

**IĞDIR FUTBOL KULÜBÜ TARAFTARLARININ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ,
TARAFTARLIK VE SİBER ZORBALIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE
BETİMSSEL BİR ARAŞTIRMA**

Hazırlayan: Muhammet Kürşat URUŞ

Danışman: Doç.Dr. Ünsal TAZEGÜL

BEDEN EĞİTİMİ ve SPOR ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

IĞDIR/2024

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**IĞDIR FUTBOL KULÜBÜ TARAFTARLARININ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ,
TARAFTARLIK VE SİBER ZORBALIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL
BİR ARAŞTIRMA**

Muhammet Kürşat URUŞ

BEDEN EĞİTİMİ ve SPOR ANA BİLİM DALI

IĞDIR/2024

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammet Kürşat URUŞ

ÖZET

İĞDIR FUTBOL KULÜBÜ TARAFTARLARININ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, TARAFTARLIK VE SİBER ZORBALIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL BİR ARAŞTIRMA

URUŞ, Muhammet Kürşat

Yüksek Lisans Tezi

Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ünsal TAZEGÜL

Mayıs 2024, 188 Sayfa

Bu çalışma; Iğdır Futbol Kulübü taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeylerini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma nicel araştırma yönteminden nedensel karşılaştırma ve bağıntısal modelle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini; Iğdır Futbol Kulübü taraftarları oluştururken, örneklemini ise, tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 403 taraftar oluşturmaktadır. Araştırmada, Türkçeye uyarlanmış “Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği” ile “Eysenck Kişilik Envanteri”nin Gözden Geçirilmiş Kısaltılmış Formu”; ve “Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği” kullanılmıştır. Toplanan verileri analiz etmek için SPSS 20 programı kullanılmıştır. Analiz sonucunda, ilk olarak homojenlik ve normallik dağılımına bakılmıştır. Bunun için Kolmogorov-Smirnov (K-S) ve Shapiro Wilks testleri kullanılmıştır. Bu incelemeden sonra, verilerin analizinde parametrik olmayan test yöntemi kullanılmaya karar verilmiştir ve bu sebeple; Mann Whitney U Testi, Kruskal Wallis Testi ve Spearman Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda; maç öncesi takım taraftarlarının bir araya gelmesi ile siber zorbalık, taraftar özdeşim ve yalan boyutları arasında anlamlı ilişki, bir taraftar derneğine üye olma ile siber zorbalık, taraftar özdeşim, yalan boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre siber zorbalık, taraftar özdeşim ve nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık, eğitim düzeyi değişkenine göre siber zorbalık ve taraftar özdeşim boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık, meslek değişkenine bağlı olarak siber zorbalık, taraftar özdeşim, nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık, medeni hal değişkenine bağlı olarak siber zorbalık, yalan, nörotizm, psikotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Sonuç olarak, erkeklerin siber zorbalık ve taraftar özdeşim puanları kadınlara göre yüksek çıktığından erkeklerin zorbalık eğilimlerinin fazla olduğu söylenebilir. Araştırma verilerine göre ekonomik gelir düzeyi yükseldikçe siber zorbalık ve saldırganlık davranışı azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Iğdır Futbol Kulübü, taraftar, kişilik, siber zorbalık.

ABSTRACT

A DESCRIPTIVE RESEARCH ON PERSONALITY CHARACTERISTICS, FANS AND CYBER BULLYING LEVELS OF İĞDIR FOOTBALL CLUB FANS

URUŞ, Muhammet Kürşat

Master's Thesis

Department of Physical Education and Sports

Advisor: Assoc. Dr. Ünsal TAZEGÜL

May 2024, 188 pages

This study was conducted to investigate the personality traits, fandom, and cyberbullying levels of İğdir Football Club fans. The study was conducted using a quantitative research method with causal comparison and correlational modeling. The population of the study consisted of İğdir Football Club fans, while the sample consisted of 403 fans selected using random sampling who voluntarily participated in the study. The "Sports Fan Identification Scale," adapted into Turkish, the revised abbreviated form of the "Eysenck Personality Inventory," and the "Sports Spectator Cyberbullying Behavior Scale" were used in the research. SPSS 20 software was used to analyze the collected data. Firstly, homogeneity and normal distribution were examined using the Kolmogorov-Smirnov (K-S) and Shapiro Wilks tests. As a result of this examination, non-parametric test methods were decided to be used for data analysis, hence; Mann Whitney U Test, Kruskal Wallis Test, and Spearman Correlation Analysis were applied. The analysis revealed a significant relationship between cyberbullying, fan identification, and deception dimensions when fans gathered before a match. Statistically significant relationships were also identified between joining a fan club and cyberbullying, fan identification, and deception dimensions. There were statistically significant differences in cyberbullying, fan identification, and neuroticism dimensions based on gender; in cyberbullying and fan identification dimensions based on education level; and in cyberbullying, fan identification, and neuroticism dimensions based on occupation. Statistically significant differences were found in cyberbullying, deception, neuroticism, and psychoticism dimensions based on marital status. In conclusion, it can be said that men have higher cyberbullying and fan identification scores than women, indicating a higher tendency for aggression among men. According to the research data, as the economic income level increases, cyberbullying and aggressive behavior decrease.

Keywords: İğdir Football Club, fans, personality, cyberbullying.

TEŞEKKÜR

Araştırma konusuyla ilgili fikir veren, beni yönlendiren, çalışma süresi boyunca yardımını esirgemeyen, akademik olarak engin birikimiyle hep yanımda hissettiğim, çok değerli danışman hocam Sn. Doç Dr. Ünsal TAZEGÜL’e teşekkür eder, saygılarımı sunarım. Ayrıca, tez hazırlık süresince bilimsel program ve sohbetleriyle ufkumu açan Iğdır Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi akademik personellerine teşekkürlerimi sunarım. Veri toplama aşamasında yardımlarını esirgemeyen Iğdır Futbol Kulübü taraftar gruplarından Ova Beyleri ve Forza Diriliş gruplarına teşekkürlerimi sunarım. Çalışma süresi boyunca gösterdikleri sabır ve özveriden dolayı aileme teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Muhammet Kürşat URUŞ

IĞDIR/2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
ÇİZELGELER DİZİNİ	x
1.GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	2
1.2. Alt Problemler	2
1.3. Araştırmanın Amacı	2
1.4. Araştırmanın Önemi	2
1.5. Varsayımlar	3
1.6. Sınırlılıklar.....	3
1.7. Araştırmanın Denenceleri.....	3
2. KURAMSAL TEMELLER.....	4
2.1. Kişilik Kavramı	4
2.2. Kişiliğin Gelişimine Etki Eden Önemli Faktörler	5
2.2.1. Biyolojik Faktörler.....	5
2.2.1.1. Kalıtsal Faktörler	5
2.2.1.2. Fiziksel Yapı	5
2.2.2. Çevresel Faktörler.....	6
2.2.2.1. Aile Faktörü	6
2.2.2.2. Kültürel Faktörler.....	6
2.2.2.3. Coğrafi Faktörler.....	6
2.2.3. Diğer Faktörler.....	7
2.3. Kişilik Kuramları.....	7
2.3.1. Psikanalitik Yaklaşım	7

2.3.1.1. Alfred Adler'in Kişilik Yaklaşımı	8
2.3.1.2. Carl G. Jung, ...	10
2.3.1.3. Karen Horney	11
2.3.1.4. Eric Erikson	12
2.3.1.5. Harry Stack Sullivan	13
2.3.1.6. Erich Fromm	15
2.3.2. Ayırıcı Özellik Yaklaşımı	18
2.3.2.1. Beş Faktör Kuramı	21
2.3.2.1.1. Dışa dönüklük-İçe dönüklük	21
2.3.2.1.2. Duygusal Denge-Nevrotiklik	22
2.3.2.1.3. Yumuşak Başlılık/Uyumluluk- Hırçınlık	22
2.3.2.1.4. Sorumluluk/Özdisiplin-Dağınıklık	23
2.3.2.1.5. Gelişime/Deneyime Açıklık-Gelişmemişlik	23
2.3.3. Biyolojik Yaklaşım	24
2.3.3.1. Eysenck Kişilik Kuramı	26
2.3.3.1.1. Eysenck Kişilik Ölçeği	28
2.3.3.2. Cloninger'in Biyopsikolojik Kişilik Modeli	30
2.3.3.2.1. Mizaç	32
2.3.3.2.1.1. Cloninger'in Kuramında Mizacın Alt Boyutları	33
2.3.3.2.1.2. Zarardan Kaçınma	33
2.3.3.2.1.3. Yenilik Arayışı	34
2.3.3.2.1.4. Ödül Bağımlılığı	34
2.3.3.2.1.5. Sebat Etme	35
2.3.3.2.2. Karakter	35
2.3.3.2.2.1. Cloninger'in Kuramında Karakterin Alt Boyutları	36
2.3.3.2.2.2. Kendini Yönetme	36
2.3.3.2.2.3. İş birliği Yapma	36
2.3.3.2.2.4. Kendini Aşma	37
2.3.4. İnsancıl Yaklaşım	37
2.3.4.1. Carl Rogers 'ın Kişilik Kuramı	41
2.3.4.2. Abraham Maslow'un Kişilik Kuramı	45

2.3.5. Davranışsal/Sosyal Öğrenme Yaklaşımı	49
2.3.5.1. B. F. Skinner	52
2.3.5.2. Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme Teorisi	52
2.3.5.3. Julian Rotter'in Sosyal Öğrenme Teorisi.....	54
2.3.5.4. Ivan P. Pavlov ve Klasik Koşullanma:	55
2.3.5.5. Watson	56
2.3.5.6. Thorndike	57
2.3.5.7. Edwin R. Guthrie	58
2.3.5.7.1. Alışkanlıkları Değiştirme Yöntemleri	59
2.3.6. Bilişsel Yaklaşım	61
2.4. Futbolda Taraftarlık.....	63
2.4.1. Taraftarlıkla Birlikte Kullanılan Kavramlar	68
2.4.2. Taraftar Gruplandırmaları.....	71
2.4.3. Bireyi Taraftarlığa Yönelten Faktörler	75
2.4.4. Dünya Futbolunda Taraftar Profili	77
2.4.5. Türk Futbolunda Taraftar Profili	78
2.4.6. Futbol, Fanatizm ve Şiddet	80
2.5. Zorbalık Nedir	86
2.5.1. Zorbalığın Nedenleri.....	88
2.5.2. Zorbalığın Sonuçları	92
2.5.3. Zorbalık Çeşitleri	93
2.5.3.1. Fiziksel Zorbalık	94
2.5.3.2. Sözel Zorbalık	94
2.5.3.3. Davranışsal/ İlişkisel/ Duygusal Zorbalık.....	95
2.5.3.4. Cinsel Zorbalık.....	95
2.5.4. Siber Zorbalık	95
2.5.4.1. Siber Zorbalık Türleri	98
2.5.4.2. Siber Zorbalıkta Kullanılan Araçlar.....	102
2.5.4.2.1. Sosyal Paylaşım Siteleri	102
2.5.4.2.2. Anlık Mesajlaşma.....	102
2.5.4.2.3. Sohbet Odaları.....	103

2.5.4.2.4. Bloglar	103
2.5.4.2.5. Telefon	103
2.5.4.2.6. Forumlar	103
2.5.4.2.7. E-Posta	104
2.5.4.2.8. Web Siteleri.....	104
2.5.4.2.9. Çevrimiçi Oyunlar	104
2.5.4.3. Siber Zorbalığın Nedenleri	104
2.5.4.4. Siber Zorbalığın Sonuçları	107
2.5.4.5. Siber Zorbalığı Önleme Yöntemleri	110
3. MATERYAL VE METOT	113
3.1. Yöntem	113
3.2. Evren ve Örneklem.....	113
3.3. Veri Toplama Aracı.....	113
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu	113
3.3.2. Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği	113
3.3.3. Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği.....	113
3.3.4. Eysenck Kişilik Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu.....	113
3.4. Verilerin Toplanması.....	114
3.5. Verilerin Analizi.....	114
4. BULGULAR	115
4.1. Tartışma.....	131
5. SONUÇLAR	137
KAYNAKÇA	138
EKLER.....	183
ÖZGEÇMİŞ.....	189

KISALTMALAR DİZİNİ

TDK..... Türk Dil Kurumu

Vd..... Ve diğlerleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa No
Şekil 2.1: Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi	48
Şekil 2.2. Zorbaların Zorbaca Davranış Sergileme Nedenleri	89

ÇİZELGELER DİZİNİ

	Sayfa No
Çizelge 4.1. Tanımlı İstatistik Bulguları.....	114
Çizelge 4.2. Tanımlı İstatistik Bulguları.....	115
Çizelge 4.3. Cinsiyet Değişkenine Bağlı Mann-Whitney U Testi Sonucu.....	116
Çizelge 4.4. Eğitim Düzeyi Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu	117
Çizelge 4.5. Meslek Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu.....	117
Çizelge 4.6. Gelir Düzeyi Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu.....	117
Çizelge 4.7. Maçları Takip Etme Yeri Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu	118
Çizelge 4.8. Medeni Hal Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu	118
Çizelge 4.9. Maçları İzleme Sıklığı Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu	118
Çizelge 4.10. Maçları İzleme Şekli Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu .	119
Çizelge 4.11. Deplasman Maçlarına Gitme Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu.....	119
Çizelge 4.12. Taraftar Derneğine Üye Olma Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu.....	120
Çizelge 4.13. Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu.....	120
Çizelge 4.14. Maç Öncesi Alkol Alma Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu	121
Çizelge 4.15. Sosyal Medya Hesabı Kullanma Amacı Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu.....	121
Çizelge 4.16. Sosyal Medya Hesabında Kullanılan Cihaz Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu	121
Çizelge 4.17. Maç Öncesi Takım Taraftarlarıyla Bir Araya Gelme Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu	122
Çizelge 4.18. Eğitim Durumu İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	122
Çizelge 4.19. Meslek İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	123
Çizelge 4.20. Gelir Düzeyi İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	123
Çizelge 4.21. Medeni Hal İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	124

Çizelge 4.22. Maçları Takip Etme Yeri İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi	124
Çizelge 4.23. Maçları İzleme Sıklığı İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi	125
Çizelge 4.24. Maçları İzleme Şekli İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi	125
Çizelge 4.25. Bir Taraftar Derneğine Üye Olma İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	126
Çizelge 4.26. Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	127
Çizelge 4.27. Sosyal Medya Hesabını Kullanım Amacı İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi	128
Çizelge 4.28. Sosyal Medya Hesabına Girerken Kullanılan Cihazlar İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	129
Çizelge 4.29. Maç Öncesi Kullanılan Alkol İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi	130
Çizelge 4.30. Maç Öncesi Takım Taraftarlarının Bir Araya Gelmesi İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi.....	131

1.GİRİŞ

Spor, dünya çapında eğlence sektörünün en güçlü araçlarından biridir. Futbolun spordaki önemi diğer sportif etkinliklerle karşılaştırılamayacak kadar etkilidir (Durgutluoğlu, 2020).

Futbol, tarih boyunca tüm toplumlarda günlük yaşamın giderek daha önemli bir parçası haline gelmiştir. Milyonlarca insan futbol yoluyla kimlik ve aidiyet duygusu kazanmanın yanı sıra futbol sayesinde tutkularını da serbest bırakabilmektedir (Murphy vd., 1990).

Günümüzde futbol en fazla tanınan ve en fazla ilgi gören spor dalıdır. Milyonlarca insan futbol müsabakalarını yakından takip etmektedir. Futbolun bu kadar tanınmasının ve sevilmesinin sebeplerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Futbolun mekân sınırlaması olmadan her yerde oynanabilmesi ile sadeliği ve sosyal yaşamda barındırdığı anlamların çokluğu, futbolun genel bir karşılaştırmalı değere ve genelliğe sahip olmasını sağladı. Diğer sporlara göre daha genel ve sembolik bir toplumsal ifade kanalının açılmasıyla gelişebildiği için, diğer sporlara göre anlamları toplumsal hayata daha fazla yansımıştır. Ayrıca medyanın da etkisiyle futbol, toplumun bireysel ve kolektif kimliğinin oluşmasına ortam hazırlamıştır (Üstünel ve Alkurt, 2015).

İnsanların farklı olduğu göz önüne alındığında kültür, kalıtım, çevre, yaşam ve gelenek gibi değişkenler insanları birbirinden farklı özelliklere sahip kılmaktadır. Bu durum insanların farklı durumlarda farklı tepkiler vermesine ve davranmasına neden olur (Yılmaz, 2018).

İnsan yaradılışında bulunan ve devamlı bastırılmaya çalışılan şiddet, büyük yaralanma veya kayıpla sonuçlanan doğrudan veya dolaylı tehditler yoluyla başka bir kişi, kendisi, başka bir grup veya toplum üzerinde doğrudan güç uygulamasıdır. Bu açıdan bakıldığında şiddet, zararlı bir saldırı olarak tanımlanabilir. Saldırının amacına göre hasar yok etme noktasına kadar varabilmektedir (Deveci vd., 2008).

Spor dünyasında sürekli artan taraftar saldırganlığı ve holiganlığı futbolda diğer alanlara göre daha üst düzeydedir. Özellikle futbol taraftarlarının saldırgan davranışları yıkıcı bir faaliyet haline gelmiştir.

1.1. Problem Durumu

Konu ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda, futbol taraftarlarının siber zorbalıklarını fanatizm ile ilişkilendiren çalışmaların olduğu görülmüştür. Yapılan bu çalışmalar, Doğu Anadolu dışındaki bölgelerde yapılmıştır. Fakat literatürde, futbol taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeylerini tek bir başlık altında inceleyen bir çalışmanın olmadığı fark edilmiştir. Bu durumun literatür için bir eksiklik olduğu düşünüldüğünden bu çalışma yapılmaya karar verilmiştir. Coğrafyanın ve sosyo ekonomik düzeyinin bireylerin davranış kalıpları üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Iğdır İli özelinde yapılacak çalışmanın diğer çalışmalarla karşılaştırılarak, coğrafyanın seyirci davranışı üzerindeki etkisi araştırılacaktır. Literatürde Iğdır Futbol Kulübü taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeylerini tanıtan çalışmaların olmaması eksik bir durum olarak değerlendirildiğinden araştırmanın amacı bu eksikliği ortadan kaldırmaktır.

1.2. Alt Problemler

1. Ekonomik gelir açısından taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
2. Cinsiyet değişkeni açısından taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
3. Taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
4. Çalışma grubunun eğitim değişkenine göre taraftarlık tutumları, kişilik ve siber zorbalık boyutlarında önemli bir fark var mı?
5. Çalışma grubunun sosyal medyayı kullanma süresi ile taraftarlık, kişilik ve siber zorbalık boyutlarında önemli bir fark var mı?

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma; Iğdır Futbol Kulübü taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Yapılan alanyazın taraması sonunda, futbol taraftarlarının kişilik özellikleri, taraftarlık ve siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi tek bir başlık altında inceleyen bir çalışmanın olmadığı fark edilmiştir. Yapılan bu çalışma ile literatürdeki bu eksiklik giderilmeye çalışılarak, konuya farklı bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır. Coğrafyanın

ve sosyo ekonomik düzeyinin bireylerin davranış kalıpları üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, farklı coğrafyada Iğdır'da yaşayan taraftarların davranış kalıpları hakkında literatüre katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte siber zorbalıklarının tespiti, yarışmalardan önce ve sonraki günlerde alınması gereken önlemler hakkında yerel yöneticilere veya karar vericilere önemli bilgiler sağlayabilir.

1.5. Varsayımlar

- Katılımcıların soruları içtenlikle cevapladıkları varsayılmıştır.
- Araştırmaya katılan katılımcılara, ölçekler ve kişisel bilgi formu hakkında yeterli bilgi verildiği varsayılmıştır.

1.6. Sınırlılıklar

- Çalışma, Iğdır Futbol Kulübü taraftarlarıyla sınırlıdır.

1.7. Araştırmanın Denenceleri

1. Cinsiyet değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.
2. Meslek değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.
3. Aylık gelir değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.
4. Maçları takip etme değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.
5. Maçları izleme şekli değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.
6. Maçları izleme yeri değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.
7. Eğitim değişkenine bağlı olarak taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve kişilik özellikleri arasında fark vardır.

2. KURAMSAL TEMELLER

2.1. Kişilik Kavramı

Kişilik, genel olarak, bir kişiyi çevresindeki insanlardan ayıran bir dizi tutum ve davranış olarak tanımlanabilir. Kişilik terimi, "person" sözcüğüne dayanmaktadır. Bu kelimenin anlamı Latince tiyatro oyuncularının kullandığı “maske” anlamına gelir (Tazegül, 2021).

Kişilik çok yönlü bir kavramdır ve insan davranışına ilişkin pek çok özelliği bünyesinde barındırır. Etkileri nedeniyle birçok tanımı vardır (Eroğlu, 1996). Kişilik, insanların yaşamlarını şekillendiren düşünce, duygu ve davranışlar bütünüdür (Pervin, 2003).

Kişilik, doğuştan gelen bazı eğilimleri içerse de, büyük ölçüde kişinin çocukluğundan itibaren çevresindeki insanlarla etkileşimi ve bu etkileşimler sonucunda edindiği deneyimlerle şekillenir. Psikologlara göre kişilik, kişiye özgü ve kişileri birbirlerinden ayıran farklı davranışlar bütünüdür (Burhanoğlu, 2015).

Cüceloğlu kişiliği, kişinin kendi iç ve dış çevresi ile oluşturduğu ve kendisini insanlardan ayıran tutarlı ve yapılandırılmış bir ilişki olarak tanımlanmaktadır (Cüceloğlu, 2002).

İnsanlar çevreleriyle sürekli iletişim halinde olup sıklıkla farklı duygu, düşünce, tutum ve davranışları ifade etmeye çalışırlar. Bir kısım insanlar için bu durum kalıcıdır. Diğerleri bulundukları yere göre farklı görünmek isterler. Bu yüzden insanlar kendilerini istedikleri veya istendikleri gibi göstermeye, sürekli veya ara sıra kullandıkları bir maskenin arkasına saklanmaya çalışırlar. Dolayısıyla kişilik kavramı, bireyin başkalarına gösterdiği tepkileri ve kendini gösterme biçimini içermektedir (Burhanoğlu, 2015).

Kişilik gelişim yolculuğunun merkezi bireydir. Bireyin yetiştirilme şekli, maruz kaldığı olaylar ve tepkileri onun kişiliğini etkilemekte ve şekillendirmektedir (Burger, 2006). Kişiliğin oluşumunda hangi faktörlerin baskın olduğu konusunda iki fikir vardır. İlki kalıtım, diğeri ise çevresel ve sosyal faktörlerdir (Burger, 2006). Murdock (2013), kişiliğin bireyin kalıtımı, çevresi ve davranışları sonucunda ortaya çıktığını, çok erken yaşlarda oluştuğunu ve sonradan değişme eğiliminde olmadığını

belirtmektedir. Kalıtsal özellikler çevrenin etkisiyle büyüme döneminde bireye özgü kişiliği oluşturur.

2.2. Kişiliğin Gelişimine Etki Eden Önemli Faktörler

İnsanların fiziksel ve zihinsel farklılıkları, tutum, davranış ve düşüncelerine etki eder (Sarıtaş, 1997). Genetik, aile yaşamı, ailenin coğrafi konumu ve çevresel özellikler, içinde yaşadığımız toplum, bireyin toplum algısını ve kişilik gelişimini etkiler (Tatlılıoğlu, 2014).

2.2.1. Biyolojik Faktörler

2.2.1.1. Kalıtsal Faktörler

Genetiğin kişilik oluşumunda dolaylı etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bireyler, ebeveynlerinden miras aldıkları genlerle, ailenin birçok gen özelliğini bünyesinde barındırır ve bu genetik özellikler çevreyle etkileşerek kişilik oluşumuna katkı sağlar (Gülücü, 2017). Genetik faktörler kişinin fiziksel özelliklerini, saç rengini, boyunu, kilosunu, kısaca tüm vücut yapısını etkilediği gibi bireyin kişiliğini de etkileyebilmektedir (Özkalp ve Kırel, 2004).

Kalıtımın kişiliği belirleme derecesi kişiden kişiye değişmektedir. Kalıtsal özellikler davranışları belirlemeye ve beyin aktivitesinin daha iyi çalışmasına fazlaca etki edebilirken, değerlerin ve inanç sistemlerinin oluşumunda, ideallerin tanımlanmasında kalıtımın rolü daha küçük, sosyo-kültürel ve diğer faktörlerin ise daha etkili olduğu görülmektedir (Erdoğan, 1994).

2.2.1.2. Fiziksel Yapı

Bazı kişilik teorisyenleri, kişinin cinsiyeti, yaşı, vücut yapısı ile kişiliği arasında bağlantılar olduğunu iddia etmişlerdir. Örneğin, bir bireyin toplumda cinsiyetine bağlı olarak izin verilen veya izin verilmeyen şeyler kişilik gelişimine etki eder. Yine, bir kişinin fiziksel görünüşünden hoşlanmaması, uzunluk, kısıklık, şişmanlık veya zayıflık, bedensel eksiklik, kişiliği dolaylı olarak etkiler (Özkalp ve Kırel, 2004).

Ayrıca sağlıklı ve güçlü bir çocuk ile tembel veya hasta bir çocuğun çevresinin gözündeki yeri farklı olur. Veya güzel çocuklar etrafında övülebilir ve şımartılabilir, çirkin çocuklar ise görmezden gelinebilir. Sonuçta, bir çocuğun belirli fiziksel özellikleri, etraflarında gördükleri davranışları büyük ölçüde etkiler (Demiröz, 2012).

2.2.2. Çevresel Faktörler

2.2.2.1. Aile Faktörü

Kişiler, iletişim kurdukları değer verdiği insanların davranışlarından, duygu ve düşüncelerinden etkilenirler. Bireyin sürekli iç içe olduğu ve iletişim kurduğu en yakın çevresi aile olduğundan aile kişilik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Tekin vd., 2012). Aile, çocuğun annesi, babası, kardeşleri ve diğer aile üyeleri ile iletişimi, onları rol model olması ve aile fertlerine benzer davranışlar sergilemesi açısından oldukça etkili olabilir. Sosyo-kültürel değerlerin ilk öğrenildiği yer aile ortamıdır. Bireyin beklentilerini, duygularını ifade etme şekilleri ve çatışmaları çözme biçimleri gibi birçok kişilik özelliklerini etkiler (Yıldızoğlu, 2013). Dolayısıyla ailenin çocukların kişilik özelliklerinin oluşmasında özel bir yeri vardır (Abdioğlu vd., 2015).

Kişilik gelişiminde ailenin ekonomik durumu, ebeveynlerin eğitim düzeyi, aile yapısı ve büyüklüğü de etki eden faktörlerdir. Yoksul ailede büyümüş bir çocuk ile varlıklı bir ailede büyüyen bir çocuğun kişiliklerinde, farklı fırsatların yarattığı farklı yaşantı şekilleri nedeniyle farklılıklar görülebilmektedir (Hellriegel vd., 1992).

2.2.2.2. Kültürel Faktörler

Kültür, insan davranışının öğrenilmiş bir parçasıdır, sosyal miras olarak adlandırılabilir ve bir sosyal grup içinde nesilden nesile aktarılır (Tezcan, 1987). Kişilik gelişimi, insanların içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel özelliklerinden etkilenir. İçinde yaşadığı toplumun kültürel özellikleri bireyin kişiliğini güçlü bir şekilde etkiler. Toplumda geliştirilen standartlar davranış kalıplarına göre davranmanızı tavsiye eder. Dolayısıyla bireyler toplumun ortak ürünü olan kültürü koşulsuz benimser. Bu durum ferdin kişiliğini de etkiler (Eroğlu, 2000, akt., Uzun, 2020).

İnsanın yaşadığı çevreye uyumu, öğrenme süreci sonucunda gerçekleşir. İnsanlar somut olmayan kültürel değerleri dış uyaranlar olarak görerek hafızalarında tutmakta ve davranışlarına yansıtarak somutlaştırmaktadır. Ancak insanların algılama sistemleri aynı olmadığı için insanların davranışlarına yansımaları da farklıdır (Aktaş, 2006).

2.2.2.3. Coğrafi Faktörler

Kişinin yaşadığı coğrafi bölgenin kişilik gelişimine etkisi vardır. Yaşanılan bölgenin iklimi, doğası, fiziki faktörleri bölge halkının kişiliğinin gelişmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilir. Bu doğrultuda kıyı kesimlerinde, iç kesimlerde, ova ya da

dağlık bölgelerde ve sıcak ya da soğuk iklimlerde yaşayan insanların coğrafi farklılıklar nedeniyle kişilik farklılıklarına sahip olduğu söylenebilir (Zel, 2001). Örneğin soğuk iklim kuşağında yaşayan bir bireyin yaşam tarzı buna göre tasarlanır. Bu alanlarda tarımsal üretim yapılamadığından bireyler ağırlıklı olarak avcılık ve balıkçılıkla geçimlerini sağlamakta ve aynı zamanda vücutları soğuğa karşı dayanıklıdır. Bu açıdan bakıldığında bireylerin yaşadıkları coğrafi bölgelerin kişiliklerini etkilediği söylenebilir (Zel, 2006).

2.2.3. Diğer Faktörler

Medya, bireylerin sosyalleşmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Günümüz medya araçlarının çocuk ve yetişkinlerin yaşamlarında ve kişilik gelişimlerinde kalıcı izler bıraktığı tespit edilmiştir (Arslan, 2004). Medya kullanıcıları ve kullanıcı olmayanlar farklı kişiliklere sahiptir. Çocukların eğitiminde ve gençlere davranış kalıplarının kazandırılmasında geleneksel medya araçlarını oluşturan kitle iletişim araçları televizyon, gazete, dergi ve kitabın büyük etkisi vardır (Erdoğan, 1994).

Ayrıca kişinin gelişme dönemlerinde çevresinde olan yetişkinler de kişilik gelişiminde aktif yer almaktadırlar (Çetiner, 2014). Bu yetişkin grubunda olanlardan bazılarını hayata dair bakış açılarını oluştururken, davranış belirlerken örnek alır ve kendilerine idol seçebilirler (Zel, 2001).

2.3. Kişilik Kuramları

Kişilik ve gelişimi altı başlık altında açıklanmıştır. Bunlar psikanalitik yaklaşım, ayırıcı özellik yaklaşımı, biyolojik yaklaşım, insancıl/hümanist yaklaşım, davranışsal/sosyal öğrenme yaklaşımı ve bilişsel yaklaşımdır (Burger, 2006). Bu kuramları doğru ve yanlış olarak nitelememiz bizi yanılsaya düşürür. Her yaklaşım kişilikle ilgili doğru tespitler yapmakta ve araştırmaktadır.

2.3.1. Psikanalitik Yaklaşım

Psikoanalitik yaklaşım, Sigmund Freud tarafınca ortaya çıkarılmış ve Freud'dan sonra gelen bilim insanları tarafından geliştirilmiştir.

Sigmund Freud, bu kuramda kişiliği açıklarken bilinç dışı zihinsel süreçlere dikkat çekmektedir. Bilinç dışı, kaygıya sebep olduğundan insan tarafından zihinden uzaklaştırılmak istenen duygu ve düşüncelerdir ve davranışlarımız genelde bilinç dışı süreçlerce kontrol altındadır (Mermerkaya, 2023).

Freud kişiliğin oluşumunu id, ego ve süperegö olarak üç başlık altında toplar (Schultz and Schultz, 2015). İd aceleci tarafımızdır, isteklerimize hemen ulaşmak ister, süperegö karşımıza çıkan kurallara uymamız gerektiğini belirten tarafımız, ego ise mantığımızı kullanmayı öneren, id ile süperegö arasında denge kurucu özelliğı olan yanımızdır. İd, ego ve süperegö arasında oluşacak çatışma insanda endişeye sebep olur (Cüceloğlu, 2013).

İd bilinçaltı tarafınca yönetilir, bireyin doğuştan getirmiş olduğı bütün arzu ve isteklerin kaynağıdır. Bu arzu ve isteklerin geneli cinsel kaynaklı ve saldırgan güdülerdir (Özdemir vd., 2012). Ego, kişiliğı dengede tutan, düzenleyen, bir yönüyle de kişiliğın uyumlu olmasını sağlayan yöndür. Egonun asıl görevi, id dürtülerini doyum ederken o anki durumun gerçeklerini göz önünde bulundurmaktır (Burger, 2006). Toplumsal ve ahlaki kaygıların deposu süperegodur. Bireyin davranışlarının doğruluğunu veya yanlışlığını kontrol eder (Atkinson vd., 2010). Davranış toplumsal veya ahlaki yönden kabul edilemez bir davranış ise süperegö kişiye, suçluluk veya vicdan azabı gibi duygular yaşatır. Kişi davranışlarına sebep bilinçaltında yatan duygu ve düşüncelerdir. İnsan varoluşunu sürdürebilmesi için içgüdülerini bastırmalıdır (Güner, 2012).

Psikanalitik yaklaşımın devamında bazı bilim insanları, bu kuram üzerinde değişiklikler yapıp psikanalitik kuramı geliştirmiş, bir takım kuramcılar da bu kurama karşı çıkıp kendi yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Alfred Adler, Carl G. Jung, Karen Horney, Eric Erikson, Harry Stack Sullivan ve Erich Fromm gibi ünlü bilim insanları psikanalitik yaklaşım düşüncesiyle hareket ederken daha sonraları kendi kuramlarını ortaya çıkarmışlardır (İnanç ve Yerlikaya, 2012). Fakat bu kuramcıların ortak noktası yine bilinçaltı olmuştur.

2.3.1.1. Alfred Adler'in Kişilik Yaklaşımı

Alfred Adler, bireysel psikoloji okulunun kurucusudur. Sosyal araştırmacılar Adler'de değer bulmuş ve psikolojinin konusunu oluşturmuştur (Burger, 2016). Alfred Adler'e göre üstünlük teorisi, kişiliğın temel amacıdır ve insan davranışını destekleyen önemli bir faktördür. Üstünlük içgüdüğü her bireyin içindedir. Bu içgüdüğü tatmin etmek her ortamda herkes için mümkün değildir. Adler, bir kişinin hayatını, üstesinden

gelmek zorunda olduğu çevresel faktörleri ve bunlara karşı geliştirdiği davranışları vurgulayarak kişiliği incelemeye çalışmıştır (Burger, 2016; Zel, 2006).

Adler, teorisinde bireylerin sosyal hareketlerine vurgu yapar ve kişiler arası ilişkilere verilen tepkileri önemli görür (Adler, 2000). Adler'e göre insanın eylemleri, çevresindeki olaylardan etkilenmesiyle değil, kişinin olayları nasıl yorumladığıyla ilgilidir (Aydın, 2016).

Hem Freud hem de Adler, insanların yaşam biçimlerinin 0 ile 5 yaşları arasında şekillendiği konusunda hemfikirdir.

Freud, yaşamın ilk beş yılının bir çocuk için çok önemli dönemler olduğundan bahsetmiş, Adler ise bir çocuğın yaşamının ilk beş yılının, karakterinin oluşması ve gelişmesi için çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Adler, Freud'un gelişim aşamalarını reddeder. İnsanların sonraki davranışlarının sadece erken yaştaki davranışların tekrarı olmadığını, yaşamın ilk yıllarında oluşan kişiliğin tipik bir göstergesi olduğunu savunmuş ve Freud'dan farklı düşündüğünü belirtmiştir (İnanç ve Yerlikaya, 2001).

Alfred Adler'in (1870-1937) Freud'dan ayrıldığı temel nokta, aşağılık duygusundan üstünlük duygusuna (ulaşılması gereken en önemli amaç) geçişin kişiliği oluşturmasıdır (Adler, 1956).

Freud, motivasyonu cinsellik ve saldırganlık açısından açıklarken, Adler, yaşamın motive edici gücünün "en iyisi için çabalamak" olduğunu savunur. Adler'in anlayışına göre daha yüksek statüye ulaşmak, tüm kişiliğin bütününün anahtarını temsil etmektedir (Adler, 2004). Adler'e göre üstünlük, kişinin sahip olmak istediği temel güçtür ve cinsel istekten daha güçlüdür (Cüceloğlu, 2015).

Adler'de kişiliğin ve davranışların temelini oluşturan "üstünlük" içgüdüşü vardır. Adler, bu içgüdüşü her toplumda ve her insanda tatmin etmenin her zaman mümkün olmadığını iddia eder. Adler, insan içgüdüşünü engelleyen nedenler olarak organların yokluğu, boy kısalığı, aşırı zayıflık veya şişmanlık, çirkinlik gibi fiziksel ayrıcalık ve sakatlıkları sayar. İçgüdüşü engelleyen toplumsal etkenler, düşük sesli bir azınlık grubuna üyelik ve yetersiz eğitimi içerir. Kişilik çalışmasında Adler; insan yaşamı odaklı, çevresel koşullarla yüzleşme stratejisi ve kendini korumak ve yaşamı sürdürmek için geliştirilen tutum ve davranışlardır (Zel, 2011). Adler de ebeveyn davranışlarının kişilik gelişimindeki öneminin altını çizmekte ve vurgulamaktadır.

Kişilik oluşum sürecini olumsuz etkileyen anne baba tutumlarını ise şöyle ifade etmektedir;

- Bozulmuş ebeveynlik davranışı
- İhmal edilmiş ve kayıtsız ebeveynlik davranışları.

Şımartılarak büyütülen çocukların bağımsız gelişimi aslında ebeveynleri tarafından engellenmiş olur. Şımarık çocukların ilerleyen yaşlarda karşılaştıkları sorunları çözemeyeceklerini, çözemezlerse aşağılık duygusu geliştireceklerini vurgular. İlgisiz ve dikkatsiz anne baba tutumlarının çocuğu zor iletişim kuran, soğuk, şüpheli, samimi arkadaşlıkları ve dokunmayı sevmeyen kişi durumuna getirdiğini belirtmektedir (Acarkan, 2016).

2.3.1.2. Carl G. Jung,

Jung, kişiliği ‘psişe’ olarak tanımlar. Asıl anlamı Latince “ruh” kelimesinden gelse de sıklıkla “zihin” anlamında kullanılmaktadır (Geçtan, 2002). Psişe, bilinçli ya da bilinçsiz tüm duyguları, düşünceleri ve davranışları içerir (Altıntaş ve Gültekin, 2005).

Jung’a göre, kişinin geçmiş yaşantısında elde ettikleri, gelecekteki davranışlarını etkiler. Jung’a göre kişilik gelişimi ölünceye kadar devam eden bir süreçtir (İnanç ve Yerlikaya, 2016). Bu süreçte bireyin amaçlarının olması ve amaçlar doğrultusunda çalışmasının önemini vurgulamıştır (Cüceloğlu, 2013).

Jung kişilikle ilgili çalışmalara içedönük (introvert) ve dışdönük (extrovert) bireyler sınıflandırması getirmiştir. Bu sınıflandırma bilim insanı Eysenk tarafından başta olmak üzere diğer bilim insanlarının çalışmalarına zemin hazırlamıştır.

Temel aldığı içe dönük ve dışa dönük kişilik tiplerini duyum, duygu, sezgi ve düşünme gibi işlevlerine göre (dışa dönük duyumsal, içe dönük duyumsal, dışa dönük duygusal, içe dönük duygusal, dışa dönük sezgisel, içe dönük sezgisel, dışa dönük düşünen, içe dönük düşünen tarzında toplam sekiz kişilik) değerlendirmektedir. Bu özelliklerden birisi bireyin yaşadığı duruma, ortama, ruh haline göre öne çıkar. Öne çıkan özellik bireyin bilinçli tarafını oluşturur. Gölgede kalan özellik ise diğerine yardım eder. Bu özelliklerden geriye kalan iki işlevden birisi arada sıkışmış, öteki ise gelişim göstermeyerek kontrol dışı kalır (Köknel, 1986).

İçe dönük kişiler yalnızlığı isterler ve hissettiklerini, düşüncelerini dışa yansıtmadan içlerinde yaşarlar. Dışa dönük tipler ise etrafla beraber olmayı seven daha sosyal kişilerdir (Özarslan, 2010).

Carl Jung normal bir kişilik gelişimi için; içe dönüklük ve dışa dönüklüğün dengeli olması gerektiğini savunmuştur (Mohl and Weiner, 2000).

2.3.1.3. Karen Horney

Karen Horney psikanalitik kuramdaki ilk kadın psikologdur (Burger, 2016). Horney, Freud'un kadın ve erkeklerin farklı kişiliklerle doğduğu yönündeki görüşünü reddederek farklılıkların kültürel ve sosyal olduğunu savundu (Schultz and Schultz, 2005). Kişilik gelişiminde biyolojik değil, kültürel ve sosyal faktörlerin etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Horney'e göre kişilik gelişiminde çocukluk yılları özellikle önemlidir (Schultz and Schultz, 2005; İnanç ve Yerlikaya, 2014).

Karen Horney'e göre sevgiden yoksun ve yakınlık görmeyerek büyüyen çocuklar özgüven eksikliği yaşarlar ve yalnızlığa eğilimlidirler. Bu tür çocuklar, hayatının ilerleyen dönemlerinde eleştiri ve reddedilme karşısında çaresizlik duygusunu yaşarlar (Yemez ve Alptekin, 1998). Horney'e göre kişilik gelişiminde ailenin tutumu etkilidir, küçüklükte anne babayla yaşananlar bireyin kişiliğinin temellerini oluşturur (Geçtan, 2015).

Horney, psikanalitik yaklaşımcılardan ayrılarak kişilik gelişiminin yalnızca ilk çocukluk yıllarıyla sınırlı tutmaz, orta yaş ve yetişkinlik yıllarında da kişiliğin devam ettiğini savunur (Aslan, 1992). Kişiliğin gelişimindeki Freud'un ilk beş yılın çok önemli olduğu fikrini kabul etmiş fakat doğuştan gelen özelliklere fazla değinmemiştir (Schultz and Schultz, 2005). Horney daha çok sosyo kültürel etkenleri ön plana çıkarmıştır. Bireyin kişiliğinin gelişmesinde, aile ve çevre ile olan bütün toplumsal ilişkilerin öneminden bahsetmiştir.

Horney, e göre kişiliğin iki ana unsuru vardır: korku ve kaygı. Doğuştan kişiyle beraber olan bu duygular hayat boyu kişiyi yalnız bırakmaz. Her birey, bu korku ve kaygılardan kurtulmak ister ve davranış şekli geliştirir. Bu davranış şekilleri; insanlara yönelme, insanlara karşı olma ve insanlardan uzaklaşma şeklindedir (Feist vd., 1995).

Bu aşamada kişinin geliştirdiği davranış biçimi o kişinin nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koyar (Güney, 2000).

Horney'e göre bireyler kaygı ve korkuyla mücadele etmek için üç kişilik özelliği geliştirirler.

Sempatik -dışa dönük: Kişi çevresindekilere karşı sıcaklık ve sevgi göstererek kaygı ve korkuyu ortadan kaldıran bir kişilik yapısı geliştirir.

İçe dönük antipatik: Kişi tek başına hareket ederek, çevresindekilerle mesafeli durarak korku ve kaygıyı ortadan kaldırmak gibi kişilik yapısı geliştirir.

Öfkeli- saldırgan: Korku ve kaygıyı ortadan kaldırmak için çevresindekilere karşı isyan ederek, direnerek ve mücadele ederek kendisini güçlü gösteren bir kişilik yapısı geliştirir (Zel, 2011).

İnsanlar iyi ya da kötü olarak doğmazlar kişinin davranışını toplumsal ilişkileri etkiler (İyigün, 2011). Horney, kişilik bozukluklarının ana nedenini güven duygusuyla ilişkilendirmiştir. Bireyin temel amacı tehlikesiz, güven içinde bir yaşam sürmek sonrada bu yaşamın gerekli doyumunu aramaktır. Bu fikir Horney'in kuramının temelidir (Yanbastı, 1990).

2.3.1.4. Eric Erikson

Psikososyal gelişim teorisinin kurucusudur. Ergenliği beş dönem olarak kabul etmiş ve 11 yaşından 20 yaşına kadar sürdüğünü belirtmiştir. Kimlik arayışı olarak tanımladığı ergenliği, ergenin amaç ve benlik arayışının gelişimsel bir görev ve en önemli gelişimsel görevlerden biri olduğunu kabul eder (Geçtan, 2000).

Freud, kişilik gelişimini cinsel gelişim açısından açıklarken, Erikson kişilik gelişimini toplumsal gelişim üzerinden açıklamıştır. Bu nedenle teorisine Erikson'un psikososyal gelişim teorisi denir. Erikson, kişiliğin bireyin doğumundan ölümüne kadar sürekli bir gelişim ve değişim içinde olduğunu ileri sürmüştür (Burger, 2006). Erikson'a göre biyolojik faktörler tek başına kişiliği açıklamaya yeterli değildir. Bunlara ek olarak sosyal faktörler de kişiliğin belirlenmesinde rol oynamaktadır (Gündoğdu, 2016).

Bireyin gelişiminin her aşamasında psikososyal bir kriz yaşadığına inanan Erikson'a göre; her kriz, bir sonraki aşamadan önce yaşanmalıdır. Gelişimin her aşamasında çözümlenemeyen psikososyal krizler, tüm aşamalarda gelişimi engeller ve

psikolojik ve deneyimsel yardım sağlanmadığı takdirde gelişim süreçlerini olumsuz etkiler.

Psikososyal Gelişim Dönemleri (Santrock, 2001/2016):

- Bebeklik (ilk yıl) - Güvene Karşı Güvensizlik
 - Bebeklik (1-3 yaş arası) – Özerkliğe Karşı Kuşku ve Utanç
 - İlk Çocukluk (okul öncesi, 3-5 yaş arası) – Girişimciliğe Karşı Suçluluk
 - Orta ve İleri Çocukluk (ilkokul, 6 yaş ve erinlik arası) – Çalışkanlığa Karşı Aşâğılık Duygusu
 - Ergenlik (10-20 yaş arası) – Kimlik Kazanmaya Karşı Rol Karmaşası
 - İlk yetişkinlik (20'ler – 30'lar) – Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık
 - Orta Yetişkinlik (40'lar- 50'ler) – Üreticiliğe Karşı Verimsizlik
 - İleri Yetişkinlik (60 yaş ve sonrası) – Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk
- Psikososyal gelişim dönemlerinin her birinde bulunan gelişim görevi bireyi bir krizle yüzleştirmektedir. Bu krizlerin başarılı atlatılması bireyin sağlıklı gelişimi için önemlidir (Santrock, 2001/2016)

Erikson sekiz bölümde gelişim aşamalarını detaylı bir şekilde inceleyerek gelişimdeki sürekliliği ve yaşam boyu gelişim anlayışındaki değişimi net bir şekilde ortaya koyar. Erikson, bir önceki aşamada yapılan bir hatanın bir sonraki aşamada düzeltilebileceğini ifade etmektedir.

Erikson'un geliştirdiği kişilik teorisi, bir “yol”u akla getirir. Erken çocukluktan yaşlılığa kadar bu yolu yürüyoruz; ancak yollar sekiz farklı noktada ikiye ayrılır. Devam etmek için iki yoldan birini seçmeliyiz. Erikson'un modelinde bu çatallar, kişilik gelişiminde dönüm noktalarını temsil eder. Erikson bu noktaları “kriz” olarak adlandırır. Bir krizden nasıl kurtulacağımız, kişilik gelişimimizin yönünü ve gelecekteki krizlerden nasıl kurtulacağımızı belirler. Depresyonu yenmek için seçilen yollardan biri kişinin uyumunu sağlasa da diğeri sağlamaz (Erikson, 2014; Burger, 2006).

2.3.1.5. Harry Stack Sullivan

Birçok yönden Freudcu kurama yakın olan Sullivan, Freud'un kaygı ve bilinçdışı kavramlarını değiştirmeden kullanmıştır. Davranışlarımızı yalnızca içgüdü'nün

belirlediğini öne süren Freudcu yaklaşıma karşı çıktı ve bunun yerine kişiliğin öncelikle sosyal güçler tarafından şekillendirildiği fikrini destekledi. Böylece, Sullivan'ın teorisini Freud'un psikanalitik yaklaşımı ile "sosyal öğrenmeye" yönelik daha yeni yaklaşımlar arasında bir yere yerleştirmek mümkündür (Burger, 2006).

Sullivan, kişiliğin gelişiminde sosyalleşme ve kültüre odaklanmış ve bireysel davranışın kişilerarası ilişkilerden ortaya çıktığını savunmuştur. Sullivan'a göre doğal ve doğuştan gelen güdüler, bireyin içinde bulunduğu toplum ve kültüre göre şekillenir gelişim gösterir (Aydın, 2016).

Sullivan'a göre kişilik, toplumsal güçlerin etkisi altında ve insan ilişkilerinin etkileşiminden sonra ortaya çıkan ilişkisel durumlarda oluşur (Burger, 2017). Ona göre kişilik ancak insanlarla etkileşim halinde ortaya çıkar (Altunbaş ve Gültekin, 2003).

Sullivan, Freud'un kişiliğin temel yapısını ilk beş yıla ve kişiliğin temel yapısına bağlayan görüşüne katılmadı; 1- Sosyo-kültürel şartlara ve 2- Her bireyin yaşam özelliklerine bağlı olarak 20 yaşından sonra dahi değişip gelişebileceğini savunmuştur. Bu nedenle, bireyin sosyal yaşamının ve ilişkilerinin doğasına ve seyrine bağlı olarak, olumlu ve olumsuz kişilik değişiklikleri yaşamın herhangi bir döneminde ortaya çıkabilir. Sullivan'ın inancına göre, normal gelişim sırasında bir kişinin çocukluk dışında herhangi bir döneme girmeden öncekileri başarıyla geçmiş ve öğrenmiş olması gerekir. Çünkü gelişme, çevre koşullarına bağlı olarak her yaşta durdurulabilir. Böyle bir durum ilerideki gelişimi olumsuz etkileyebilir (Yanbastı, 1996).

Kişilik, insanların içinde yaşadığı ve varlığını bulduğu karmaşık insan ilişkilerinden asla ayrılmaz. İnsanları anlamanın tek yolu onların farklı iletişim durumlarındaki davranışlarını gözlemlemektir. Sullivan kişilik gelişiminin yedi ana aşamasını tanımladı ve bunları bebeklik, çocukluk, ergenlik, ergenlik öncesi, erken ergenlik, geç ergenlik ve yetişkinlik olarak adlandırdı. Sullivan, gelişim aşamalarının çoğunlukla sosyal durumlar tarafından belirlendiğini söylemiştir (Karaçam, 2012).

Sullivan ayrıca kişiliğin esas olarak sosyal ve kültürel güçler tarafından oluşturulduğu fikrini destekledi. Erken çocukluk deneyimlerinin öneminin farkındadır, ancak kişilik gelişiminin daha sonraki yıllarda da devam edebileceğine inanır. Ergenlik, Sullivan'ın yaptığı gelişim evresi tanımlamasında farklı bir yere sahiptir. Gelişimi yedi

evreye ayıran Sullivan, bu bölümlerden üçünü ergenliğe ayırarak ergenliğin ne kadar önemli olduğunu altını çizmiştir (Gündoğdu, 2016).

Sullivan kişiliği, asıl görevi stresi azaltmak olan bir enerji sistemi olarak görmektedir. Beceriler geliştikçe ve toplumun taleplerine göre, kişinin sosyal ilişkileri fırsatlarla bağlantılı olarak gelişir ve değişir (Yanbastı, 1996).

2.3.1.6. Erich Fromm

Erich Fromm gibi ünlü araştırmacılar önceleri psikanalitik bir bakış açısıyla çalışmışlar ve daha sonra kendi teorilerini geliştirmişlerdir (İnanç ve Yerlikaya, 2012).

Fromm'a göre kişilik, tarih, sosyoloji, ekonomi ve antropolojiye dayalı faktörlerden etkilenir. Fromm ayrıca, Freud ve Adler'den farklı olarak kişilik gelişiminin yetişkinliğe kadar devam ettiğini savunur (Ewen, 2003). Fromm, bireyin sosyal yönünü daha çok vurgulamış ve id yerine egoya dikkat çekmiştir (Cüceloğlu, 2013).

Erich Fromm, kişiliğin kalıtımın ve hayatımızda olanların bir bileşimi olarak geliştiğini vurgular. Erich Fromm'un kitaplarında dile getirdiği fikirler insan ilişkilerinin önemini vurgulamaktadır (Konakay ve Çelik, 2018).

Erich Fromm, neredeyse tüm insan hayatını kuşatan "sahip olmak" ve "olmak" ilkelerini, varoluşun iki temel unsuru gibi tanımlamıştır. Ona göre her iki ilke de insanla birlikte vardır. "Sahip olmak", insan hayatındaki mal, mülk, insan, bilgi demektir; Kazanmak için hayatını harcamak, açgözlülüğe tutunmak ve daha fazlasını elde etmek için katmanlaşmak tutkusudur. "Olmak" ise, başarıma hırsından sıyrılma, her şeyi bir bütün olarak kabul etme, var olanı maddi hiçbir şeye bağlanmadan tüm canlılığıyla sevmek sanatıdır. Savunduğu ana fikir, "sahip olmak" ilkesi üzerine inşa edilmiş toplumsal düzenin ve endüstriyel toplum sisteminin vaat ettiği sınırsız üretim, mutlak özgürlük ve sınırsız mutluluk üçlemesinin hiçbir zaman gerçekleşmediği, aksine insanları daha çok mutsuzluğa ve bunalıma sürüklediğidir. Bu nedenle insanların "sahip olma" ilkesinden "olmak" ilkesine geçmesi ve bunun olabilmesi için yeni toplumun "olmak" ilkesi üzerine inşa edilmesi gerekir (Fromm, 2017).

Erich Fromm, modern kişilik psikolojisinin kavşağındadır. Kişilik psikolojisine sosyal psikolojik bir bakış açısı getirdi. Teorisi Erikson'unkine benzer ve Freudian bir bakış açısına sahiptir. Erich Fromm psikoloji tarihinde profesyonel bir psikolog olduğu için akademik eğitiminin de bu yönde olması önemlidir (Allen, 2002). Fromm'un temel

eğitimi sosyolojik olduğundan, katkısı toplumsal sorunların psikanalitik tedavisinde oldu. Fromm, Karl Max'ın eserlerinden çok etkilenen bir yazardır (Geçtan, 2000).

Fromm, "zgrlkten kaçış kuramı" ile tanınır (Fromm, 2011). Fromm, kalıtsal kimlik bilgilerinin varlığını tamamen inkâr etmez. Onlara "kalıtsal somatik süreçler" diyor. Karakter, sosyal deneyimlerimizin bir sonucu olarak belirir. Zamanla bu durum davranışlarımızda kendini gösterir. Kalıtsal somatik süreçler ve sosyal beceriler, kişiliğin ortak ürünleridir. Bu sosyal beceriler topluma uyum sağlamamıza yardımcı olur. Bu Fromm yaklaşımı, Freud'un süperego teorisine benzer (emberci, 2003).

Fromm'un "zgrlkten kaçış" olarak adlandırılan kişilik teorisi, kayđı durumlarına ve bu durumlardan kaçışa dayanmaktadır. Fromm'a göre insan, özgürlüğün ve buna eşlik eden çaresizlik ve kayđının üstesinden gelmek için üç ana strateji tanımlar. Otoriterlik, daha güçlü hissetmek için kendisini daha güçlü kişilerle veya olaylarla ilişkilendirir. Yaşamı tehdit eden durumlardan onları yok ederek kaçmak için kişi, yıkım ve özgürlükle ilişkili kayđıya karşı savaşan uyumlu bir tepki seçer (Burger, 2006).

Fromm, "zgrlkten Kaçış" adlı eserinde, tarih boyunca insanların giderek daha fazla özgürlüğü kavuştuklarını, ancak bunun karşılığında yalnız kalarak bedel ödediklerinden bahseder. Bu nedenle özgürlüğün insanın kaçmak istediği bir durum olduğunu açıklar (Geçtan, 2004). Ancak özgürlüğüne kavuşan birey, diğerlerinden ayrıldıktan sonra yalnızlığa gömülür ve birey bu acıya dayanamaz ve özgürlükten kaçarak diğer kişilerden veya örgütlü gruplardan yeni ve tatmin edici bir sığınak arar (Başaran, 1991).

Fromm'un teorisinin temeli, Freud'un teorilerini insanlaştırma ve insanı toplum içinde bir varlık olarak değerlendirme girişimidir (Altunbaş ve Gültekin, 2003). Erich Fromm tarafından geliştirilen teori, "Hümanistik Psikanaliz" olarak kabul edilir. Fromm, insanların doğadan ve birbirlerinden koptukları için kendilerini yalnız ve yalıtlımış hissettikleri noktayı vurgular.

Fromm, kişilik gelişiminde sosyalleşme ve kltrleşmeye odaklanmış ve kişilik yapısının bu etkilerin zmsenmesine dayandığını ve bireyin yalnız kalma korkusundan dolayı kayđılı olduğunu ileri sürmüştür. Fromm'a göre, tarihsel ve kişisel gelişim sürecinde birey geliştikçe artan bir yalnızlığa itilir ve bu kayđı sonucunu doğurur. Onu

bu kaygıdan kurtarmak için sevgi, kontrol, yok etme, teslim olma, robotlaşma gibi koruma ya da uyumlu reçeteler vardır (Köknel, 2005).

Fromm, Bilinçdışı dünyanın derinliklerine doğru ilerlemeye devam eden psikanalitik teorisinin Hümanist bir ruhla yeniden eleştirel ve ilham verici bir kuram olabileceğini, insanları çarpıtan, deforme eden toplumsal düzenlemeleri eleştirebileceğinden, topluma uyum sağlamak yerine toplumun insanların ihtiyaçlarına göre düzenlenmesine katılabileceğini belirtmiştir. Ortaya koyduğu hümanist yaklaşımın Freud'un yaklaşımındaki eksiklikleri tamamladığını düşünmektedir (Güner, 2012).

Fromm'a göre insan, gelişme sürecinde doğa ve aynı türden canlılarla olan en önemli bağlarını koparmış, akıl, görüş ve hayal gücü gibi yeryüzünde kazandığı özelliklerle bambaşka bir canlı olarak yeni sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu kuram bir anlamda bu sorunların tanımını ve olası yanıtlarını içermektedir (İnanç ve Yerlikaya, 2017).

Formm'un kuramında insan, toplumun üretim ve sevgi durumuna göre değerlendirilmesi gereken bir birimdir. Bu nedenle Fromm, kişinin bireysel sorunlarına çözüm bulabileceğine inanıyor. Fromm'a göre yaşam ve ölüm arasında ortaya çıkabilecek çatışmalarla baş etmek, insanın zorlanabileceği sorunlardan biridir. Kişi bu çelişkileri aşarsa rahat, sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmesi mümkündür. Formm'a göre Sigmund Freud'un aksine insanlar bencil, saldırgan ve tembel bir yapıya sahip değiller. İnsan kusursuz doğar ve olumlu karşılanmayan tavır ve davranışlarda aslında içsel ihtiyaçlarını karşılamadığı görülür (Gencoğlu, 2006).

Fromm'a göre ailelerin çocuk yetiştirmedeki davranış ve tutumları kişilik gelişiminde önemlidir. Ebeveynlerin çocuklarının eğitiminde aktif bir insan olma kararlarını bastırdıklarında, insanların yaratıcılıktan çok saldırgan ve ölümü seven bir tavırla ihtiyaçlarını gidermeye yöneldikleri söylenmektedir (Aydın, 2016).

Erich Fromm, kişilik durumunu ekonomik, sosyal bağlamında inceleyen ilk teorisyendi. Bu bakımdan bireysel kişiliğin eğitim durumu, dini, işi, sosyal sınıfı gibi benzer durumların karşılığı olarak ifade etmektedir (Şimşek, 2006). Formm'un teorisinde kişilik, ekonomik, sosyal ve medeni unsurlara dayanmaktadır. İnsanlar, sıradan ihtiyaçlarının tatminiyle yetinmeyip, beşeri bilimlerin gelişmesiyle ortaya çıkan mevcut ihtiyaçlarının görülmesiyle tatmin olurlar (Aydın, 2016).

2.3.2. Ayırıcı Özellik Yaklaşımı

Kişilikle ilgili literatür incelendiğinde, ayırıcı özellik yaklaşımının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşım, insanların neden öyle davrandıklarına odaklanmak yerine kişiliği tanımlamaya ve davranışı tahmin etmeye odaklanır. Bu kurama göre özellikler, kişiliğin temel unsurları ve bireysel davranışları etkileyen ve şekillendiren evrensel yapılardır (Goldberg, 1993; McCrae and Costa, 1997).

Yaklaşımın ilk teorisyenlerinden biri olarak anılan Gordon Allport, 1921'de bu teoriyi araştırdı. Allport'tan sonra Henry Murray ve Raymond B. Cattell teoriyi geliştirdiler (Burger, 2006).

Gordon Allport, genel olarak kişilik psikolojisinin gelişimine ve özellik teorisinin gelişimine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Dönemin inceleme alanı olan insanın davranışlarının negatif yönünü ve mekanik boyutlarını vurgulayan diğer görüşlerden ayrılarak psikanalizi bu yönüyle eleştirmiştir. Çünkü Allport, insan davranışının sağlıklı ve düzenli yönlerine vurgu yapmaktadır (Cervone and Pervin, 2016). Allport, özellikleri belirlemek için 8 temel kriter ortaya atmıştır; 1) Ayırt edicilik sözde bir kavram değildir, 2) Alışkanlıktan daha geneldir, 3) Davranışında dinamik veya en azından belirleyicidir, 4) DeneySEL olarak kanıtlanabilir, 5) Özellikler nispeten birbirinden bağımsızdır 6) Ahlaki veya sosyal muhakeme ile eşanlamlı değildir, 7) Ya içinde var olduğu bireyselliğin ışığında ya da bir bütün olarak nüfus içindeki dağılımı açısından görülebilir.8) Bir özelliğin tutarsız davranışları veya hatta alışkanlıkları olsa bile, bu, o özelliğin var olmadığı anlamına gelmez. Daha sonra bir sekizinci nokta eklendi (Allport, 1966). Sekizinci madde örneğinde diğer insanlara göre oldukça dışa dönük; canlılığı seven biri bir gün yalnız kalmak isteyebilir. Bütün gün yalnız kalma arzusu onu içine kapanık biri yapmaz. Burada önemli olan kişilik özelliklerinin uzun bir süre sabit kalmasıdır. Bir diğer önemli nokta da, herhangi bir insan özelliğinin yüksek veya düşük seviyelerinin genel popülasyona bakılarak görülebmesidir. Bahsettiğimiz örneğe dayanarak, dışa dönük olmak, en azından bir kişinin toplum genelindeki ortalamadan daha fazla dışa dönük özelliklere sahip olması gerektiği anlamına gelir.

Ayırıcı özellik yaklaşımı, bireysel davranış doğrudan ölçmez, bunun yerine bireysel davranış zaman içinde tahmin etmeye çalışır. Davranışın bireyleri

karşılaştırarak değerlendirildiği yaklaşım burada devreye giriyor. Yaklaşımın bir diğer önemli özelliği de davranışsal nedenler üzerinde çok fazla durmamasıdır. Bu yaklaşım, bir kişinin neden öyle davrandığına odaklanmak yerine, bireyin kişiliğini tanımlamaya ve davranışlarını tahmin etmeye odaklanır.

Özellik yaklaşımı, bir kişiyi belirli kişilik özelliklerine sahip olma derecesine göre sınıflandırır. Özellikler yaklaşımının iki varsayımı vardır:

Kişilik özellikleri zaman içinde sabittir ve farklı durumlarda devam eder. Burada amaç, kişinin uzun süreli davranışlarını gözlemleyerek bir sonuca varmaktır (Burger, 2006). Bir meta-analitik çalışma, özelliklerin yaşam süresi boyunca oldukça istikrarlı olduğunu bulmuştur (Roberts and DelVecchio, 2000). Ayrıca ayırt edicilik yaklaşımı, davranışın altında yatan nedenlere diğer yaklaşımlara göre daha az önemli görmektedir (Burger, 2006). Özellik yaklaşımının güçlü yönlerinden biri nesnelligidir. Sezgisel (örneğin, Freudcu) görüşlerden çok nesnel ölçümlere değer verdiler.

Diğer bir güç, geniş uygulama yelpazesidir; Ruh sağlığı ve endüstriyel psikoloji gibi alanlarda kullanılmıştır. Ayrıca diğer kuramlara benzer şekilde pek çok çalışma yapılmasına da yardımcı olmuştur (Burger, 2006). Özellik yaklaşımına getirilen eleştirilerden biri de kişiliği ölçtükten sonra ne yapılması gerektiğine dair bir yönlendirmenin bulunmamasıdır. Örneğin kaygı puanı çok yüksek olan bir kişinin ne yapacağı belli değildir (Burger, 2006).

Özellikler yaklaşımına göre, bireyler belirli şekillerde davranma eğilimlerini yansıtan kişilik özelliklerine sahiptir. Bu davranışsal durumun gücü, bireyi kişilik özelliklerinde baskın hale getirir. Özellik yaklaşımı teorisyenlerine göre bireyler, kişilik özelliklerine göre birbirlerinden farklılık gösterirler (Isır, 2006). Kişilik özelliklerini araştıran ve kişiliğin yapısını inceleyen özellik kuramına göre, bireyin kişiliği temel özelliklerin bir sentezidir; Bu özellikler bilinirse bireyin özellikleri de öğrenilmiş olacaktır (Cüceloğlu, 2007). Özellik teorisyenleri, özellik sürekliliği üzerinde belirli bir noktaya ulaşan bir kişinin nasıl davranacağını tahmin etmek ister. Ayırt edici özellikler yaklaşımını kullanan kişilik değerlendirmesinin bir avantajı, insanların karşılaştırılmasını kolaylaştırmasıdır (Burger, 2006).

Allport'un teorisine göre, insan kişiliği kendine yeten ve benzersiz bir sistemdir. İnsan ilişkileri, kültür ve roller burada yalnızca kişinin kişiliğine ilişkin bilgi

kaynaklarıdır, doğrudan rol oynayan faktörler değildir. Bireyin güdöleri, özellikleri veya eğilimleri ile kişisel tarzı onun kişiliğini oluşturan en önemli faktörlerdir (Yanbaşı, 1996). Allport, huylarımızın sinir sistemimizin fiziksel yapılarından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Burger, 2006).

Ayırıcı özellikler teorisi, belirli kişilik özelliklerini tanımlamayı amaçlar (Feldman, 2010). Bu teoriye göre, bir birey belli bir dereceye kadar belirli kişilik özelliklerine, yani her birey tüm kişilik özelliklerine belirli bir dereceye kadar sahiptir (Burger, 2006). Burger (2006), bu yaklaşım üzerinde çalışan araştırmacıların iki temel varsayımına odaklandığını belirtmektedir:

1. Kişilik özelliği tutarlıdır, yani, zamanla değişmez. İnsan belli bir kişilik özelliğini yaşamının farklı dönemlerinde aynı şekilde sergiler.

2. Kişilik özellikleri kararlılık gösterir. Bu hipoteze göre, bir kişilik özelliği farklı koşullarda veya durumlarda aynı şekilde kendini gösterir. Örneğin kaygılı bir öğrenci sınavlarda, topluluk içinde ya da grup tartışmalarında benzer kaygılar gösterir (Matthews vd., 2003).

Örneğin sosyal olarak gelişmiş, diğer insanlarla birlikte olmaktan keyif alan bir bireyin özelliği zamanla değişmez. Kişilik özelliklerinin tanımı bir örnekle şu şekilde açıklanabilir: Bir birey saldırgansa, bu saldırganlık özelliği sosyal hayatında futbol oynarken veya kavga ederken de ortaya çıkar. Özellikler teorisinin savunucuları, bir bireyin davranışının nedeni ile ilgilenmezler, bireyin kişiliğini tanımlamaya ve davranışı tahmin etmeye odaklanırlar. Bu nedenle Ayırıcı özellik yaklaşımı, bireylerin kişilik özelliklerini karşılaştırma olanağı sunmaktadır (Burger, 2006).

Ayırıcı özellik yaklaşımı, bireyin kendine özgü özelliklerini veya kişilik özelliklerinin benzer ve farklı yönlerini tanımlayarak, ölçerek ve sınıflandırarak kişilik yapısını ortaya çıkarmaya çalışan bir yaklaşımdır (Plotnik, 2007). Ayırıcı özellik yaklaşımına dayalı araştırmacılar, genellikle kişilik gelişiminden çok kişilik özelliklerinin farklılaşmasına odaklanmışlardır (Morris, 2002).

Ayırıcı özellik yaklaşımından ortaya çıkan, hem batı hem de doğu kültürlerinde geçerlilik ve tutarlılık gösteren “Beş Faktör Kuramı” adı verilen bir kuramın literatüre girdiği görülmektedir (Digman, 1990; McCrae and Terracciano, 2005; Demirbaş, 2014).

2.3.2.1. Beş Faktör Kuramı

Ayırt Edici Özellikler Kuramında yer alan kişilik modellerinden biri de Myers ve Briggs kişilik modelidir. Bu modeldeki kişilik tipleri; içe dönük, dışa dönük, şehvetli, sezgisel, düşünen, hisseden, karar veren ve algılayan (Myers and Myers, 1980). Bu sekiz kişilik özelliğini birleştiren model, toplam 16 kişilik tipi ortaya koyuyor. Kişiliğin temel boyutlarını belirlemeye yönelik bir başka çalışma da McCrea ve Costa'nın beş faktör kişilik modelidir. Özellikler yaklaşımı içinde en çok üzerinde anlaşılan kuram beş faktör kuramıdır (Gümüş, 2009).

Ayırt edicilik yaklaşımını literatüre kazandıran Gordon Allport'un yanı sıra Raymond Cattell'in katkısı da oldukça önemlidir. Cattell (1943, 1945) kişiliğin temel boyutlarının deneysel yöntemlerle faktör analizi ile belirlenebileceğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar sonucunda 16 faktörlü bir kişilik testi geliştirmiştir (Burger, 2006). Cattell'in faktör analizi kullanarak kişiliğin temel özelliklerini belirleme girişimi daha sonra birkaç araştırmacı tarafından incelendi ve bu araştırmacılar, isimlerin farklı ifade edilmesine rağmen kişiliğin beş faktörle tanımlanabileceğini gösterdiler ve buna "Büyük Beş" adını verdiler (Burger, 2006). Sonuç olarak, birçok kişilik özelliği Beş Büyük faktör altında toplanarak özetlenmiştir (John and Srivastava, 1999). Araştırmacıların kullanabileceği daha pratik ve deneysel yöntemlerle belirlenmiş güvenilir bir kişilik yapısı ortaya koymaktadır (Burger, 2006).

Öte yandan, çeşitli çalışmalarda sıklıkla kullanılan beş faktör modeli, kişilik özelliklerini beş kategoride düzenlemekte ve kişilikteki bireysel farklılıkları tanımlamaktadır. Modelin ilerideki çalışmalarının, modelin farklı kültürlerde geçerliliği ve modelin güvenilirliği ile ilgili olduğu görülmektedir. Farklı etnik, yaş ve cinsiyet grupları üzerinde yapılan çalışmalar, modelin tarafsızlığını göstermiştir.

Bu beş faktör dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, sorumluluk ve gelişime açıklıktır (Burger, 2006).

2.3.2.1.1. Dışa dönüklük-İçe dönüklük

Dışa dönüklük - İçe dönüklük, bir kişinin dış dünyaya veya kendisine yönelik eğilimini gösterir. Yelpazenin bir ucunda aşırı dışa dönükler, diğer ucunda ise aşırı içe dönükler yer alır. Dışa dönüklük, enerjisini dış dünyaya yönlendiren birey olarak tanımlanmaktadır (Chauvin vd., 2007). Dışa dönükler daha sosyaldir. Ayrıca kendilerini

enerjik, iyimser, arkadaş canlısı ve girişken özellikler olarak gösterirler. İçe dönük kişiler bu özelliklere sahip olmasalar da onları antisosyal olarak düşünmek yanlıştır (Burger, 2006). İçe dönükler; utangaçtırlar ve dışa dönüklere göre yalnız çalışmaya daha isteklidirler. Çatışma ve stres zamanlarında yalnız kalmak isterler. Dışa dönükler genellikle içe dönüklerden daha sosyaldir ve stres altında işbirliğine açıktırlar (Atkinson vd., 2010).

Yüksek kişilik boyutlarına sahip kişiler, sosyal, arkadaş canlısı, başkalarıyla ve topluluk içinde olmak gibi, kendine güvenen, girişken, konuşkan ve aktif olma eğilimindedirler (Burger, 2006; John and Srivastava, 1999). Dışa dönüklük boyutunda düşük puan alanlar ise sessiz, soğuk, mesafeli, içine kapanık olarak nitelendirilmektedir (McCrae and John, 1992).

2.3.2.1.2. Duygusal Denge-Nevrotiklik

Bu kişilik boyutunda yüksek olan insanlar, daha fazla stresli, endişeli olma eğilimi gösteren, kolayca morali bozulan, sinirli, çekingen ve sıklıkla duygu değişimi yaşayan kişilerdir (Burger, 2006; John and Srivastava, 1999).

Nevrotikliğin temel kavramları kaygı, belirsizlik ve karamsarlıktır (Goldberg, 1990). Yüksek nevrotikliğe sahip kişiler; hayatı daha stresli bulurlar, başa çıkma tarzları zayıftır, sosyal destekten memnun değildirler, psikolojik sağlıkları zayıftır ve daha fazla fiziksel şikâyetleri vardır (McCrae, 1990). Nevrotizm boyutunda yüksek puan alan kişiler; daha fazla duygusal stres yaşarlar ve ruh halleri sıklıkla değişikliğe uğrar (Burger, 2006).

Sinirlilik, güvensizlik, olumsuz duygular gibi özellikler nevrotikliğin boyutunu oluşturmaktadır (Goldberg, 1993). Nevrotiklerde düşük yaşam doyumu, içselleştirme sorunları, ebeveyn sorunları gibi durumlar ön plana çıkmaktadır (McKnight vd., 2002, akt. Aslan, 2020). Güçlü nevrotikliğe sahip insanlar kararsız ve huzursuz bir ruh haline sahiptir.

2.3.2.1.3. Yumuşak Başlılık/Uyumluluk- Hırçınlık

Bu kişilik düzeyi yüksek olan insanlar şefkatli, saygılı, hoşgörülü, güvenilir, işbirlikçi, uyumlu ve yardımsever olma eğilimindedirler (Burger, 2006; John and Srivastava, 1999).

Uyumluluk faktörü, bir kişinin insan tarafını ifade eder (Digman, 1990). Uyum faktörleri, şefkat, başkalarına yardım etme isteği, güven, bağışlayıcılık ve alçakgönüllülük gibi özellikleri içerir (Costa and McCrae, 1992; John vd., 2008). Uyum sağlama boyutları arasında güvenilirlik, dürüstlük, fedakârlık, alçakgönüllülük ve yeniliğe açıklık yer almaktadır (McCrae and John, 1992). Uyumluluğu yüksek kişiler güvenilir, yardımsever, şefkatli, bağışlayıcı, nazik, duyarlı ve empatik olma eğilimindedirler (McCrae and John, 1992; Patrick, 2011). Kısacası uyum boyutu şefkat, nezaket, özveri, başkalarıyla işbirliği yapmaktan hoşlanma, başkalarına güvenme, inanç ve özveri gibi nitelikleri içerir.

Bir uça yardımsever, güvenilir, merhametli insanlar, diğer uça düşmanca ve şüpheli insanlar vardır (Burger, 2006). Bu boyutu yüksek olanlar; arkadaş canlısı, güvenilir, esnek, açık sözlü ve yufka yüreklidir. Aşırı olduğunda, hayatı başkalarına yönlendirmeye yönelik nevrotik bir eğilime yol açabilir (Costa and McCrae, 1988).

2.3.2.1.4. Sorumluluk/Özdisiplin-Dağınıklık

Bu kişilik düzeyi yüksek olan kişiler genellikle organize, planlı, titiz, sorumlu, zor görevleri tamamlamaya kararlı, başarı odaklı ve sabırlıdır (Burger, 2006; Sudak ve Zehir, 2013; John and Srivastava, 1999).

Sorumluluk karakterin ayrılmaz bir parçasıdır; Hartshorn, May ve Maller bunu “kişisel gücün bir yönü” olarak tanımlarken, Murray ve Kluckhohn bunu “irade, inisiyatif ve sorumluluk” olarak tanımladılar (Costa vd., 1991). Sorumluluk; yeterlilik, düzen, görev duygusu, cömertlik, başarı için çabalama, öz disiplin ve basirettir (Costa vd., 1991).

Beş faktörlü modelin bu boyutunda yüksek özdenetim, tedbirli olma ve harekete geçmeden önce dikkatli düşünme gibi nitelikler vurgulanır. Güçlü öz denetim özelliklerine sahip bireyler; çalışkan, duyarlı, ilgili, sorumlu, güvenilir ve bir şeyi başarmak için güçlü bir iradeye sahip olarak kabul edilirler (Arthur and Graziano, 1996; Costa and McCrae, 1992). Başka bir deyişle özdenetim faktörü, çok çalışma, kurallara uyma, ısrarcı olmak ve dikkatli olmak olarak özetlenebilir (Somer vd., 2002).

2.3.2.1.5. Gelişime/Deneyime Açıklık-Gelişmemişlik

Bu kişilik düzeyi yüksek olan kişiler eğitilmiş, yeni ve ilginç fikirlerle karşılaşan, yaratıcı düşünen, yüksek hayal gücü ve entelektüel merakla sahip, açık ve anlayışlı,

geleneksel olmayan ve bağımsız düşünmeye eğilimli kişilerdir (Burger, 2006; John and Srivastava, 1999).

Peabody ve Goldberg (1989) bu boyutu "akıl", Norman (1963) "kültür" ve McCrae ve Costa (1985) "deneyime açıklık" olarak tanımlamıştır. Gelişime açık olan insanlar dışarıdan biraz daha zeki olarak görülür.

Deneyime açık insanlar, çeşitliliğe duyarlı, yaratıcılık ve hayal gücünün yanı sıra sanat ve güzelliğe de ilgi duyarlar. Yeni şeyler keşfetmekten ve denemekten de korkmazlar (McCrae and John, 1992). Gelişime açıklık boyutu özgünlük, duygulara açıklık, yeniliğe açıklık, zeka ve düşünme esnekliği gibi kavramlarla da ifade edilmektedir (John and Srivastava, 1999; DeYoung, 2006). Gelişime açıklık, kişisel ve entelektüel merak, özgünlük, yaratıcılık, yenilikçilik ve estetik beğeni gibi özelliklerle tanımlanır (John and Srivastava, 1999). Costa ve McCrae (1992) gelişime açıklığı yeni fikirlere açıklık, esneklik, değer ve yeni deneyimlere hazır olma olarak ifade etmektedir. Gelişimsel açıklık ölçeğinden düşük puan alan kişilerin, durağan, yeniliğe kapalı, rutin işleri sürdüren, çekingen, sanata ve estetiğe ilgisiz kişiler olduğu söylenebilir (McCrae and Costa, 1991).

2.3.3. Biyolojik Yaklaşım

Biyolojik yaklaşım aynı zamanda biyolojik model olarak da adlandırılır. Biyolojik yaklaşım, davranış ve davranış bozukluklarının fiziksel süreçlerin, özellikle beyni, hormonları ve diğer kimyasal maddeleri içeren fiziksel süreçlerin sonucu olduğunu savunur (Budak, 2000). Hubel, Wiesel, Cannon, Chomsky ve Piaget'nin temsil ettiği biyolojik yaklaşıma göre, tüm psikolojik olaylar beyin ve sinir sisteminin faaliyeti sonucunda meydana gelir. Bu yaklaşımın görevi, davranışta ve vücutta ortaya çıkan olaylar ile beyin ve sinir sisteminde meydana gelen olaylar arasında ilişki kurmaktır (Ünlü, 2001).

Biyolojik yaklaşım, son yıllarda gelişimi ve önemi artan bir yaklaşımdır. Bilim ve teknolojinin ve özellikle nörolojinin gelişmesi sayesinde, psikologlar insan davranışını anlamak için biyolojiyi kullanmaya başladılar. Bu psikologlar kişilik gelişiminde genetik faktörlerin çok etkili olduğunu savunmaktadırlar (Atkinson vd., 2010). İnsan kişiliklerindeki bireysel farklılıkları açıklamak için kalıtsal eğilimlere ve fizyolojik süreçlere dikkat çeker. Ek olarak, bu yaklaşım, bireyin beyin

fonksiyonlarının, sinir sistemi nörokimyasının ve hormonlarının kişilik özellikleri üzerindeki etkisini inceler. Biyolojik yaklaşım, evrimsel bir yapıya sahiptir ve belirli kişilik özelliklerinin ve davranışlarının, bireyin içinde yaşadığı çevreye ve doğaya uyumu ile ilgili olduğunu ve bunların genler yoluyla nesiller boyunca aktarıldığını iddia eder (Burger, 2006).

Biyolojik yaklaşımda ergenliğin başlangıcı gençliğin alt sınırı olarak kabul edilir. Bu genellikle 12-25 yaşları kapsar. Böylece biyolojik yaklaşım ergenlik, fiziksel ve cinsel olgunlaşmaya odaklanır ve biyolojik kompozisyon, bireyin davranış ve gelişimsel özelliklerini belirler (Karaşahin, 2012).

İnsanların sadece çevrelerinden etkilenmediğini, belirli yeteneklerle doğduğunu savunan biyolojik yaklaşım, öncelikle ikiz çalışmalarına odaklanmaktadır. Tek yumurta ikizlerinin diğer ikizlerden daha fazla kişilik benzerliğine sahip olduğu söylenir. Özellikle, benzer çevresel etkiler altında benzer davranış kalıpları ortaya çıkar. Ancak çocukluktan yetişkinliğe ve yaşlılığa kadar önemli çevresel etkiler benzerlikleri engelliyor gibi görünüyor. Bu aynı zamanda genç tek yumurta ikizlerinin kişilikleri arasındaki fark ve yaşlanan tek yumurta ikizleri arasındaki benzerliklerle de gösterilir (Friedman and Schustack, 2003).

İkiz çalışmalarına dayalı biyolojik bir yaklaşımı benimseyen psikologlara göre, kişilik sadece çevresel faktörlerden oluşmaz. Bu psikologlar, biyolojik kalıtımın bireylerin hem kişilik özelliklerini hem de dış özelliklerini etkilediğini varsayarak yaklaşımlarını bilimsel çalışmalarının sonuçlarına dayandırır. Gottesman, ikizlerin benzer kişilik özelliklerinin genetik benzerliklerinden kaynaklandığını söyler. Newman, Greeman ve Holzinger ise kilo, fizyolojik yapı ve zekâ düzeyindeki benzerlikler nedeniyle ikizler arasında benzer kişilik özelliklerinin ortaya çıktığını vurgular. Öte yandan Galton'un Darwin'in evrim teorisine dayanarak bazı kişilik özelliklerinin nesilden nesile aktarıldığını iddia ettiğini görüyoruz (Demirtaş, 2005).

Kişiliğin biyolojisine baktığınızda göz önünde bulundurmanız gereken iki temel nokta vardır; beynin anatomik yapısı ve sinir sisteminin işleyişi. Beyin anatomik olarak üç ana bölüme ayrılmıştır: ön beyin, orta beyin ve arka beyin (Carlson, 1980). Beyin kendi içinde nörotransmitter adı verilen kimyasallarla da iletişim kurar (Neurotransmitter" at Dorland's Medical Dictionary). Kişiliğin fizyolojik boyutunu

inceleyen araştırmacılar, esas olarak orta beyin hücreleri tarafından salgılanan iki nörotransmitere odaklanmışlardır: dopamin ve serotonin (Ebstein, 2006). Dopamin, dikkati, öğrenmeyi ve zevkli aktivitelerin pekiştirilmesini etkileyen bir nörotransmitterdir (White,1996). Serotonin ise ruh halini daha etkin bir şekilde düzenler ve yemek yemeyi, uyumayı ve uyarılmayı kontrol eder (George vd., 2001; Paris vd., 2004.) Birçok kişilik psikoloğu da bu iki nörotransmitterin kişiliği etkilediğine inanır: C. Robert Cloninger, Hans Eysenck, ve Jeffrey A. Gray bu görüş içinde sayabiliriz.

Beynin çalışmasından, zehirlenmeye veya hastalığa kadar pek çok biyolojik değişken, farklılıklarını etkileyebilmektedir (Friedman and Schustack 2003). Beynin yapı ve işlevine bağlı olarak vücuttaki duyu organlarının hassasiyetinde ve hormon üretiminde kişiden kişiye, ortamdan ortama ve hatta zaman içinde değişiklikler meydana gelir. Dolayısıyla bu değişimlere bağlı olarak herhangi bir olay için algı, dikkat, tepkinin önemi ve şiddeti gibi faktörler değişebilmektedir. Çikolatanın rahatlatıcı etkisinin çok sınırlı olması nedeniyle, bir çikolata bağımlısının tepkileri ile diğerinin tepkileri arasında çok az fark vardır. Öte yandan hastalık, zehirlenme, fiziksel madde bağımlılığı nedeniyle kişilik değişiklikleri görülebilmekte ve bu faktörlerin kişilikler üzerinde dramatik etkileri olabilmektedir (Friedman and Schustack 2003).

Bu yaklaşıma göre sosyal kaygıyı etkileyen biyolojik faktörlerin genetik ve beyin olarak düşünülebilir. Genetik, bir kişinin sosyal kaygısında önemli bir rol oynar. Ebeveynlerin yaşadığı herhangi bir kaygı bozukluğu çocuklarına da aktarılacak ve onların bir tür kaygı ya da sosyal kaygı sorunları geliştirmelerine neden olacaktır. Bu şekilde sosyal kaygı yaşayan birey, çevresiyle iletişim kurmakta da zorluk yaşamaktadır (Merikangas vd., 1999).

Aşağıda bu yaklaşımın geliştirilmesinde önemli araştırmaları bulunan Hans Eysenck ve Robert Cloninger'in çalışmaları daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.3.3.1. Eysenck Kişilik Kuramı

Alman psikolog Hans Eysenck II. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye taşındı. Londra'daki Mill Hill Acil Hastanesinde çalıştı. Burada askeri personele sağlanan psikiyatrik tedaviden sorumluydu. Profesyonel bir kariyer ve kişilik üzerine 700'den fazla makale ile Eysenck, zamanımızın en etkili psikologlarından biri olmuştur.

Eysenck, kişiliği biyolojik bir yaklaşımla ele alan isimlerden biridir ve Eysenck'in bunu insan beyninin işlevleriyle ilişkilendirmeye çalıştığı, insan kişiliğini bu yaklaşım üzerinden açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Eysenck'e göre bireysel davranış kalıplarının kökeni onların genetik özelliklerinde ve içinde yaşadıkları toplumun psikolojisinde yatmaktadır (Yazıcı, 1997). Eysenck, kişilikteki bireysel farklılıkların fizyolojik farklılıklardan kaynaklandığını ve insan davranışını belirlemenin biyolojideki doğal seçim kavramıyla açıklanabileceğini vurgular.

Eysenck, başlangıçta şüpheli olsa da, kişiliğin büyük ölçüde biyoloji tarafından belirlendiğini söyledi. Bireysel farklılıkların biyolojik boyutuna yaptığı vurgu, günümüzün gelişmekte olan kişilik biyolojisi ile tutarlı görünmektedir. Kişiliğin aslında ebeveynlerin eylemleri tarafından değil, biyolojik yapı tarafından şekillendirildiğini savundu. Eysenck türleri ve süper özellikleri incelemek için faktör analizini kullandı; yıllar süren araştırmaların ardından tüm özelliklerin kişiliğin üç temel boyutunda değerlendirilebileceğini savundu: Dışa dönüklük-içe dönüklük, nevrotiklik ve psikotizm (Burger, 2006).

Eysenck, "psikolojinin amacının davranışı tahmin etmek olduğunu" belirtmiştir (İnanç ve Yerlikaya, 2014). Bu teoriye göre, tüm kişilik özellikleri uç noktalar arasında yer alır: İçe dönüklük-dışa dönüklük, nevrotiklik-duygusal istikrar ve psikotizm-süperego gücü. Bu boyutlar birbirinden bağımsızdır.

Eysenck'e (1970) göre kişilik; çevreye uyumunu belirleyen fiziksel, bilişsel ve duygusal özellikleri göreceli, durağan ve sürekli düzenlidir (Tunç ve Aliyev, 2015). Eysenck'in kişilik teorisi araştırmasının ilk aşamasında, içe dönüklük, dışa dönüklük ve nevrotik-duygusal istikrar olarak ifade ettiği iki boyuttan yola çıktı. Bu kişilik boyutlarına ilişkin çalışmalar arttıkça kişiliğin bir diğer temel boyutu olan psikotizm kavramının eklendiğini görmekteyiz (Çelik, 2017).

Sosyalliği ve dürtüselliği temsil eden dışa dönüklükte, bu yönü yüksek olan bireylerin insanlarla etkileşimde bulunmaktan hoşlandığı, sosyal olduğu ve yalnız olmayı sevmediği insanlarla birlikte olmayı tercih ettiği ifade edilmektedir. Nevrotizm boyutunun duygusal değişkenlik veya normalden fazla tepki ile ilişkili olduğu ve bu boyutta yüksek puan alan bir bireyin endişeli, depresif, gergin, aşırı duygusal ve düşük özgüvenli olabileceği varsayılmıştır. Psikopatik yön, soğukluk, uzak durma,

saldırganlık, güvensizlik, duyarsızlık, yabancılık ve empati eksikliği, suçluluk ve başkalarına karşı duyarsızlık gibi daha sıra dışı kişilik özelliklerini ifade eder (Eysenck and Eysenck, 1975). Eysenck'in belirlediği kişilik özelliklerinin belirli duygu ve davranışlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Nevrotikliğin kaygı, korku, depresyon, düşük öz saygı, duygusal ve mantıksız davranışlara eğilim ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Dışa dönüklük ise sosyal olmakla, partilere gitmekten zevk almakla, şakalaşmakla, çok sayıda arkadaşla sahip olmakla, dürtüsellikle, kontrol edilemeyen duygularla ve bazen güvenilmez kişilik özellikleriyle ilişkilendirilir. Son olarak, psikotizm saldırganlık, geri çekilme, antisosyal davranış ve başkalarına karşı duyarlılıkla ilişkilendirilmiştir (Eysenck and Eysenck, 1975). Eysenck, bu karakteristik kişilik özelliklerinin boyut olarak bağımsız olduğunu ifade etmiştir (Eysenck and Eysenck, 1964, 1968).

2.3.3.1.1. Eysenck Kişilik Ölçeği

Eysenck'in kişilik anketi temel olarak Eysenck'in kişilik teorisine dayanmaktadır. Eysenck Kişilik Envanteri, on beş yaş ve üzeri kişilere uygulanan bir grup testidir. Zaman sınırı yoktur. Eysenck Kişilik Envanteri, Psikotizm (P), Dışa dönüklük (E), Nörotizm (N), Yalan (L) bölümlerinden oluşan 101 maddelik kağıt kalemle yapılan bir testtir.

Eysenck kişilik kuramını geliştirdiğinden beri birçok kişilik ölçüm ölçeği geliştirilmiştir. Bunlar sırasıyla Maudsley Tıp Anketi (MTA, 40 madde), (Eysenck, 1952); Maudsley Kişilik Envanteri (MKE, 48 madde), (Eysenck, 1959); Eysenck Kişilik Envanteri (EKE, 57 madde), (Eysenck and Eysenck, 1964); Eysenck Kişilik Anketi (EKA, 90 madde), (Eysenck and Eysenck, 1975) ve Gözden Geçirilmiş Eysenck Kişilik Anketi'dir (100 madde) (Eysenck vd., 1985).

Maudsley Tıbbi Envanteri geliştirilen ilk ölçektir. Bu envanter 40 maddeden oluşmakta olup nevroitiklik düzeylerini ölçmeye yöneliktir.. Daha sonra, nörotizmle birlikte içe dönüklük-dışa dönüklük ölçmek için Maudsley Kişilik Envanteri (MPI) geliştirilmiştir. Eysenck'in kişilik envanteri zaman içinde sürekli revize edildi ve Eysenck ve Eysenck, (1964) Maudsley'in kişilik envanterine bir yalan ölçeği (L) ekleyip geliştirmiş ve Eysenck Kişilik Envanterini (EPI) oluşturmuştur.

Ölçeğin Türkçe çevirisini "Cantez" yapmıştır (Cantez, 1984). 1964 yılında H.J. Eysenck ve Eysenck tarafından geliştirilen Eysenck'in kişilik envanteri daha sonra 48 maddeye indirilmiş ve 1975 yılında Eysenck, Eysenck ve Barret tarafından kısa bir form olarak yayınlanmıştır. Yanlılığı önlemek ve envanterin geçerliliğini güçlendirmek için Francis ve arkadaşları kişiliği üç ana faktörde birleştirerek 24 maddelik kısa formunu yeniden düzenlediler (Francis vd., 1992).

Bu çalışmalara ek olarak, yalan söyleme alt ölçeği ile anketin uygulanması sırasında yanlılıkların ortaya çıkmasını önlemek ve geçerliliğini kontrol etmek amaçlanmış ve içine yalan söyleme alt ölçeği eklenmiştir (Karancı vd., 2007). Karancı, Dirik, Yorulmaz (2007) Eysenck Kişilik Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliğini araştırmış ve toplam 24 maddeden oluşan Eysenck Kişilik Anketi Gözden Geçirilmiş/ Kısaltılmış Formu(EKA-GGK) orijinal ölçekle uyumlu dört faktöre ayrılmıştır: Nörotisizm, psikotisizm, dışa dönüklük, yalan.

Karancı, Dirik, Yorulmaz, (2007), Eysenck Kişilik Envanteri'nin (Francis vd., 1992) değiştirilmiş kısa formunu Türkçe'ye uyarlamıştır.

Avrupa'nın birçok ülkesinde suçlu ve suç işlemeyen gruplara uygulanan Eysenck Kişilik Envanteri'nden olumlu sonuçlar alınmıştır. Testin sade bir dille oluşturulmuş olması kullanışlılığını artırmaktadır (Yazıcı, 1997).

Alt ölçeklerde ölçeğin iç tutarlılığı:

Dışa dönüklük 0.78, nevrotiklik 0.65, psikotizm 0.42,

Test ve yeniden testin sürekliliği:

Dışa dönüklük 0.84, nevrotiklik 0.82, psikotizm 0.69'dur.

Her faktörün 6 puanla derecelendirildiği bu ankette, katılımcıdan 24 soruyu Evet (1) ve Hayır (0) şeklinde yanıtlaması istenmektedir.

Eysenck Kişilik Envanteri alt alanları ve yorumlanması:

- Psikotizm; başkaları için sorun yaratan can sıkıcı tipler,
- Dışa dönüklük; sosyal ve neşeli tipler,
- Nörotisizm; kaygılı, kızgın ve buruk tiplerdir (Karancı vd., 2007).
- Yalan; sahtekârlık yapmaya çalışan adamları gösteriyor.

23, 2, 4, 15, 20 ve 13 numaralı ölçek maddeleri dışı dönüklük boyutunu; 19.5, 17, 10, 7, 24. maddeler yalan boyutunu; 18, 11, 9, 21.1 ve 14. maddeler nörotisizm boyutunu; 8,22,12,3,6,16 numaralı maddeler psikotizm boyutunu ölçer (Karancı vd., 2007).

2.3.3.2. Cloninger'in Biyopsikolojik Kişilik Modeli

Boyutsal kişilik teorisyenlerinden biri olan Robert Cloninger, kişilik yapısını ve gelişimini açıklamak için biyopsikolojik kişilik teorisini geliştirdi. Cloninger tarafından geliştirilen biyopsikolojik model, kişiliğin iki temel bileşenini inceler: mizaç (kişiliğin biyolojik olarak tanımlanmış boyutu) ve karakter boyutu (sonradan kazanılmış kişilik boyutu) (Güleç, 2009).

Biyopsikolojik modelin inceleme alanı, genetik olarak birbirlerinden farklı, yaşam boyu istikrarlı ve kültürel etkilere karşı değişmesi beklenmeyen mizaç ve mizacın dört yönü vardır: Yenilik arayışı, zarardan kaçınma, ödül bağımlılığı ve sebat etme. Sosyo-kültürel öğrenmenin oluşturduğu, yetişkinlikte somutlaşan ve olgunlaşan karakter ve karakterin üç boyutu: Kendini yönetme, iş birliği yapma ve kendini aşma konularıdır (Arkar, 2008; Adan vd., 2009).

Biyopsikolojik kişilik teorisinin özü, öğrenmeye (bilgi alma, bilgi depolama, bilgi işleme) ve kalıtıma dayanır (Gadrini vd., 2009). Cloninger (1993) kişiliğin, insanların değişen çevreye uyum sağlamak için yerinde durmadığını, sürekli değişip yenilendiğini, yaşanan deneyimler sonrasında uyum sağladığını belirtmektedir.

Cloninger bu modeli ilk tanımladığında, genetik olarak bağımsız üç özellik tanımladı: zarardan kaçınma, yenilik arama ve ödül bağımlılığı (Cloninger, 1987). Hepsi genetik olarak kalıtsal, gelişimsel ve konumsal olarak kararlı ve belirli sınır sistemleri tarafından kontrol edilen olarak tanımlanmıştır (Cloninger, 1987). Cloninger daha sonra modeli 7 boyutlu modeli oluşturmuş ve yukarıda açıklanan kişilik özelliklerini mizaç başlığı altında topladığında ölçeğe 3 kişilik özelliği eklemiştir: kendini yönetme, iş birliği yapma ve kendini aşma (Cloninger vd., 1993).

Karakterin biyolojik ve genetik bir yanı olduğunu, ancak mizaçtan çok çevresel etkilere etkilendiğini savundu (Cloninger vd., 1993). Daha önce ödül bağımlılığının bir alt grubu olarak tanımlanan Sebat Etme'yi bağımsız bir alt gruba ayırmış ve 4 mizaç ve 3 karakter boyutlu bir model oluşturmuştur (Cloninger vd., 1994).

Cloninger'in psikobiyojik kişilik teorisine göre kişilik, mizaç ve karakter olarak tanımlanan iki özelliğin birleşiminden oluşur. "Mizaç; Kalıtsal olarak alınan ve yaşam boyunca çok az değişen yapısal özelliklerden oluşur. Karakter, çevrenin ve yetiştirilmenin etkisiyle şekillenen öğrenilmiş tutumlardır, dolayısıyla zamanla değişebilen özellikleri içerir. Bireyin biyolojik yapısından oluşan donanımı (duygusal yönü) mizaç özelliklerini, toplumda sonradan edindiği donanımı (ahlaki yönü) ise karakter özelliklerini oluşturur (Cloninger, 1987; Cloninger vd., 1993; Güleç, 2009). Kısacası, mizaç doğuştan gelen, genetik ve yapısal etkileri içerirken karakter de öğrenilmiş psikososyal deneyimleri temsil eder. Zekâ aynı zamanda doğuştan gelen ve sosyal özelliklere katkıda bulunur ve tüm kişilik fonksiyonlarını düzenler (Arkar, 2004). Buna göre kişilik, mizaç ve karakterin bir kombinasyonu olarak kabul edilir (Cloninger, 1987; Cloninger vd., 1993; Sayar, 2003). Ayrıca kişilik biyopsikososyal bir bütündür (Aydın, 2007) ve bütün olarak değerlendirmelidir (Köknel, 1997).

Günlük kullanımda mizaç, karakter ve benlik gibi terimler genellikle kişilikle birlikte veya kişilik yerine kullanılır. Ancak bu kavramların içerikleri birbirinden ayrıdır. Bireyin doğumda biyolojik yapısını içeren donanımları mizaç özelliklerini, toplumda sonradan edindiği donanımlar ise karakter özelliklerini oluşturmaktadır Diğer bir deyişle mizaç, kişiliğin genetik yönünü şekillendiren bir unsurdur. Bir kişiye genetik olarak aktarılan ve yaşam boyunca önemli değişikliklere direnen özellikleri içerir ve bu bağlamda yapısal, genetik ve biyolojik temellere dayalı tutum ve davranışları ve potansiyel yetenekleri ifade eder (Sayın ve Arslan, 2005). Mizaç özellikleri erken çocukluk döneminde gözlemlenebilir. Konuyla ilgili yapılan çeşitli araştırmalarda, bazı kişilik özelliklerinin kalıtsal olduğunu ve çevresel faktörlerin temel mizaç özellikleri üzerinde çok az etkiye sahip olduğunu bulmuştur (Heath, 1994; Stallings, 1996). Diğer bir deyişle karakter, çocuğun mizacında olan eğilimlerin, yeteneklerin, ana-baba ve akrabalar tarafından öğretilen alışkanlıklar, ahlaki değerler arasındaki karşılıklı ilişki nedeniyle çocuklarda oluşan alışkanlık, tutum ve davranışlardır (Özdemir ve Acarkan, 2010).

Kişilik özellikleri ile depresyon arasındaki ilişkiyi araştırmak için yapılan çalışmaların çoğu Cloninger'in psikobiyojik teorisi çerçevesindedir ve öncelikle kişilik özellikleri ile depresyon, kişilik bozukluğu, mizaç ve karakter arasındaki ilişkiyi araştırmak için tasarlanmıştır. Cloninger'in psikobiyojik kişilik kuramının yedi

boyutlu kişilik modelinde mizaç (yenilik arayışı, zarardan kaçınma, ödül bağımlılığı ve sebat etme) ve karakter özelliklerinden (kendi kendini yönetme, işbirliği yapma ve kendini aşma) özellikleri bulunmaktadır. Mizaç ve karakter ilişkisinden de alt boyutlar oluşturulmuştur (Arkar, 2005; Sayın ve Aslan, 2005).

Beklenti Endişesi ve Kötümserlik-İyimserlik · Belirsizlik Korkusu · Yabancılardan Çekinme · Çabuk Yorulma · Keşfetmekten Heyecan Duyma · Dürtüsellik-Düşüncelilik · Savurganlık-Tutumluluk · Düzensizlik-Düzenli Olma · Duygusalılık · Bağlanma-Uzak Olma · Bağımlılık-Bağımsızlık · Sebat Etme · Sorumluluk Alma · Amaçlılık-Hedef Yönetim Eksikliği · Beceriklilik-Eylemsizlik · Kendini Kabul Etme-Kendiyle Çekişme · Uyumlu İkincil Huylar-Uygunsuz Alışkanlıklar · Sosyal Onaylama-Hoşgörüsüzlük · Empati Duyma-Sosyal İlgisizlik · Yardımseverlik-Yardımsever Olmama · Acıma-Kincilik · Erdemlilik-Menfaatçilik · Kendilik Kaybı-Bilinçli Yaşantılar · Kişiler Ötesi Özdeşim-Kendini ayırma · Manevi kabullenme-Rasyonel Materyalizm (Arkar, 2005; Sayın ve Aslan, 2005).

2.3.3.2.1. Mizaç

Bebeklik itibaren ortaya çıkan ve yaşam boyu sabit kalan kalıtsal kişilik bileşenleri olarak tanımlanmaktadır (Cloninger and Svrakic, 1997). Mizaç, bireyin kendine has davranış biçimini belirleyen, doğuştan gelen kişilik özellikleri bütünüdür ve Latince “temperare” sözcüğü, davranışı oluşturan birden fazla faktörün birleşimini ifade eder (Sarı, 2018).

Mizaç, motivasyon, uyum ve duygusallığın gelişimi ile örtüşen duygu temelli alışkanlıklar ve yeteneklerin bir kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Köknel, 1985). Bireyler, bu mizaçlı portrelerden biriyle doğarlar ve birçok karaktere sahip olabilirler (Kalelioğlu, 2003). Mizaç farklılıkları ilk başta sabit olmasa da yaşamın 2. ve 3. yıllarında sabitleme eğilimindedir (Sadock vd., 2007).

Günlük yaşamdaki belirli, çok sınırlı, çok özel duygusal tepkilerin nitelik ve niceliklerindeki bir değişiktir. Çabuk sinirlenmek, sıkılmak, kızmak, heyecanlanmak, aktif veya pasif olmak vb. bireyler arasında farklılık gösteren mizaç özellikleridir (Köknel, 1985).

Otonom sinir sisteminin özellikleri, endokrin bezlerin az ya da fazla çalışması gibi kalıtsal fizyolojik özellikler mizacı oluşturur (Kozacıoğlu ve Gördürür, 1995).

Modern mizaç kavramları duygular, motivasyon ve uyumla ilgilidir. Cloninger ve diğerleri, bu yönlerin yaşamın erken dönemlerinde ortaya çıktığını ve ergen ve yetişkin davranışlarıyla ilişkili olduğunu savundu.

Bireyin duygusal yanını ve aktif doğasını temsil eder ve halk arasında huy olarak karşımıza çıkar (Kulaksızoğlu, 1999). Cloninger ve arkadaşlarına göre mizaç, kişiliğin kalıtsal aktarılan, gelişim sürecinde sabit kalan, duygusal temelleri olan, sosyokültürel öğretilerden etkilenmeyen bir parçasıdır (Sevi, 2009).

Mizaç, bireyin duygu ve davranışlarını etkiler. Biyokimyasal arka plana bağlı olması nedeniyle, genetik çerçeveye uyar ve süreklidir. Anlık öfke ve sinirlilik, neşelilik, enerjik olup olmama gibi mizaç kalıpları insanlarda bireyler arasında farklılık gösterir (Köknel, 2005).

Yapılan araştırma ve çalışmalar sonucunda kişilik özelliklerinin birçok özelliği olmakla birlikte mizaç yönü sınırlı miktarlarda ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi ise, mizaç araştırmalarının, bir kişinin hangi tepkiyi verdiğine değil, nasıl tepki verdiğine odaklanmasıdır (Burger, 2006). Mizaç özellikleri çevresel faktörleri etkilediğinden, çevresel faktörler de mizaç yapılarının istikrarlı kişilik özelliklerine dönüşmesine izin verir. Diğer bir deyişle, aynı mizaçla dünyaya gelen iki çocuk, ileriki hayatlarında farklı kişilik yapılarına sahip iki kişilik olabilir. Tepki verme süresi ve hareketliliği yüksek olan bir çocuk, ani öfke nöbetleri geçiren fevri bir birey olabileceği gibi, hırslı bir lider ya da koruyucu bir yapıya sahip bir kahraman olabilir. Ancak bu çocukluk muhtemelen çekingen, çaresiz, sakın, sessiz, içine kapanık bir bireyin çocukluğu olmayacağı kesindir (Özdemir ve Acarkan, 2010).

2.3.3.2.1.1. Cloninger'in Kuramında Mizacın Alt Boyutları

Mizaç özellikleri, algısal tutum ve yeteneklerdeki bireysel farklılıkları yansıtır. Ayrıca genetik olarak homojendir ve birbirlerinden bağımsız olarak kalıtsaldır. Mizaç, yenilik arayışı, zarardan kaçınma, ödül bağımlılığı ve sebat gibi yönleriyle araştırmalarda ele alınmıştır. Cloninger'in psikobiyolojik kişilik teorisi, mizacı bu dört boyuta göre tanımlamıştır (Köse vd., 2004).

2.3.3.2.1.2. Zarardan Kaçınma

Cezalandırıcı ve sinir bozucu uyaranlara yanıt olarak davranışı bastırmada genetik şartlandırmayı içerir. Korku, utangaçlık ve sosyal çekingenlik, sorunlardan ve

engellerden pasif kaçınma, kolay yorulma ve hatta diğer insanları ilgilendirmeyen durumlarda sorun beklerken karamsarlık, kaygı olarak görülmektedir (Köse vd., 2004).

Aşırı zarardan kaçınma işlevleri, çeşitli uyarlanabilir faydalar sağlayabilir. Tehlike zamanlarında dikkatli planlama ve tetiktirler. Aşırı zarardan kaçınmanın dezavantajı, tehlikeli bir durum olmadığında bile kişinin tehlike beklentisinde olmasıdır. Bu beklenti uyumsuzluğa, davranışsal engellemeye ve kaygıya yol açabilir. Zarardan kaçınma aşırı olmayan insanların avantajı, belirsizlik ve tehlike karşısında güven ve iyimserlik yaratmalarıdır. Zarardan kaçınma yeteneği düşük olan bireylerin dezavantajı, sonuçları vahim olan potansiyel olarak tehlikeli durumlarla karşılaşıldığında, tehlike duyarsızlığının ve gerçekçi olmayan iyimserliğin, zararın mümkün olduğu durumlarda ciddi riskler almakla ilişkilendirilmesidir (Köse vd., 2004).

2.3.3.2.1.3. Yenilik Arayışı

Ödül dürtüsüne yaklaşımı, ceza güdüsüne karşı koşullu kaçınmanın teşvik edilmesi ve koşulsuz cezadan kaçınma da dahil olmak üzere, yeniliğe yanıt olarak arzulu davranışı etkinleştirmeye yönelik kalıtsal bir eğilimi yansıtır. Yeniliği keşfetme, dürtüsellik, ödül ipuçları için can atma ve aktif olarak hayal kırıklığından kaçınma, bu davranışsal yatkınlığın gözlemlenebilir tezahürleridir. Yenilik arayışı yüksek olanlar sinirli, meraklı, kolayca sıkılan, düşüncesizce hareket eden, abartılı ve dağınık kişilerdir. Alışılmadık ve yeni olanı keşfetme arzusu ve özgürlük, keşif ve ödül fırsatı, yenilik arayışının uyarlanabilir faydalarıdır. Olumsuz yönleri, dürtüsellik, öfke patlamaları, ilişkilerde potansiyel açgözlülük ve çalışmalarda izleyicilerdir (Köse vd., 2004).

Bu boyutta kişi, yeniliğe cevap olarak sık keşif faaliyeti, fevri karar verme, ödül olasılığı sunulduğunda coşkunculuk veya aşırılık gibi davranışlar sergilemekte, çabuk ve kolayca sinirlenmekte ve hayal kırıklığından kaçınmaktadır (Aslan ve Arkar, 2016)

2.3.3.2.1.4. Ödül Bağımlılığı

Davranışın sürdürülme sistemini ifade eder ve başkalarının onayına bağımlı olarak kendini gösterme eğilimidir. Sosyal ödülün uyandırdığı davranışsal tepkiyi ve bu davranışı sürdürmek için genetik yatkınlığı yansıtır ve aşırı duyarlı, sosyal olarak hassas, bağlanma ve başkalarının onayına bağımlı olarak kabul edilir (Köse vd., 2004).

Yüksek ödül bağımlılığına sahip olanlar, şefkatli, özverili, bağımlı ve iddialıdır. Yüksek ödül bağımlılığının temel uyarlanabilir avantajlarından biri, sosyal ilişkilere

karşı bir duyarlılık yaratması ve sosyal ilişkilerde kolayca sevgi gösterebilen ve başkalarını gerçekten önemseyen özellikler yaratmasıdır. Olumsuz tarafı, önerme eğilimleri ve düzenli olarak ilişki kurdukları kişilere aşırı sosyal bağılıkları sebebiyle nesnelliklerini kaybetmeleridir. Düşük ödül bağımlılığı olan insanlar, yalnız bırakıldıklarında genellikle pratik, inatçı, soğuk, sosyal olarak duyarsız, yalnız kaldıklarında çekingen ve kayıtsız kişilerdir. Düşük ödül bağımlılığın yararı, bireysel bağımsızlığın ve nesnelliğin başkalarını memnun etme pahasına değişmemesidir. Sosyal tutumlarda içine kapanıklık, sosyal davranışlarda soğukluk olumsuz yönleridir. Beklendiği gibi ödül bağımlılığı, şartlandırılmış ödül ipuçlarının modülasyonundaki bireysel farklılıklarla ilgilidir (Köse vd., 2004).

2.3.3.2.1.5. Sebat Etme

Hayal kırıklığı ve yorgunluğa rağmen davranışı sürdürmek için genetik bir yatkınlık gösterir. Bu mizaç çalışkanlık, azim, kararlılık ve mükemmeliyetçilik ile ifade edilir. Bu tip kişiler son derece çok çalışır ve azim gösterirler.

Ödül tepkilerini abartma, beklenenden daha iyi performans gösterme ve yorgunluğu ve hayal kırıklığını kişisel bir meydan okuma olarak görme eğilimindedirler. Sebat etme özelliği düşük kişiler genellikle tembel, hareketsiz, kararsız ve dağınıktır. Bazen daha iyi sonuçlar için çabalarlar ve kolayca pes etme eğilimindedirler (Köse vd., 2004).

Bu yönün, hayal kırıklığı ve yorgunluğa rağmen devam eden genetik bir eğilim olduğu ve ısrarcı bireylerin, ödül olmadığında bu davranışı bastırmaya karşı direnç sergiledikleri bildirilmiştir (Köse vd., 2004).

2.3.3.2.2. Karakter

Yunanca karakter sözcüğü, ruh üzerindeki baskı veya damga anlamına gelir (Allport, 1961). Karakter, kişilik ve ifadeleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmakta (Allport, 1961) ve kişiliğin ahlaki ve sosyal yönlerine vurgu yapılmaktadır. Aile, okul ve çevrenin etkisi altında oluşmaya başlayan karakter, farklı duygu, düşünce ve örnekler yardımıyla gelişir ve olgunlaşır (Zel, 2006).

Büyük ölçüde genetik tarafından belirlenen mizacın aksine, karakter daha az kalıtsaldır. Bireyler hayatın içindeki olaylardan, kültürlerden ve sosyal olaylardan etkilenirler (Brandstrom vd., 1998). İnsanın karakteri, yaşadığı çevrenin değerleri ile

ilgili kişisel özelliklerden oluşur. Karakter; belirli bir şekilde duyma, düşünme ve hareket etme özelliğidir (Kozacıoğlu ve Gördürür, 1995).

Karakter, soyut sembollerin ve mantıksal süreçlerin değerlendirilmesine, yapısına, uyumuna uygun olan bilginin mantıksal-kavramsal bir göstergesini temsil eder ve sadece bazı yetişkinlerde iyi gelişmiştir. Cloninger ve diğerleri, bu yönlerin yaşamın erken dönemlerinde ortaya çıktığını ve ergen ve yetişkin davranışlarıyla ilişkili olduğunu savundu (Kalelioğlu, 2003).

2.3.3.2.2.1. Cloninger'in Kuramında Karakterin Alt Boyutları

Cloninger'in teorisinde karakterin önemli üç özelliği vardır; kendi kendini yönetme, iş birliği yapma ve kendi kendini aşma. Bu uyumlu üçlü, olgun bir karakteri tanımlar. Bunları bir insanda düşük seviyelerde görmek çoğu zaman o kişi için olumsuz durumlar oluşturmaktadır (Aslan, 2008).

2.3.3.2.2.2. Kendini Yönetme

Seçimleriniz için sorumluluk almak, bireysel olarak anlamlı hedefler belirlemek ve problem çözme becerileri, özgüven ve kendini kabul etme ile ilgilidir. Kendini yönlendirmenin gerçek anlamı, kişinin hedef ve değer seçimlerine uygun olarak durumu korumak için davranışını düzenlemesi, uyum sağlama yeteneği ve iradesine sahip olmasıdır. Kendi kendini yöneten insanların en büyük avantajı gerçekçi ve verimli olmalarıdır. Kendini yönetme düzeyi düşük olan kişiler suçlayıcı, yardım arayan, sorumsuz, güvensiz, tepkisel ve anlamlı içsel hedefler belirleyip peşinden koşamayan kişilerdir (Köse vd., 2004).

Bir kişinin kendisini bağımsız bir kişi olarak tanımlama derecesidir (Arkar vd., 2005).

2.3.3.2.2.3. İş birliği Yapma

İş birlikçi bireyler, sosyal olarak hoşgörülü, şefkatli, yardımsever, destekleyici ve ilkeli bireyler olarak tanımlanmaktadır. Ancak işbirlikçilikten yoksun kişiler, sosyal hoşgörüden yoksun, başkalarına karşı kayıtsız, kinci ve fırsatçı kişilerdir (Cloninger vd.,1993).

İş birliği yapmayan kişiler, çevrelerine ilgisiz ve onlara karşıt olma eğilimindedir. İş birlikçi insanlar, başkalarını destekleyen, iş birliği yapan ve topluma fayda sağlayan, karşılıklı ilgi ve hoşgörü ile motive olan kişilerdir (Kalelioğlu, 2003).

Kişinin kendisini toplumun ayrılmaz bir parçası olarak tanımlaması ölçüsünde gerçekleşir (Arkar vd., 2005).

2.3.3.2.2.4. Kendini Aşma

Kendilerini aşan bireyler yaratıcı, özverili, sadık, maneviyat sahibi, idealist ve alçakgönüllü bireylerdir. Bununla birlikte, sorun, başarısızlıklar, kişisel ve maddi kayıplar ve ölümle yüzleşmekte her zaman zorlanmaktadırlar (Köse vd., 2004).

Kişinin kendisini evrenin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamasıyla şekillenir (Arkar vd., 2005).

2.3.4. İnsancıl Yaklaşım

Hümanist yaklaşım olarak da bilinen insancıl yaklaşım, varoluşçuluğa, kişisel ve etik değerlere odaklanır. Bu yaklaşıma göre dünya ve insan kavramları bir bütün oluşturur ve insan olmadan dünya, dünya olmadan da insan var olamaz (Hazar, 2006).

Hümanist yaklaşım, 1950'li ve 1960'lı yıllarda insan doğasını açıklamak için yaygın olarak kullanılan psikanalitik ve davranışsal yaklaşımlara duyulan memnuniyetsizliğe bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Burger, 2006).

İnsancıl yaklaşım, özellikle davranışsal yaklaşıma yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Başlıca eleştirileri davranışsal teorinin insan duygularını göz ardı etmesidir.

İnsancıl yaklaşım, kişiyi zihinsel, duygusal ve sosyal faktörler açısından bir bütün olarak ele alır ve bu faktörlerin öğrenmeyi ve motivasyonu nasıl etkilediğine odaklanır. İnsancıl yaklaşım, insanların doğuştan gelen ve doğal ihtiyaçlarına odaklanır (Akbaba, 2006).

- Camus, Heidegger, Kierkegaard, Sartre ve Tillich'in eserlerinde varoluşçuluk olarak bilinen bütüncül ve teleolojik felsefe, aynı zamanda hümanist yaklaşımın altında yatan pek çok cevaplanmamış soruyu da araştırmıştır. Bu sorulardan bazıları şunlardır:
- "Varoluşun amacı nedir?"
- "Özgür iradenin insan hayatındaki rolü nedir?"
- "İnsan neden eşsizdir?" (Burger, 2006).

Zaman içinde varoluşçu felsefe birçok psikolog ve psikoterapist arasında popüler hale geldi. Her ne kadar bu psikologlar kendi yaklaşımlarını geliştirmiş olsalar da varoluşçu felsefeyi temel almışlardı. Ludwig Biswanger, Medard Boss, Viktor Frankl, R.D. Laing ve Rollo May bu yaklaşımı uygulayan önde gelen varoluşçu psikologlardır (İnanç ve Yerlikaya, 2012).

Hümanistik psikoloji, Avrupa varoluşçu felsefesine ve Amerikalı psikologların, özellikle Carl Rogers ve Abraham Maslow'un çalışmalarına dayanmaktadır (Weiten, 1992).

Freud'un insan doğasına dair karamsar bakış açısına karşı çıkan ve varoluşçu felsefenin etkisiyle geleneksel psikolojik teorilerden uzaklaşan Abraham Harold Maslow ve Carl Ransom Rogers, hümanist psikolojinin öncüleridir.

Rogers (1959), Maslow (1970) ve diğer hümanist psikologlar kişilikle ilgili birçok karmaşık kavram ve hipotez geliştirdiler. Bu yaklaşıma göre sürekli olarak hayatını gerçekleştirmeyi seçen kişi, kendi kaderini belirleme gücüne sahiptir. İyileşmeye, gelişmeye ve mutluluğa yönelik kararlar verir (Cüceloğlu, 1991).

Rogers ve Maslow kişisel gelişimi benliğin yapısı üzerinden açıklamaktadırlar. Maslow ve Rogers, insan doğasına iyimser bir bakış açısıyla yaklaşmış ve insanın özgür iradesine vurgu yapmışlardır (İnanç ve Yerlikaya, 2012). İnsanlardaki bu doğuştan gelen potansiyelin iyi olduğunu savunuyorlar.

Hümanist yaklaşımın diğer teorilerden farklı özellikler taşımasının nedeni, davranış teorisyenlerinin ya da Freud'un bilinçdışı yaklaşımında dikkate alınmayan özgür irade ve insan onuru kavramlarıdır. Davranışın altında yatan nedeni koşullanma veya bilinçaltı dürtü olarak tanımlarlar. Ancak hümanist yaklaşıma göre tüm tanımlar, insanın her zaman kendi davranışlarından sorumlu olduğunu varsaymaktadır. Bu teoriye göre insanlar, davranışlarına ani tepkiler gösterebilirler, bilinçaltı, dürtüsel veya güdülenmiş olarak ifade etseler bile, kendi davranışlarını belirleme hakkına sahiptirler. Böyle bir durum insanları yaptıklarının sorumluluğundan muaf tutmaz (Sağ, 2022).

Hümanist yaklaşım insanı merkeze almakta ve insana verilen önem açısından diğer yaklaşımları yetersiz görmektedir. Bu yaklaşımda, insanların ilkel, biyolojik ihtiyaçlarını kontrol altında tutabileceklerini, bilinçli ve akılcı hareket edebileceklerini, bilinçaltı, akıl dışı ihtiyaçlar ve çatışmalar tarafından yönlendirilemeyeceği

vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda insanların öznel dünya görüşünün gerçeklerden daha önemli olduğunu da göstermektedir. Sonuç olarak çirkin, akıllı veya girişken olduğunuza inanabilirsiniz ve bu inanç davranışınızı gerçekte olduğundan daha fazla etkileyecektir. Bu sebeple insanın davranışını tam olarak anlayabilmek için onun kendisine ve çevresine ilişkin öznel değerlendirmelerini bilmek gerekir (Baysal ve Tekarslan, 2004).

Hümanist yaklaşıma göre insanlar genellikle iyi veya tarafsızdır ve her bireyin kişiliği, kendi görüş ve çevreye ilişkin algılarına göre şekillenir. Carl Rogers'ın geliştirdiği öz kimlik kuramı ve Abraham Maslow'un kendini gerçekleştirme kuramı hümanist yaklaşımdaki kişilik kuramlarındandır (Baysal ve Tekarslan, 2004).

Hümanistik teoriler, sağlıklı büyüme ve ilerleme için doğuştan gelen potansiyelimize odaklanır. Hümanist yaklaşıma göre hastalıklara, sağlıklı potansiyelimizi engelleyen, hastalığa neden olan çevresel koşullar neden olur. Hümanist yaklaşıma göre bu tür hayal kırıklığı durumlarında ortaya çıkan bozuklukların temel belirtisi, kişinin kim olduğuna ve gerçekte ne istediğine dair algısının zayıflaması ve anlamlı bir yaşam sürdürememesidir (Maslow, 2017).

Hümanist teoriler bütünseldir çünkü bireylerin eylemlerini tüm kişilik özellikleri üzerinden açıklarlar. Kişiliği tüm bireysel davranışların toplamı olarak görmezler. Çünkü kişiliği doğuştan gelen niteliklerle açıklarlar. Ayrıca hümanist yaklaşımı benimseyenler, kişinin kendi potansiyelinin tam olarak ortaya çıkarılmasına vurgu yapmaktadır (Gerrig and Zimbardo, 2012).

Hümanist yaklaşım, bireyin benzersiz olduğuna inanır, var olan yeteneklerini ortaya çıkarmaya çalışır, özgür seçimlere odaklanır, kendini gerçekleştirmeyle ilgilenir; kendiliğindenliği, eylemi, burada ve şimdiyi, varoluşu, güveni esas alan bir yaklaşımdır. Hümanist yaklaşım geçmişten ziyade şimdiye ve buraya değer verirken, içgörü ve yorumdan ziyade hayata ve eyleme odaklanmaya değer verir (Goldenberg and Goldenberg, 2008).

Hümanist yaklaşım içsel motivasyonları vurgular. Bu yaklaşıma göre bireyin kendini gerçekleştirme eğilimi motivasyonun temel kaynağıdır. İnsan dünyaya bu eğilimle gelir. Kendini gerçekleştirme eğilimi insanların kalıtsal bir özelliğidir. İnsanlar doğuştan motivedir. Motivasyon, bireylerin gelişmesini, büyümesini ve potansiyelini en

etkin şekilde kullanmasını sağlayan süreçtir. Hümanist yaklaşım seçimi, yaratıcılığı, özerkliği, özsaygıyı ve ihtiyaçları vurgular (Yazıcı, 2009).

İnsan doğasının aslında "iyi" olduğuna inanan hümanist psikologlar, bu doğanın uygun bir ortamda geliştirilip toplumsallaştığı konusunda hemfikirdir. Hümanist psikologlara göre insanın gelişime güçlü bir ihtiyacı vardır ve gelişme motivasyonu insanın doğasında vardır. İnsan, davranışları uyaran-tepki formülüyle açıklanan ve yönlendirilen pasif bir varlık değildir. İnsan davranışı tek başına stresin azaltılması ilkesiyle açıklanamaz. İnsanlarda sadece ihtiyaçları karşılama, stresten kurtulma içgüdüğü değil; gelişmenin, ilerlemenin ve kendini aşmanın güdüsü de mevcuttur (Kuzgun, 1972).

Olaylara verilen otomatik tepkiler ve bilinçaltı dürtülerden kaynaklanan güdülere rağmen bireyler hâlâ kendi kaderlerini belirleme ve istedikleri zaman harekete geçme kararı alma gücüne sahiptir (Burger, 2006). Bu teoriyi diğer kişilik teorilerinden ayıran en önemli konu, insanların büyük ölçüde kendi eylemlerinden sorumlu olduklarını varsaymalarıdır.

İnsan doğasına iyimser bir yaklaşımı benimseyen hümanist yaklaşıma göre insanlar, doğuştan gelen içgüdüleriyle mutluluğu ararlar, kendileri ve çevreleriyle uyum içinde yaşamak için bilinçli seçimler yapmanın yanı sıra, var olan yeteneklerini kullanmaya çalışırlar (Güney, 2011).

Hümanist teoriye göre, insan yaşamın anında dikkate alınması gerekir. Bu anın geçmiş ve geleceği içerdiği ve onlardan etkilendiği kabul edilmektedir. İnsan dünyada belli bir süre ve kendine has özelliklerle yaşar. İnsanları, duygu, algı, etkilenme, anlayış ve davranışlarındaki bireysel farklılıklar nedeniyle bir bütün olarak yargılamak yanlış olur. Yaşamın kıymetini bilmek bir insanlık görevidir. Bunu yapabilmek için kişinin iyi seçimleri ve tercihleri ayırt edebilmeli, beklenti ve hedeflere sahip olması gerekir. Bu da ancak insanların özgürlüklerini ve sorumluluk duygularını korumayı bilmeleriyle gerçekleşebilir. Bu bakımdan insan, hiçbir zaman belirli bir grubun, çevrenin, örgütün ya da toplumun üyesi olarak değil, kendi içinde bir amaç olarak görülmelidir. Bu nedenle, hümanist teorisyenler bireylere iç gözlem, duygu ve empati aracılığıyla yaklaşarak onları içsel olarak anlamaya çalışırlar. Ancak o zaman kişi kendisinin ve başkalarının karakterini kolaylıkla tanıyabilir ve anlayabilir (Köknel, 1984).

Hümanist yaklaşım temel olarak her aile üyesinin kendini gerçekleştirmeyi başarması durumunda ailenin de sağlıklı bir yapıya sahip olacağını ve düzgün işleyebileceğini varsaymaktadır (Nazlı, 2014). Hümanist yaklaşıma göre aile sorunlarının kaynağı, kendilerini gerçekleştirmelerine, potansiyellerini ortaya çıkarmalarına ve kullanmalarına izin verilmemesi ve desteklenmemesi yatmaktadır. Ailede herkesin kendini ve özellikle de duygularını ifade edebilmesi önemlidir. Bu bakımdan aile, her bireyin büyümesine, gelişmesine, potansiyelini göstermesine ve kendini ifade etmesine olanak tanımalıdır (Nichols and Schwart, 1998). Hümanist yaklaşımın amacı, her aile üyesinin kendi kendine yetebilen, kendi kendini yönlendirebilen ve duygularını ifade edebilen bir birey olmasını sağlamaktır (Carlson vd., 1997).

2.3.4.1. Carl Rogers 'ın Kişilik Kuramı

İnsana ve onun yeteneklerine değer veren hümanist teorilerden biridir. Carl Rogers tarafınca geliştirilen teori, kişiler arası ilişkileri ön planda tutar ve sadece kişiliği değil aynı zamanda kişilik değişimini ve gelişimini de anlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Herkesin merkezinde yer aldığı ve davranışlarını bu alana ve algısına göre şekillendirdiği, sürekli değişen bir yaşam alanı vardır. Davranışlarının çoğu kişinin benlik kavramıyla tutarlıdır. Benlik kavramı birey olma sürecini ifade eder (Erkal, 2009).

Rogers, benliği, kişinin doğasında var olan algı ve inançlarının tutarlı bir birleşimi olarak tanımlar; herkesin kendini gerçekleştirme arzusunun olduğu, kişinin kendinin farkında olabileceği, insanın kendini gerçekleştirebilmesi için benlik imajı ile ideal benlik kavramının birbiriyle uyumlu olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Rogers'ın kişilik teorisinin temel kavramı benliktir. Benlik kavramı teorisinin temelini oluşturur (Atkinson vd., 2002). Benlik kavramı çevreyle, özellikle de diğer bireylerle etkileşim içinde oluşur ve gelişir. Benlik kavramı, bireyin kendisine ilişkin algısını, başkalarıyla olan ilişkilerine ilişkin algısını ve tüm bu algılara atfedilen değerleri kapsamaktadır (Özen ve Gülaçtı, 2010). Benlik algısı iyi, kötü ya da ikisinin arasında bir yerde olabilir. Benlik algısı her zaman gerçeği yansıtmaz. Bir kişi, yeteneği olsa bile kendisini beceriksiz görebilir ya da beceriksizse yetenekli olduğuna inanabilir.

Benlik bilinci kendimizi nasıl algıladığımızı ifade eder. Herkes daha olumlu ve eksiksiz bir kişilik geliştirmeye çalışır (Cüceloğlu, 2003).

Rogers'a göre insanın temel ihtiyacı saygıdır. Saygı ve kabul, kişinin değerli olduğunu hissetmesinde önemli bir rol oynar. İnsanın sağlıklı bir kişilik olabilmesi için olumlu saygı yaşaması gerekir (Aytaç, 2000).

Rogers'a göre benlik iki alt sisteme ayrılır: Benlik kavramı (gerçek benlik) ve ideal benlik (Deniz, 2012). Benlik kavramı, her zaman doğru olmasa da kişinin algıladığı ve deneyimlediği bir sistemdir. Bazı insanlar kendi benlik kavramlarına uymadığı için bazı yönlerini reddedebilir veya çarpıtarak kabul edebilir. İdeal ise kişinin kendisini görmek istediği ve genel olarak olumlu özellikler içeren algısıdır. İnsanların öz kimliklerine ilişkin değerlendirmeleri gerçek deneyimleriyle örtüşmeyebilir. Rogers öz kimlik ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluğa tutarsızlık adını verir. Herkes kendi değerlendirmesinde tutarsızlıklar yaşar, önemli olan bu tutarsızlığın boyutudur. Büyük tutarsızlıklar insanların psikolojik sağlıklarına zarar verir (Baysal ve Tekarslan, 2004).

Rogers, sağlıklı bir kişiliğin belirli gereksinimlerinin olduğunu savunur. Öncelikle kişinin başkalarıyla olumlu ya da olumsuz iletişim kurması gerekir. Bireylerin başkaları tarafından kabul edilmeye, sevmeye ve anlaşılmaya ihtiyaçları vardır ve bu nedenle toplum tarafından değerli ve kabul edildiklerini hissetmek için deneyimlerini çarpıtabilirler. Bireyin kimlik ve gerçeklik yargıları arasındaki büyük farklılıklar strese neden olmakta ve insanlar bu stresi azaltmak için ilgisizlik, inkâr, değiştirme gibi savunma mekanizmalarını kullanmaktadır (Baysal ve Tekarslan, 2004).

Çocuklar ebeveynleri veya çocukla ilgilenenler ile etkileşime girdiklerinde ilgi ve kabul hissedecekler ve kişiselleştirme başlayacak. Çocuk başkalarının, özellikle de hayatındaki önemli kişilerin kendisine değer verdiğini algılayarsa, saygınlık ihtiyacı da karşılanacaktır. Bu saygı, özsaygının ön şartıdır. Olumlu benlik saygısı, kişinin kendisini değerli bir varlık olarak görmesi olarak tanımlanabilir. Rogers'a göre öz-saygının kaynağı, bireyin başkalarından gördüğü olumlu saygıdır ancak bu oluştuktan sonra bağımsız bir tarz kazanır ve kendini idame ettirir (İnanç ve Yerlikaya, 2012). Çocuğun ebeveynlerinden karşılıksız sevgi ve ilgi görememesi kişiliğinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen bir durumdur. Pek çok anne ve baba çocuklarına ancak kendilerinden istenileni yaptıkları sürece sevgi ve ilgi gösterir. Bu durumda çocuklar

sevilmeyi ancak söyleneni yaptıkları takdirde hak ettiklerini düşünürler. Bu durum çocuğun kişilik gelişimini olumsuz etkiler çünkü doğru davranışı göstermediği takdirde reddedilmekten korkar. Her çocuğun sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi için şartsız sevgiye, şefkate ve saygıya ihtiyacı vardır (Feist and Feist, 2008).

Kişilik gelişiminin 0 ila 6 yaş arasında sona erdiği görüşüne karşı çıkmakta ve kişilik gelişiminin her zaman aşamalı ve sürekli bir süreç olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte sağlıklı bir çocuk gelişimi için ebeveynlere ve öteki ilgililere neler yapmaları konusunda yol gösteren ve bu konuda da olumlu geri dönüşler alan bir yaklaşımdır (İnanç ve Yerlikaya, 2012).

Sevginin koşulsuz olduğu bir ortamda olumlu bir benlik algısına ulaşmak mümkün görünmektedir. Olumlu benlik algısı geliştirebilen bireylerin deneyime açık, monoton davranışlar yerine bireysel davranışlar sergileyen, toplumsal değerlerden önce kendi tercih, değer, ihtiyaç ve beklentilerine göre yaşamak isteyen bireyler olduğu tespit edilmiştir (Burger, 2006; İnanç ve Yerlikaya, 2010).

Carl Rogers, kişiliğin yapısal unsurlarından ziyade, kişilik değişimi ve gelişimine odaklanmıştır. Sevgi, yaratıcılık, anlam, kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme gibi bilimsel olarak keşfedilmemiş olguları araştırdı. Her birey, potansiyeli ve hayatındaki olanakları açısından diğer insanlardan farklı ve benzersizdir. Kişi uygun koşullar altında nazik, yardımsever ve yapıcı olma yönünde genel eğilimlidir. Saldırganlık ve yıkım, temel insan özelliklerinin engellenmesinin ve çarpıtılmasının sonucudur. İnsanların bilgi eksikliğine, ekonomik ve sosyal yoksunluklara, karşılaştıkları çeşitli zor durumlara rağmen rasyonel davranma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir (Cüceloğlu, 1991).

Carl Rogers, kişisel merkezli teorisinde insanın rasyonelliği ve bilincine odaklanmakta ve bilinçdışı etkilerin veya geçmiş deneyimlerin davranışları şekillendirmediğini savunmuştur (Schultz and Schultz, 2013). Rogers teorisinde bireyin engellerle karşılaşmadığı sürece tüm potansiyelini kullanacağını belirtir. Ancak ailede koşullu olumlu kabul görürse kişiliğinin bazı yönlerini inkâr edebilir. Rogers da Maslow gibi teorisinde kendini gerçekleştirmenin önemini vurgulamış ancak Maslow'dan farklı olarak sağlıklı olmayan ve terapi gören insanlarla çalışmıştır. Psikanalizin, insanların yaşamlarını şekillendiren bilinçdışı motivasyonlar üzerindeki

etkisini reddetti ve bunun yerine sorumluluğun terapistde değil danışana ait olduğunu savundu. Carl Rogers, insanları motive eden temel gücün başarıma dürtüsü olduğunu ileri sürmüştür.

Rogers'ın teorisinin temel ilkelerinden bazıları şunlardır: (Bacanlı, 2002).

- Her insan kendi dünyasının merkezidir.
- Her birey farklı algılar.
- Her insanın kendi ana hedefi vardır. Bunlar şunları içerir: yaşamını devam ettirmek, kişisel gelişim ve kendini iyileşme.
- Bireyin davranışlarını anlamak için onun iç dünyasını bilmek gerekir.
- Benlik, çevreyle etkileşim sonucunda gelişir.
- Kişinin davranışları kendisiyle tutarlıdır.

Rogers, insan doğası gereği elinden gelenin en iyisini yapabilecek kapasitede olduğunu söylüyor (Arı vd., 1999). İnsan doğasını, (içgüdüler, arzular, ihtiyaçlar vb.) iyi, rasyonel, sosyal, ilerleyen ve gerçekçi" olarak tanımlıyor (Arı vd., 1999). Ona göre sürekli mutluluk arayan insanın doğası gereği hayattan memnun olma isteği karakteristiktir. Ancak kendini gerçekleştirme çabası ve kişinin potansiyelini gerçekleştirme eğilimi de doğuştandır (Arı vd., 1999).

Rogers, tüm güdülerin tek bir temel süreçte gruplandırıldığını öne sürmüştü ve bu süreci kendini gerçekleştirme eğilimi olarak adlandırmıştır. Kendini gerçekleştirme eğilimi hem dürtü azaltıcı hem de dürtü artırıcı davranışları içerir. Öte yandan insanlar açlık, susuzluk, cinsellik gibi arzuları azaltmaya çalışırlar. Ancak aynı zamanda merak, yaratıcılık, daha üretken ve bağımsız olabilmek için zorlu öğrenme deneyimlerine dayanma yeteneği gibi motivasyonu artırıcı davranışları da gösterir (Ewen, 2003).

Kendini gerçekleştiren insanlar, yeniliklere açık olmak, hayatın her anını dolu yaşamak, davranışlarını yönlendirecek iç deneyimlerine güvenmek, özgür ve yaratıcı olmak gibi özelliklere sahiptir (Cloninger, 2004).

Carl Rogers, potansiyelinin tamamını kullanan kişi kavramını ortaya attı. Carl Rogers, potansiyelini iyi kullananları, sağlıklı insanlar diye tanımlar ve kişilik kavramına göre de kişinin benlik bilincine vurgu yapar. Rogers'a göre, hayatın engelleri

bizi engellemediği sürece hepimiz başarı ve mutluluk durumuna doğru ilerleriz. Kendisiyle çelişen bilgilere maruz kalan kişiler, ortaya çıkan kaygıyı önlemek için sıklıkla çarpıtma ve inkâr tekniklerini kullanırlar. Koşullu olumlu kabul sergileyen ailelerde büyüyenler, bazı yönlerini kabul etmemeyi öğrenebilirler. Rogers, ebeveynlerin ve tedavi uzmanlarının bu inkârın üstesinden gelmek için koşulsuz olumlu kabulü kullanmalarını önermektedir (Burger, 2006).

Rogers'a göre zihinsel olarak sağlıklı bir insanın özellikleri şunlardır: (Oktay, 2007).

- Bütün deneyimlere açıktırlar,
- Hayatın her anını dolu dolu yaşamaya eğilimlidirler,
- Başkalarının düşüncelerine veya mantığına göre değil, kendi içgüdülerine göre hareket etme yeteneğine sahiptirler.
- Düşünce ve eylem özgürlüğü hissi,
- Yüksek yaratıcılık

2.3.4.2. Abraham Maslow'un Kişilik Kuramı

Hümanist bakış açısının en önemli savunucularından biri Maslow'dur. "Kendini gerçekleştirme" terimini ilk kez ortaya atan Maslow, her insanın değerli, benzersiz derecede duyarlı ve yararlı bir benliğe sahip olduğu konusunda Rogers'la aynı fikirdedir. Kendini gerçekleştiren kişi diğer ihtiyaçlarını da karşılamıştır ve artık elinden gelenin en iyisini yapmanın yollarını aramaktadır. Maslow 3.000 öğrenciyle yaptığı araştırmada bu özelliğe sahip yalnızca bir kişi tespit etti. Maslow'a göre kendini gerçekleştirmiş bir insanın dört gruba ayrılacak özellikleri vardır: farkındalık, dürüstlük, özgürlük ve güven (Bilgin, 2001). Maslow, fırsat verildiğinde her insanın eninde sonunda kendini fark edeceğine ve gizli gücünün farkına varacağına inanıyor. Maslow'un araştırmaları sağlıklı bir kişiliğin nasıl oluştuğu üzerine odaklanmıştır (Erden ve Akman, 2005).

Bireyi merkeze alan ve onu özellikle önemseyen hümanist yaklaşıma göre birey, kendini gerçekleştirmek isteyen bir varlıktır. Maslow, insanın kendini geliştirme çabası olduğunu ve insanın temel ihtiyaçları olduğunu söyler. Kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için bu süreçte ihtiyaçlarının karşılanması gerekir (Boeree, 2006).

Abraham Maslow, Rogers gibi psikolojinin de insan doğasına ilişkin iyimser bir bakış açısı geliştirmesi gerektiğini savundu. Maslow, insanların bencil, saldırgan ve uzlaşmaz olduğu yönündeki psikanalitik görüşe karşıdır. Freud'un psikolojinin patolojik tarafında sıkışıp kaldığını belirterek, psikolojinin sağlıklı yönünün de araştırılması gerektiğini belirtmiştir (Baysal ve Tekarslan 2004). Maslow, Freud'un insan doğasına ilişkin karamsar ve donuk görüşleriyle tezat oluşturan iyimser ve mutlu bir tablo çizmeye çalışır. Maslow bilinçaltı dürtülerin varlığını kabul eder, ancak kişiliğin bilinçli yönlerine odaklanmıştır (Burger, 2006). Maslow'a göre insanlar cömert, işbirlikçi ve fedakâr olabileceği gibi saldırgan da olabilirler. Bu durumlardan hangisinin gerçekleşeceği kişinin büyüdüğü ortama bağlıdır. Kişi kendini güvensiz ve tehdit altında hissettiğinde ve temel ihtiyaçları çoğu zaman engellendiğinde olumsuz özellikler hakim olmaya başlar (Kuzgun, 1972).

Alfred Adler, "yıkım, sadizm, zalimlik, öfke ve kızgınlık" gibi duyguların temel insan özellikleri olmadığını belirtir. Ancak Maslow, bu kötü duyguların arkasında ihtiyaçların, duyguların ve yeteneklerin engellenmesine yönelik şiddetli tepkilerin olduğunu söylüyor. Öfkenin doğası gereği kötü olmadığını belirten Maslow, tembelliğin ve hatta cehaletin öyle olduğunu düşünüyor, bunların doğal olarak kötü davranışlara yol açabileceğini ancak bunun gerekli olmadığını belirtiyor. İnsan doğasının insanların düşündüğü kadar kötü olmadığını inanıyor (Maslow, 2017)

Maslow'un teorisinde benlik bilinci önemli bir yere sahiptir. Teoride motifler sıralı bir yapıya sahiptir. İnsanlar alt düzeydeki ihtiyaçlarını tatmin ettikten sonra üst düzeydeki ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlar. Kendini gerçekleştirme çok sayıda kişi için anlık bir deneyimdir. Az sayıda insan bu anı uzun süre yaşayabilir (Ünlü, 2001). Maslow, insanların belirli düzeydeki ihtiyaçlarını karşılayarak, kendi iç hiyerarşilerini oluşturan "daha yüksek ihtiyaçları" gidermeye çalıştıklarını ve kişilik gelişiminin, orada hakim olan talep düzeyinin özelliklerine göre belirlendiğini ileri sürmektedir. Maslow'un kişilik kategorileri birbirleriyle bir dizi oluşturur ve her ihtiyaç kategorisi, bir kişilik gelişimi düzeyine karşılık gelir. Bireyin bir kategorinin ihtiyaçlarını tam olarak karşılamadan bir sonraki ihtiyaç düzeyine geçmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bir sonraki kişilik gelişimine de geçemez (Maslow, 1943).

Maslow'un teorisi iki temel varsayıma dayanmaktadır. İlk varsayımına göre ihtiyaçlar davranışlara yön vermektedir. Başka bir deyişle, kişinin davranışı belirli bir ihtiyacı karşılamaya odaklıdır. Bu nedenle ihtiyaçlar davranışın önemli bir belirleyicisidir. Maslow'un ikinci varsayımına göre ihtiyaçlar belirli bir sıradadır. Bu nedenle bir alt düzeydeki ihtiyaçlar karşılanmadan bir sonraki ihtiyaç düzeyine geçilemez. Bir ihtiyacın bireyi bir davranışa yönlendirebilmesi onun tatmin edilmesine bağlıdır. Karşılanan bir ihtiyaç, davranış için temel işlevini kaybeder ve üst düzey ihtiyaçlar davranışı etkilemeye başlar (Koçel, 2003). Bireyin ulaşacağı zirve kendini gerçekleştirme aşamasıdır.

Abraham Maslow, insani güdülerin hiyerarşisinin evrensel olduğunu ve bu hiyerarşinin herhangi bir düzeyindeki güdülerin, davranışlarımızı yönlendirmede daha üst basamaklardaki güdülerden öncelikli olduğunu öne sürer. Maslow'a göre hiyerarşinin en altında yiyecek, su, hava gibi fizyolojik ihtiyaçlardan kaynaklanan motivasyonlar yer alır. İkinci aşamada ise kısaca güvenlik ihtiyacı olarak adlandırılabilir tehdit ve tehlikelere karşı kendini koruma ihtiyacından kaynaklanan güdüler bulunmaktadır. Üçüncü düzeyde bağlanma, sevmeye ve sevilme ihtiyacıyla ilgili motivasyonları, dördüncü düzeyde ise güven, başarı, öz saygı, şöhret, statü ve itibarla ilgili motivasyonlar yer almaktadır. Beşinci ve en üst düzeyde ise Maslow'un kendini gerçekleştirme olarak adlandırdığı, bireyin mevcut potansiyelini en üst düzeyde kullanma ihtiyacından kaynaklanan güdüler yer almaktadır. Maslow'a göre bireyler öncelikle en alt sırada olan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için motive edilirler. Daha yüksek seviyedeki bir ihtiyacı tatmin etmeye motive olmak için bireyin daha düşük seviyedeki bir ihtiyacı tatmin etmesi gerekir. Örneğin sevmeye, sevilme, bağlanma ihtiyaçlarının bireyi motive edebilmesi için fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir (Aydın, 2007).

Maslow'un teorisine göre kendini gerçekleştiren kişinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir: (Çimen, 2007).

- Olabildiğince gerçeğini kabul eder.
- Kendini olduğu gibi kabul eder.
- Başkalarını oldukları gibi kabul eder.
- Kendiliğinden, gelişi güzel hareket eder.

- Yaratıcı davranış sergiler.
- Hayattaki olayları gerçeklere uygun olarak, kelimenin tam anlamıyla yaşar.
- Birkaç yakın ve samimi arkadaşı var.
- Sorumluluklarını bilir ve çok çalışır.
- Dürüst bir insandır.
- Çevresinin farkındadır, sürekli çevresini keşfeder, yeni şeyler dener.
- Pek çok savunma mekanizmasını kullanmaz. Eksiklerini dile getirmekten çekinmez.
- Dünyayı objektif olarak görür.
- İnsanlara değer verir ve onların sorunlarını ciddiye alır.
- Kişileri sorgulamadan saygın kişilik olarak kabul eder.

Şekil 2.1: Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi (Tarhan, 2015).

Maslow, kendi döneminden önce insanın güçlü yönlerinin yeterince anlaşılmadığı fikrinden yola çıkarak teorisini kendini gerçekleştirme kavramı üzerine kurdu. Dolayısıyla Maslow, insan kişiliğinin bir olgunlaşma sürecinden geçtiğini ve

birbirini takip eden hiyerarşik ihtiyaçların, çevre ilişkilerinin ve uyumun bu süreçte önemli rol oynadığını ileri sürmüştür (Yanbastı, 1996).

Abraham Maslow zihinsel olarak sağlıklı insanları araştırdığında, kendini gerçekleştirenlerin yakın arkadaşlara sahip olacak kadar arkadaş canlısı olmalarına rağmen zamanlarının çoğunu yalnız geçirmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir (Burger, 2006).

Maslow insan kişiliğini anlama konusunda öteki psikologlardan farklı bir yol izlemiştir. Öncelikle zihinsel olarak sağlıklı insanlarla çalışması bakımından diğer psikologlardan ayrışır. Maslow psikanalizi ve davranışçılığı tamamen reddetmedi ancak bu teorilere farklı bir bakış açısı sunan bir alternatif oluşturmuştur. Maslow'a göre herkes doğuştan kendini gerçekleştirme eğilimine sahiptir. Bu durum insanın en yüksek ihtiyacını oluşturur ve tüm yeteneklerimizin aktif olarak kullanılmasını ve hayata geçirilmesini gerektirir. (Schultz and Schultz, 2007).

Abraham Maslow kişiliği ve davranışı açıklamada sadece çocukluk ve önceki deneyimleri dikkate alan bir yaklaşımın, bunların doğrudan çevresel faktörlere bağlı olması nedeniyle yeterli olmayacağını ileri sürmüştür (Baysal ve Tekarslan, 2004).

2.3.5. Davranışsal/Sosyal Öğrenme Yaklaşımı

Davranış teorilerinin insanı ve insan davranışını tam olarak açıklayamayacağı iddiasından yola çıkılarak geliştirilen bu yaklaşım, eğitim ve psikoloji alanlarında yaygın olarak kabul görmektedir. Davranışsal/sosyal öğrenme teorisinin savunucuları, devam eden davranışların koşullanmalar ve beklentiler yoluyla şekillendiğini ileri sürmektedir (Burger, 2006). “Sosyal bilişsel yaklaşım” olarak da bilinen bu yaklaşım, öğrenmenin kişisel, çevresel ve davranışsal faktörler arasındaki etkileşimlerin sonucu olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca bu yöntemin savunucularına göre insan sosyal bir yaratıktır, başkalarını model alarak ve onları gözlemleyerek öğrenir (Bayrakçı, 2007).

Davranış psikolojisi yalnızca gözlemlenebilir davranışları inceler. Davranışçılar davranışın oluşumunu ve devamını klasik koşullanma ve edimsel koşullanma ile açıklarlar. Klasik koşullanma uyaran-tepki ilişkisiyle oluşur. Edimsel koşullanma, davranışın ardından pekiştirme veya ceza gelmesi durumunda ortaya çıkar (Burger, 2006).

Bu teoriye göre insan psikolojisine ilişkin kavramların çoğu öğrenme sonucunda oluşmaktadır. Klasik veya edimsel koşullanma öğrenmenin temelidir. Sosyal öğrenme teorisi davranış ve çevre arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Başka bir deyişle, davranış çevreden etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda davranış da çevreyi etkiler (Mischel, 2009).

Davranışçı yaklaşıma göre kişilik, ödüller ve cezalarla gelişir. Birey davranışını ödül, ceza ve alınan modellere göre gösterir. Kişi yaşamı boyunca aldığı ödül ve cezalara bağlı olarak belirli davranışlar oluşturur ve bu davranışlar onun her türlü ortamdaki davranışlarını doğrudan etkiler (Baysal ve Tekarslan, 2004). Skinner bu yaklaşımın savunucularındandır ve kişiliği, "geçmiş öğrenmelerin bir ürünü" olarak tanımlar (İnanç ve Yerlikaya, 2012).

Davranış teorisi 1920'lerde John B. Watson tarafından geliştirildi ve daha sonra Skinner, Rotter ve Bandura gibi araştırmacıların çalışmalarını etkiledi. B.F. Skinner, radikal davranışçılık dediği düşüncenin temsilcisi oldu. Davranışı açıklamak için kaygı gibi içsel durumları değil, yalnızca gözlemlenebilir dış olayları kullandı (Burger, 2006).

Davranışsal/sosyal öğrenmenin güçlü yönleri, deneysel temeli ve ürettiği faydalı tedavi yöntemleridir. Kalıtımın önemli görülmediği ve davranışçı terapistlerin sorunları gözlemlenebilir davranış kalıpları olarak yorumladıkları yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Burger, 2006).

Tutum değişikliği, dil öğrenimi, psikoterapi, öğrenci-öğretmen iletişimi, problem çözme, cinsiyet rolleri ve iş tatmini davranışsal modelle araştırılan konular arasındadır. Elbette insan davranışının kapsamlı bir şekilde anlaşılması, insanların neden tutarlı davranış kalıpları, özellikle de kişilik sergilediğini açıklayan bir modeli ortaya çıkarmıştır (Bandura, 1969).

Davranışsal yaklaşım tarih boyunca yavaş ama istikrarlı bir gelişme göstermiştir. İlk davranışçılar açıklamalarını gözlemlenen davranışlarla sınırladılar. Daha sonra sosyal öğrenme teorisyenleri bu perspektife bilişsel ve sosyal özellikler eklediler. Yeni teoriler bireylerin düşünceleri, değerleri, beklentileri, algıları gibi gözlemlenemeyen kavramları da dikkate almaya başladılar. Araştırmacılar, birinin davranışını izleyerek, hatta duyarak öğrenmenin önemini vurguladılar. Son zamanlarda sosyal öğrenme teorisyenleri arasında kişiliği bilişsel bir yöntem kullanarak açıklamaya yönelik bir

eğilim vardır (Bandura, 1969). Sosyal öğrenme yöntemi Rotter tarafından geliştirilmiş olsa da en büyük katkı Bandura ve Mischel'e aittir (Bayrakçı, 2007). Sosyal öğrenme yaklaşımındaki karşılıklı karar verme kavramına göre, bireyin davranışı çevreden etkilendiği gibi, çevre de bireyin davranışından etkilenir ve bu etkileşim, bireyin gelecekteki davranışını ve inançlarını etkiler (Engler, 1985). Sosyal öğrenme yaklaşımında dolaylı öğrenme, söz konusu diğer kişinin davranışlarının başkaları tarafından gözlemlenmesi yoluyla gerçekleşir. Gözlemsel öğrenme olarak adlandırılan bu öğrenme sayesinde bireyler, ortak ve kabul görmüş öğrenme kalıplarını deneme yanılma yöntemine başvurmadan içselleştirebilmektedirler (Demirbaş ve Yağbasan, 2005). Kısacası bu yaklaşıma göre birey, kontrol edilebilir bir mekanizma olmaktan çok, yaşam sürecinin aktif bir katılımcısıdır.

Bu yaklaşımda davranış gözlemlenebilir ve ölçülebilir. Ancak zihin bir "kara kutu" gibidir, hiçbir zaman bilinemez ve ölçülemez (Durak, 2023). Bu nedenle davranışsal yaklaşım zihinsel süreçlerin rolünü göz ardı etmektedir. Davranışlar çevresel uyaranlara tepki olarak oluşan reflekslerdir. Ek olarak davranış, bireyin mevcut motivasyon durumuna ve kontrol edici uyaranlara ve ayrıca ödül ve cezalar da dahil olmak üzere kişinin geçmiş sonuçlarına karşılık gelir. Bu nedenle davranışçılar, davranışın belirleyicileri arasında genetiğin rolünü kabul etseler de öncelikle çevresel faktörlere odaklandılar. Davranışçı yaklaşım,

“Yeni bir konu nasıl öğrenilir?”,

“Olumsuz geri bildirim almak davranışı etkiler mi?”,

“İnsan ve hayvan davranışları arasındaki benzerlikler nelerdir?”,

“Korkuyu nasıl öğreniriz?”, sorularına yanıt arar.

Davranışçı teoriler, öğrenmenin uyaran ile davranış arasında bağlantı kurarak geliştiğini ve davranış değişikliğinin pekiştirme yoluyla gerçekleştiğini kabul etmektedir.

Temsilcileri: John B. Watson, B.F Skinner, Julian B. Rotter, Albert Bandura'dır (Burger, 2006).

2.3.5.1. B. F. Skinner

Skinner kişiliğin gelişimini, öğrenmeden kaynaklanan tepkiselliğin gelişimi olarak açıklar. Çevresel faktörler (pekiştirme veya ceza) insanların tepki eğilimlerini etkiler. Ayrıca yeni deneyimler tepki eğilimini güçlendirir veya zayıflatır. Bundan dolayı Skinner kişilik gelişiminin ölünceye kadar süren bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Freud ve diğer bazı teorisyenler gibi Skinner gelişim sürecini farklı aşamalara ayırma gereği duymamıştır (Baysal ve Tekarslan, 2004).

Skinner'a göre psikologlar yalnızca laboratuvarında gözlemleyip ölçebilecekleri davranışlarla ilgilenmelidir. Skinner'ın davranış teorisi psikanalitik, hümanist ve bilişsel yaklaşımların tam tersidir. Skinner dürtüler, ihtiyaçlar ve savunma mekanizmalarıyla ilgilenmedi. Skinner hayvanlar üzerinde deneyler yaptı. Kişilik kavramına deneysel yöntemler kullanarak yaklaşmaktadır. Skinner davranışın "öğrenilebilir" olduğunu savundu. Skinner'a göre davranış dışarıdan müdahale sonucu oluşur (Schultz and Schultz 2013).

Skinner davranışçılık hareketinin öncüsüdür. Skinner'ın teorisi birçok laboratuvar çalışmasına dayanıyordu. Skinner, hayvanların veya insanların, koşullanma yoluyla davranmasının sağlanabileceğini savundu. Skinner'a göre bu öğrenme davranışı klasik koşullanma ve edimsel koşullanma yoluyla gerçekleşebilir (Feist and Feist 2008). Skinner kişilik kavramını reddetti ve zihinsel ve psikolojik süreçlere odaklanmaktan ziyade organizmanın çevreye verdiği tepkilerle ilgilendi. İstenilen bir davranışın sıklığı, davranışın ödüllere pekiştirilmesiyle artırılabilir gibi, ceza ile de davranışın sıklığı azaltılabilir (Tarhan, 2015).

2.3.5.2. Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme Teorisi

Bandura'ya göre öğrenmenin önemli bir kısmı başkalarının eylemlerini gözlemleyerek gerçekleşir (Gizir ve Baran, 2003).

Bandura'ya göre gözlemleyerek öğrenme süreci dört aşamaya ayrılıyor. Bunlar:

Dikkat süreci:

Gözlemsel öğrenmenin ilk adımı modele dikkat etmektir. Buradaki dikkat, modelin davranış biçiminin doğru bir şekilde izlenmesini ve algılanmasını sağlar (Yeşilyaprak, 2011). Modelin davranışının özellikleri veya sonuçları örnekleme etkiler.

Örneğin ebeveynlerinin şiddet içeren davranışlarını gözlemleyen çocuk bu davranışı edinip bunu kardeşlerine ve akranlarına karşı da sergileyebilir (Gizir ve Baran, 2003).

Geri çağırma süreci:

Gözlemden elde edilen bilgilerin kullanılması, gözlemcinin modelin davranışını hatırlamasına bağlıdır. Bu aşamada gözlenen bilgi sembolize edilir, kodlanır ve hafızada saklanır (Hoy and Woolfolk, 1993). Kısaca bu süreçte gözlemcinin hafızasındaki bilgiyi sembolik veya sözel olarak zihinsel olarak prova etmesi veya uygulaması gerekir (Bandura, 1977, 1986).

Dönüşüm Süreci:

Bu adım, öğrenilenlerin performansa dönüştürülmesini tanımlar. Öğrenme süreci, bireyin gözlem sonrasında davranış sergilemesiyle gerçekleşir (Yeşilyaprak, 2011). Bandura, kişinin fiziksel özelliklerinin uygun olduğunu ve öğrenilenleri performansa dönüştürecek kadar istek ve başarıya sahip olmanın mümkün olduğuna inandığını, aynı zamanda bu aşamada yapılacak zihinsel provaların daha doğru davranışlara yol açacağını belirtir (Hoy and Woolfolk, 1993).

Motivasyon süreci:

Bandura'ya göre hayata sahip olmak için pekiştirmeye gerek yoktur. Kişi ancak başkalarının davranışlarının sonuçlarını gözlemleyerek öğrenebilir (Hergenhahn, 1988). Modelin davranışı pekiştirildiğinde gözlemci de aynı davranışı sergilemek isteyecektir. Eğer model davranışın sonunda cezalandırılırsa gözlemci aynı davranışı tekrarlamamaya dikkat eder (Yeşilyaprak, 2011). Ayrıca Bandura pekiştirme fonksiyonunun bireyi modelden öğrenilenleri kullanmaya teşvik etmesi gerektiğini savunmuştur (Senemoğlu, 2004).

Bandura da Skinner gibi dürtülerle, arzularla ya da savunma mekanizmalarıyla ilgilenmedi. Bandura araştırmasını kontrollü gözlemlerle bir laboratuvarında insanlar üzerinde deneyler yaparak gerçekleştirdi. Bandura da Skinner gibi kişiliğe deneysel yöntemler kullanarak yaklaşmış ve davranışın "öğrenilebilir" olduğunu savunmuştur. Bandura'ya göre insanlar, sosyal etkileşim yetenekleri bakımından hayvanlardan farklıdır ve araştırmaların insanlarla yapılması gerekir. Bandura'ya göre davranış, gözlem yoluyla da öğrenilebilir (Schultz and Schultz, 2013).

Albert Bandura'nın yaklaşımı başlangıç noktası aynı olsa da Skinner koşullanma yoluyla öğrenmeye önem verirken Bandura her davranış için bir koşullanma veya ödül-ceza sistemi geliştirmenin imkânsız olduğunu ancak olasılıkları hesaplayarak çeşitli beklentilere dayalı birkaç strateji geliştirebileceğimizi belirtmiş ve gözleme dayanarak öğrenme kavramını meydana getirmiştir. Bu nedenle insanlar belirli davranışları gözlemleyerek öğrenirler. Söz konusu davranışı gözlemlememiş olsalar bile rol modellerinin davranışını yine de taklit ederler (Feist and Feist, 2008).

Bandura, davranış psikologlarının, insanları yaşamın sunduğu tüm uyarılara açık olarak gören fikirlerini pasif bulur. İnsanların çevresel uyaranlara tepki verdiğini ve davranışların ödül ve cezalar sonucunda öğrenildiğini kabul eder. Ancak aynı zamanda insanın, insana özgü bazı yeteneklere sahip olduğunu da söylüyor. Bandura'nın teorisine "Sosyal Bilişsel Teori" adını vermesinin nedeni budur. Bandura'ya göre davranışlar, pekiştirme ya da cezalandırma gibi süreçlerle öğrenilemeyecek kadar karmaşıktır (Burger, 2006).

Bu görüşe göre kişilik, başkalarının davranışlarını taklit ederek ve gözlemleyerek öğrenilen bir davranış biçimidir. Bandura sosyal çevreye ve gözleme değer vermekte olup, insan algısı (bilişsel süreç) sisteminde önemli bir yer tutmaktadır (Cüceloğlu, 2011).

2.3.5.3. Julian Rotter'in Sosyal Öğrenme Teorisi

Sosyal öğrenme ilk olarak 1947 yılında Julian Rotter tarafından geliştirildi. Rotter'a (1954) göre davranışlarımızın çoğu öznel deneyimlerden değil, sosyal deneyimler sonucunda ortaya çıkar. Ayrıca, insanların hayatlarıyla ilgili durumları kontrol etme yeteneklerine ilişkin algıları ve bu durumlar üzerindeki kontrol odağı hakkında bilgi sağlar. Sosyal öğrenme teorisinde geliştirilen kontrol odağı kavramı, kişinin dış güçlerden etkilenip etkilenmediğine ilişkin ödül ve ceza beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Rotter, 1954, 1966).

Rotter'e göre kontrol odağı iki kısma ayrılır (Rotter, 1954):

• İç Kontrol Odağı:

- Bu bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıkları daha iyidir,
- Akademik açıdan başarılıdırlar,

- Kendi yaşamları üzerinde kontrol sahibi olduklarına inanırlar,
- Birey, davranışlarıyla ilgili bozukluklara neden olan olayları değiştireceğine inanır ve davranışlarıyla ilgili daha fazla sorumluluk alırlar,
- Sosyal ilişkileri ve özgüven oldukça fazladır.

• **Dış Kontrol Odağı:**

- Bu kişiler yeteneklerinin ve davranışlarının çok az değişebileceğine inanırlar.
- Şans, kader gibi faktörlerle çok fazla bağlantı kurarlar,
- Özgüvenleri düşüktür ve sosyal ilişkileri çok gelişmemiştir.
- Bu kişiler daha az girişimcidir.
- Yani şöyle düşünür: “Ne yaparsam yapayım beklentilerim gerçekleşmeyecek” (Greca and Harrgson, 2005, akt. Sarı, 2020).

Rotter, bir davranışı gerçekleştirme olasılığının ödül veya cezaya göre değiştiğini ve böylece kişinin beklentilerinin de değiştiğini ileri sürmüştür (Burger, 2006). Rotter'ın teorisine beklenti-değer teorisi denir. İnsan belli bir davranışı sonuç elde etmek için gerçekleştirir çünkü o davranışın sonucu kendisi için değerlidir. Herhangi bir beklenti veya değer çok düşükse, o zaman davranış oluşmayacaktır. Bu nedenle Rotter, insan davranışını iki temel unsura, yani beklenti ve o davranıştan elde edilen sonucun değerine indirger (Cüceloğlu, 2011). Bu nedenle bireyin kişiliğini analiz edebilmek için öncelikle kişinin hayatındaki ödül ve ceza olarak algıladığı faktörlerin ve beklentilerin analiz edilmesi gerekmektedir (Baysal ve Tekarslan, 2004).

2.3.5.4. Ivan P. Pavlov ve Klasik Koşullanma:

Köpekler üzerinde yapılan sindirim deneyleri sırasında Pavlov, köpeklerin yalnızca yiyecek verildiğinde değil, aynı zamanda boş bir yemek kabı gördüklerinde ve hatta yiyecek getiren birinin ayak seslerini duyduklarında da salya akıttıklarını keşfetti. Böylece doğal tepkilerin zamanla düzenlenebileceğini ve nötr uyaranlarla ortaya çıkarılabileceğini keşfederek "klasik koşullanma yoluyla öğrenme" teorisini geliştirdi (Durak, 2023).

Bu amaçla yapılan bir deneyde Pavlov bir köpeğe yemek verdikten sonra zilin yemekle birlikte veya yemeğin hemen ardından çaldığını, bu durumun birkaç kez

tekrarlanması durumunda yiyecek verilmemesine rağmen köpeğin bir süre sonra salya akıttığını keşfetti. Yani yemeğin yerini zilin aldığını gördü. Bu, köpeğin yemeğin zilden sonra geldiğini öğrendiğini ortaya koyuyor. Yani köpek zilin çalmasına şartlandırılmıştır. Başlangıçta nötr bir uyarıcı olan zil, koşullandıktan sonra koşullu uyarıcıya dönüşmüştür. Yiyecek için salya akıtmasına doğal tepki denir ve zil sesi duyulduğunda salyanın ortaya çıkmasına ise koşullu tepki denir. Buna aslının yerini alma ilkesi denir. Nötr uyaranlar o kadar sık tekrarlanır ki, doğal uyarıcının yerini alabilmektedir. Nötr bir uyaran, doğal bir uyaranla ne kadar çok tekrarlanırsa, o kadar güçlü ve pekiştirilir hale gelir. Kısaca klasik koşullanma teorisine göre öğrenme, eylem (uyaran) ile refleks tepkiler arasındaki ilişkilerin kurulmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla ön öğrenme durumu kontrol edilirse öğrenme gerçekleşecek ve istenilen davranışa ulaşılabilecektir (Kaya,2023).

2.3.5.5. Watson

John Watson'un 1913 tarihli "Davranışçıların Gözüyle Psikoloji" adlı makalesi davranışçılık teorisinin başlangıcı sayılabilir. Watson'a göre bilimin ve psikolojinin ilgi alanı yalnızca gözlemlenebilen ve ölçülebilen kavramlarla ilgili olmalıdır. Bilimsel bakış açısı, psikologların zihin, düşünme gibi konulardan ziyade gözlemlenebilir davranışlarla ilgilenmesini gerektirmektedir (Burger, 2006).

Watson, tüm davranışların klasik koşullanma ve edimsel koşullanma yoluyla öğrenildiğini ileri sürdü. Davranışların kalıtsal olmadığını ve insanların boş zihinlerle doğduğunu savundu (McLeod, 2023).

Watson'a göre psikolojide de yalnızca belirli ve gözlemlenebilir davranışlar ölçülebilir. Zihin veya bilinç nesnel bir konu değildir ve bu nedenle bilimsel yöntemler kullanılarak incelenemez. Watson, insanların içgüdüleri, zihinsel yetenekleri ve eğilimleri olmadan doğduklarını, dolayısıyla bu özelliklerin onların davranışlarını yönlendirmediğini savunuyor. Ona göre davranış, koşullanma yoluyla öğrenilir. Tüm araştırmalarını davranış üzerine yoğunlaştıran Watson, refleksleri davranışın başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. İnsanların uyaran-tepki ilişkileriyle doğduklarına inanıyor ve bunları refleksler olarak adlandırıyor. Watson'a göre koşullanma süreci, yalnızca farklı uyaranlara tepki vermeyi (koşullu tepki) öğrenmeyi değil, aynı zamanda davranış dağarcığının parçası olmayan yeni tepkiler vermeyi ve daha karmaşık davranış

kalıplarıyla meşgul olmayı öğrenmeyi de sağlar. Watson'a göre karmaşık ve beceri gerektiren davranışlarda, uyaran ve tepki arasında oluşan bağlantıların birbirini takip etmesini sağlayan üç temel vardır: (Kaya,2023).

(a) Bağ ilkesi: Bu prensibe göre koşullu uyarıcı ile tepki arasında bir ilişki kurulur ve zincir halinde devam eder. Böylece bir dizi koşullu uyaran-tepki zinciri oluşur.

(b) Sıklık ilkesi: Belirli bir uyarana daha sık ortaya çıkan bir tepkinin, aynı uyarana maruz kalındığında ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir.

(c) Yenilik ilkesi: Belirli bir uyarana yanıt olarak en son davranışın, o uyaran tekrarlandığında ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir (Kaya,2023).

Watson'a göre tüm öğrenme biçimleri bu ilkelerle açıklanabilir. Ancak Watson'un yetenekleri koşullu reflekslerin sonucu olarak görmesi onun kurumsal fikirlerine yönelik en önemli eleştirilerden biridir. Ona göre üç doğal duygusal tepki modeli vardır: korku, öfke ve sevgi. Mantıksız korkular koşullanma yoluyla yaratılır (Kaya,2023).

2.3.5.6. Thorndike

Thorndike'in öğrenme teorisi, deneme yanılma yoluyla öğrenme ve bağlantı teorisi olarak da bilinir. Thorndike'a göre öğrenmenin en yaygın yolu deneme yanılma yoluyla öğrenmektir. Belli bir amaca ulaşmaya çalışan vücut, bu amaca ulaşmak için belli tepkiler üretecektir. Bu reaksiyonlardan biri tesadüfen organizmanın amacına ulaşmasını sağlar. Hedefe götürmeyen tepkiler artık elenirken, hedefe götüren yanıtların tekrarlanma olasılığı da artar. Sonuçta öğrenme, yalnızca problemin çözümüne yol açan reaksiyon veya reaksiyonların formüle edilmesiyle gerçekleştirilir. Bu hedefe ulaşmak için Thorndike kediler, köpekler ve maymunlar üzerinde deneyler yaptı. Kediler üzerinde yaptığı deneylerde aç bir kediye kafese koydu ve dışarıya da bir parça yiyecek koydu. Kafes kapısı mandala basıldığında açılacak şekilde tasarlanmıştır. Kedinin kafes içerisinde bazı hareketler yaptığı gözlemlendi. Hareketlerden biri kafes kapısının açılmasına ve kedinin dışarı çıkmasına neden oldu. Hâlâ aç olan hayvan tekrar kafese konuldu ve bir miktar deneme yanılma sonrasında kapı açıldı. Daha sonraki çabalarda başarılı hareketler yaratıldı ve başarısız olan hareketlerden vazgeçildi. Sonunda kedi kafese konulduktan kısa bir süre sonra dışarı çıktı. Kısacası ilk denemede hayvanın sorunu

özmesi için gereken süre oldukça uzundur ve test ilerledikçe bu süre giderek azalıyor. Ancak azalma düzensizdir ve öğrenme yavaş yavaş gerçekleşir (Kaya,2023).

Thorndike'ın açıklamalarına göre daha önceden kurulmuş olan uyaran-tepki bağlantısı problem çözme açısından büyük önem taşımaktadır. Pek çok deneyden sonra Thorndike öğrenmenin üç ilkesini belirledi (Kaya,2023).

a) Etki ilkesi:

Etki ilkesi, uyaran ve tepki arasındaki bağlantının güçlenmesini veya zayıflamasını temsil eder. Bu ilke, bireyin başarıya veya başarısızlığa, ödüle veya cezaya yol açacak en uygun tepkiyi deneme yanılma yoluyla seçtiğini varsayar. Thorndike başlangıçta ödöl ve cezaların öğrenmeyi eşit derecede etkilediğini düşünüyordu ancak daha sonraki deneylerde ödüllerin daha etkili olduğunu buldu. Ödüller yalnızca doğru yanıt olasılığını artırır ancak yanlış yanıtın tekrarlanma olasılığını azaltmaz (Kaya,2023).

b) Tekrar ilkesi:

Tekrar ilkesi, alışkanlıkların tekrar yoluyla oluşmasıdır. Bu ilke “pratik yapmak mükemmelleştirir” fikrine dayanmaktadır. Öğrenme gerçekleştikten sonra, uyaran-tepki ilişkisini güçlendirmek için pratik yapmak gerekir. Pratik bu bağı güçlendirir, pratik eksikliği ise zayıflatır. Bağlantıyı güçlendirmek öğrenmenin devamlılığını sağlarken, zayıflatmak ise unutmayı sağlar (Kaya,2023).

c) Hazır bulunuşluk ilkesi:

Hazır bulunuşluk, belirli bir konunun belirli bir düzeyde öğretilebileceği zamanı ifade eder. Thorndike hazırlığa tamamen fizyolojik bir perspektiften bakıyor (Kaya,2023).

2.3.5.7. Edwin R. Guthrie

Guthrie 'in öğrenme teorisi birçok yönden Pavlov, Watson ve Thorndike'ın öğrenme teorilerine benzer. Guthrie'in öğrenmenin tüm zihinsel unsurlarını reddeden teorisi birbiriyle ilişkili iki temel prensibe dayanmaktadır. Birincisi "'bitişiklik ilkesi ", ikincisi ise "öğrenme ilk denemede gerçekleşir" ilkesidir (Kaya,2023).

a) Bitişiklik ilkesi:

Guthrie'ye göre uyarıcı ve tepki arasındaki ilişki öğrenmenin temelidir ve bu ilişki bitişiklik ilkesi olarak adlandırılır. Guthrie'ye göre, bir uyarana verilen tepki, aynı uyarana daha sonra tekrar karşılaşıldığında ortaya çıkma eğilimindedir. Öğrenme, uygun bir tepkinin uygun bir uyarana ilişkilendirilmesiyle gerçekleşir. Öğrenmek için herhangi bir pekiştirmeye veya tekrara gerek yoktur. Faaliyetlerin veya becerilerin kazanılmasında tekrarın rolünü tanır. Tekrarlama, hareketleri öğrenmek için gerekli değildir (basit bir kas veya salgı bezi tepkisi), ancak tekrarlama, öğrenme etkinlikleri veya becerilerinde etkilidir. Guthrie'ye göre bir beceri, her biri tek bir testle öğrenilebilen birçok beceriden oluşur. Çeşitli uyarana-tepki bağlantılarından (hareket ve aktivite) oluşur. Örnek olarak araba kullanmak, piyano çalmak, bisiklete binmek, dans etmek vb. gösterilebilir. Elbette bu davranışsal becerilerin kazanılması için tekrar ve pratik yapılması gerekmektedir (Kaya,2023).

b) Öğrenmede Tek Deneme İlkesi:

Bir uyarana, bir tepkiyle ilk kez ilişkilendirildiğinde en büyük çağrışım gücüne ulaşır. Tekrarlamak bağın gücünü arttırmaz. Başka bir deyişle, öğrenme ilk seferde ya hep olur ya da hiçbir şey olmaz. Örneğin: Bisiklete binen bir çocuk, zincir kayınca bisikletini tamir etmeyi öğrenirse ve aynı sorunla ikinci kez karşılaşırsa sorunu aynı şekilde çözecektir (<https://pdrbirimi.com/bitisiklik-kurami-watson-guthre/>).

Guthrie, uyarana-tepki dizilerinin oluşumunda güdülerin önemli olduğunu belirtmektedir. Öğrenme sırasında güdülenmeden ziyade, hangi uyarana hangi tepkilerin oluştuğuna dikkat edilmelidir. Guthrie'nin kedilerle yaptığı deneyde problem kutusundan çıkan kedilerin çoğunun mamayı yemediği belirlendi. Kediler için önemli olan sorun kutusundan çıkmaktır (Kaya,2023).

2.3.5.7.1. Alışkanlıkları Değiştirme Yöntemleri

Guthrie, davranışı değiştirmede üç etkili yöntemin kullanılmasını öneriyor:

Eşik Yöntemi:

Eşik, bir tepkiyi ortaya çıkarabilecek en düşük uyarı düzeyidir. Eşik yöntemi istenmeyen davranışların istenilen davranışlara dönüştürülmesini sağlayan bir öğrenme tekniğidir. İstenmeyen davranışa neden olan bir uyarının vücuda azar azar ve yavaş

yavaş uzun bir süre boyunca verilmesiyle istenmeyen davranış önlenir ve istenilen davranışın gerçekleşmesi sağlanır. Örneğin atları eyerle eğitirken öncelikle sırtlarına hafif bir battaniye konur ve bu battaniyeye alışır. Daha sonra bu battaniyeye basınç uygulanır ve daha sonra at eyerlenir (<https://esik-yontemi.nedir.org/>).

Eşik yöntemi ve sistematik duyarsızlaştırma birbirine karıştırılmaktadır. Her iki durumda da istenmeyen davranışlar ortadan kaldırılır ancak sistematik duyarsızlaştırmada korku ya da kaygı gibi istenmeyen durumlar ortadan kaldırılırken eşik yöntemi kullanılarak alışkanlıklar ortadan kaldırılır. Okumayı sevmeyen bir çocuğun günde birkaç sayfa okumasını sağlayarak okuma alışkanlığı kazanmasına yardımcı olmak eşik yöntemine, köpeklerden korkan çocuğa köpek resmi gösterilerek, ardından köpeğin sevimli videoları izlenerek ve ardından çocuğun köpeğe dokunmasına izin verilerek çocuğun köpek korkusu ortadan kalkması sistematik duyarsızlaştırmaya verilecek örnekler olabilir (<https://esik-yontemi.nedir.org/>).

Bıktırma Yöntemi:

İstenmeyen davranışları ortadan kaldırmanın bir başka yolu da bıktırmadır. Bu yöntemde istenmeyen davranış organizma yoruluncaya kadar verilir. Sonunda yorgun bir organizma, uyarıcı bir duruma farklı tepkiler vermeye başlar. Dolayısıyla organizma artık bu istenmeyen davranışı sergileyemez. Örneğin, kibritle oynamayı seven bir çocuğun annesi, çocuğuna çok sayıda kibrit kutusu verir ve kibritleri çocuk sıkılana kadar yakar, bu da çocuğun kibrite olan ilgisini yok eder (<https://esik-yontemi.nedir.org/>).

Karşıt Uyarıcılar Yöntemi:

İstenmeyen davranışlara neden olan uyaranlar, farklı, zıt davranış kalıpları ürettiği düşünülen diğer uyaranlarla birlikte verilir. Daha sonra orijinal davranış yeni davranışlarla birleştirilir. İstenilen davranışa neden olan uyaran, istenmeyen davranışa neden olan uyaranla birlikte verilir. Burada arzu edilen davranış, istenmeyen davranışın yerini alır. Dikkate alınması gereken nokta, istenen uyaranın istenmeyen uyarana üstün gelmesi gerektiğidir. Aksi halde istenmeyen davranışlar ortadan kaldırılamayabilir. Örneğin, uçmaktan korkan bir insan sevgilisiyle birlikte uçabilir ya da kedilerden korkan bir çocuk annesinden kedi alabilir, bu da var olan korkuyu ortadan kaldırabilir (<https://esik-yontemi.nedir.org/>).

2.3.6. Bilişsel Yaklaşım

Bilişsel kişilik teorisi George Kelly tarafından geliştirilen bir teoridir. Kelly teorisine insanların benzersiz olduğunu savunarak başlamıştır. Kelly'ye göre insanlar etraflarında olup biteni anlamak istemektedirler. George Kelly, kişiliği incelemek ve açıklamak için tamamen bilişsel yaklaşımı kullanmıştır. Kelly bilişsel yapıları kişisel yapılar olarak tanımlar. Kelly'e göre psikolojik sorunların sebebi kaygıdır ve bu kaygının da nedeni kişinin olayların sonucunu tahmin edememesidir. Kelly "herkes tarafından sevimliyim" ve "her şeyi mükemmel yapmalıyım" gibi motivasyonların duygusal rahatsızlıklara yol açtığını öne sürmektedir (Özhan, 2015; Behrem, 2017).

Psikolojiye yönelik yaklaşımlar kronolojik olarak sıralanırsa, son hareketlerden biri olan bilişsel yaklaşım, davranışçılığa başarıyla meydan okudu ve psikolojinin tanımı yeniden değişti. Bu değişimin temel etkisi zihinsel süreçler yoluyla bilimsel araştırmaya geri dönüş yapılmasıdır. Davranışçılık döneminde farkındalığını kaybeden psikoloji, bu farkındalığını bilişsel yaklaşımla yeniden kazanmıştır (Schultz and Schultz, 2001). Yani davranışın nedenlerini dışarıda arayıp nesnelere atfetmek yerine, davranışların çıkış noktası insanın iç dünyası tekrar keşfedildi (Selçukoğlu, 2006).

Bilişsel yaklaşıma katkı sağlayan bilim insanları olarak Aaron Beck, Albert Ellis ve Donald Meichenbaum başta sayılabilirler. Ayrıca Mahoney, Vittoria Guidano ve Giovanni Liotti bilim insanlarının da katkıları olmuştur (Beck, 2001; Köknel, 1989).

Bilişsel yaklaşımın temel özelliği davranış ve bilgiyi aynı çatı altında birleştirmesi ve bunlarda meydana gelen değişiklikleri incelemesidir (Capuzzi and Gross, 1999).

Bilim insanı Beck ve Ellis araştırmalarını bağımsız olarak yürüttüler ve birlikte bilişsel yaklaşımın doğuşunun temelini attılar. Beck'in Bilişsel Terapi Teorisi ve Ellis'in Akılcı Duygusal Terapi Teori 'si birbirine çok benzemektedir. Beck de Ellis gibi araştırmalarına psikanalitik yaklaşımla başlamış fakat gördüğü eksiklikler sebebiyle kendisi yeni bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır (Bacanlı, 1998).

Bilişsel yaklaşım, kişinin olayları nasıl yorumladığı ve anladığı üzerine odaklanır. Kişinin yaşadığı sorunlara ilişkin sahip olduğu işlevsiz düşünce ve inançların türünü, bu düşünce ve inançlara verdiği tepkileri, kendisine, başkalarına, dünyaya ve

geleceğe nasıl baktığı belirlenir ve kişinin farkındalık geliştirmesini ve sorumluluk üstlenmesini sağlar (Bacanlı, 1998).

Bilişsel yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayıran temel fark, uyaran ve tepki arasındaki zihinsel süreçlere vurgu yapmasıdır. Bu teorinin başlıca savunucularından Lazarus'a (Lazarus, 1991) göre düşünceler, bireyin herhangi bir uyaran veya durumu anlamasına ve ona yüklediği anlamlara dayanmaktadır. Yaşantı, bireyin kişisel koşullarına bağlı olarak iç ve dış kaynaklardan gelen bilgileri algılaması ve değerlendirmesi sonucu oluşur. Bilişsel yaklaşımın varsayımları şu şekilde özetlenebilir (Grant, 2009):

1-Duyguların temeli olaylar değil, olaylar sonucu yapılan değerlendirme sonrasında açığa çıkar.

2. Değerlendirme, inançlar, tutumlar ve olayları işleme yolları gibi önceden var olan bilişsel yapılardan ve süreçlerden etkilenir.

Davranışçılıktan farklı olarak bilişsel yaklaşım, düşünce süreçlerini vurgular ve davranışlarımızın, olayları nasıl yorumladığımıza göre belirlendiğini savunur (İnanç ve Yerlikaya, 2012). Bilişsel yaklaşıma göre her bireyin bilgi işleme süreci birbirlerinden farklılık gösterir ve bu farklılık kişilik farklılıkları yaratır (Burger, 2006).

Benlik, bireylerin gelişimleri boyunca ebeveynleri ve diğerleriyle etkileşimleri ve deneyimleri yoluyla geliştirdikleri organize bir düşünce, duygu ve davranış ağıdır (Arnold and Bogg, 1999). Bilişsel teorisyenler, benliğin bir şeması olduğunu ileri sürerler (Rogers, 1951).

Young vd., (2003) göre şema; insanların bir gerçekliği veya deneyimi yorumlamasına yardımcı olan, algılarına ve tepkilerine yön veren, yaşam içinde kurulan ve bireyin gerçekliği haline gelen, süregelen bir modeldir. Buna bağlı olarak benlik şemamız kendimiz hakkında nasıl düşündüğümüzü ve kendimiz hakkında hangi bilgileri hatırladığımızı belirler (Rogers vd., 1977; Markus and Wurf, 1987). Mesela, yetersiz benlik şemasına sahip birisi, başarısız olduğu durumları ayrıntılı olarak hatırlama ve başarılı olduğu durumları unutma eğiliminde olacaktır. Başka bir deyişle öz imajımız düşüncelerimizi ve anılarımızı şekillendirir. Bilişsel teorisyenler bu oluşumun nasıl gerçekleştiğine odaklanır. Bilişsel yaklaşıma göre; kişilerin algıları geçmiş

deneyimlerine dayalı olarak gelişen tutum veya varsayımlara dayanmaktadır (Beck vd.,1979).

Bilişsel yaklaşım, bireyin durumları nasıl yorumladığının veya anlam yüklediğinin ve karşılaştığı olaylara verilecek tepkisini belirlediğini ön plana çıkarır. Yani bireyin olaylara ilişkin algısının veya zihinsel yapısının, bu olayla karşılaştığında yaşayacağı duyguları ve sergileyeceği davranışları belirlediğini ileri sürmüştür (Bacanlı, 1998). Bilişsel yaklaşıma göre kişinin duyguları ve buna bağlı fizyolojik ve davranışsal tepkileri, durumun kendisinden değil, kişinin verilen duruma ilişkin yorumlarından etkilenir ve çoğunlukla otomatik düşünceler şeklinde kendini gösterir. Bu nedenle otomatik düşüncelerin belirlenmesi ve işlenmesi bilişsel yaklaşımda önemli bir konudur (Türkçapar, 2007).

Bilişsel yaklaşımclar arasında farklılıklar olsa da çoğu aynıdır; çevreden duyular yoluyla alınan bilgilerin, bilgisayarın veri işlemesi gibi zihinde işlendiği konusunda hemfikirdirler. İnsan beynini bir bilgisayar olarak ele alıp açıklarlar. Bu yaklaşıma göre öğrenme, dış uyaranların zihinsel olarak işlenmesi yoluyla gerçekleşir (Güneş, 2013). Bu yaklaşım, kullanıcıların zihinsel süreçlerinin ve duygusal motivasyonlarının bilgi arama davranışını nasıl etkilediğine odaklanır (Özenç ve Güzeldere, 2006).

Bilişsel yaklaşımclar bireylerin davranışlarının küçük yaşlardan itibaren edinilen deneyimler sonucunda geliştiğine inanmaktadır (Küçükkaragöz ve Baysal, 1993). Bilişsel yaklaşımda bilinçaltı faktörlerin açıklanması ya da bilinçaltı süreçlerin yönetilmesi konu edilmez (Akar, 1992). Bilişsel teoriye göre olayları nasıl yorumladığımız duygularımızı ve davranışlarımızı etkiler. Olayın kendisi bireylerin duygularını değil, kişinin düşünce sisteminde olaya yüklediği anlam belirler (Çelebi ve Odacı, 2018).

2.4. Futbolda Taraftarlık

Spor millet ayrımı yapmadan, her yaştan, ırktan kitleleri bir araya toplamaktadır. Sporun birleştirici niteliği, dünyanın öbür ucundaki bir takımı kişilerin desteklemesini ve aralarında bir bağ oluşturmalarını sağlamaktadır (Akkaya ve Zerenler, 2017).

Günümüzde tüm spor dallarına ilgi artıyor ancak en büyük ilgiyi şüphesiz futbol görmektedir. Medyada ve diğer iletişim kanallarında spor ile ilgili haberlerde hep futbol

ön plana çıkmaktadır. Bu da futbolun hep gündemde olmasını sağlamaktadır (Mutlu ve Şahin, 2014).

Futbol, toplum gözünde bir hobi ya da eğlence olmaktan ziyade, kitleleri kendine çeken, insanlara ruhsal ve toplumsal anlamda doyum elde eden mühim bir endüstriyel olgu olarak giderek daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Bu sektörü destekleyen ana faktör taraftarlardır. Aslında futbol geliştikçe sporu takip edenler takımları desteklemeye ve tuttukları takımlarla empati kurmaya başladı. Bu özdeşleşme düzeyi o denli güçlü hale gelmiştir ki, bazı gruplarda takıma destek olmak bir hayatta kalma mücadelesi olarak görülerek yaşamın merkezine yerleştirilmiştir (Bilir ve Sangün, 2014).

Diğer sporlarla karşılaştırıldığında futbol taraftarları coşku ve heyecan duygularının yanı sıra yüksek düzeyde empati de sergilemektedir (Zelyurt, 2019). Dahası, futbol genellikle günlük hayattan kaçmak, toplumsal etkileşimler oluşturmak için iyi bir alan oluşturur (Funk vd., 2012; Biscaia vd., 2016). Ayrıca eğlence, stresten uzaklaşma ve sosyalleşme etkinliğidir (Zelyurt, 2019). Bu motivasyonlar yeterlilik ve ilişki kurmaya yönelik temel psikolojik ihtiyaçları destekleyerek bireysel özerkliğe hizmet eder (Funk vd., 2012).

Dünya çapında milyonlarca insana ilham veren ve en çok taraftara sahip olan futbol, yüzyılın en çok izlenen popüler spordur (Biscaia vd., 2016). Hayatın önemli bir parçası olarak kabul edilen futbol, sadece eğlenceli bir oyun değil aynı zamanda bazı insanlar için birçok farklı anlamlar taşıyan bir oyundur (Aydın vd., 2008).

Futbol Türkiye için önemli bir toplumsal etkinliktir. Türkiye'de milyonlarca insanın kendisini tanımlamak için kullandığı en popüler ifadelerden biri tuttuğu futbol takımıdır. Taraftarların takımlarına destek olurken tek başlarına ve grup olarak desteklemeleri, kulüpleri için kişilerin bu desteği yaparken gösterdiği davranış ve sosyalleşmesi toplum açısından değerlidir (Akşar ve Demir, 2008).

Taraftarlık futbolun kültürel boyutunun konusudur. Futbol kendine özgü söylemleri ve imajlarıyla bir alt kültür halini almış ve taraftarlık da bu kültürün destekleyicisi olmuştur (Dikici, 2008).

Futbolseverler takımlarına sevinç, üzüntü gibi çeşitli duygularla eşlik eder ve bu duyguları takımlarının maçları sırasında veya maç dışında ifade etmeye çalışırlar.

Bunun sonucunda insanlar toplumsal hayatın yorgunluğunu unuttur ya da unutmaya çalışırlar (Mutlu ve Şahin, 2014).

Futbol dünyasında öne çıkan olgulardan biri de toplumsal kimliğin bir parçası olarak taraftarlık kavramıdır. Dünyayla birlikte Türkiye'de de futbol ve futbolseverlerin sıklıkla tartışılır. Özellikle endüstriyel futbolun popülerlik kazandığı günümüzde taraftarlık daha da değerli hale gelmiştir (Kozanoğlu, 1999).

Taraftar olmak "takımla duygusal, ruhsal ya da her iki bağı da kurabilmek anlamına gelir. En önemli özelliklerinden biri de rasyonel nedenlere dayandırılmamasıdır (Talimciler, 2017).

Futbol kulübü yöneticileri taraftar sayısını artırmak için farklı yollar geliştirmekte ve uygulamaktadır. Bunlar arasında taraftarların futbol kulübüne olan bağlılık duygularının ve özdeşleşmenin artırılması yer alıyor. Futbol kulüpleri taraftarlardan elde edilen geliri bu şekilde maksimuma çıkarma planı yapar. Bir endüstri haline gelen futbol, transferlerden, maç biletlerinden, yayın, kulüp ürünlerinin satışından ve sponsorluklardan gelir elde etmektedir (Szymanski and Smith, 1997). Bu gelirin çoğunu büyük futbol kulüpleri kasalarına bırakırken küçük ve yerel kulüpler daha az gelire faaliyetlerini devam ettirir (Armstrong and Mitchell, 2008).

Taraftarlar günümüz futbolunun en önemli oyuncularından biridir. Futbolda para kazandıran bir değerdir. Maç esnasında maddi durum, kariyer ayrımı olmadan tüm taraftarlar aynı duyguyla hareket eder (Tepeköylü, 2016).

Eğlence amaçlı bir oyun olarak ortaya çıkan futbol toplumlarda ilgi görmesiyle gelişerek bugünkü halini almıştır. Günümüzde futbol artık bir oyun değildir. Futbol ekonomik olarak büyüyerek endüstri halini almıştır (Baş ve Göral, 2018).

Günümüzde finansal akışı yüksek sektörlerden biri haline gelen futbol kulüplerinin gelirleri; markalaşma, reklam, stadyum inşaatı, sponsorluk, reklam, bilet satışı, futbolcu ve antrenör transferleri, idari gelirler gibi çeşitli şekillerde sağlanmaktadır. Takımlar spor TV kanallarının yanı sıra kendi spor kanallarını da açmaya başladı. Futbol kulüpleri ve federasyonlar elektronik ortama geçerek, online sistemlerle e-kulüplere veya e-liglere dönüşerek mobil cihazlara uyum sağlamaya başladı. Günümüzde insan kaynaklarından, sporculardan, taraftarlardan ve futbol kurumu üyelerinden gelen bilgiler veri tabanlarına aktararak saklanıyor, yönetiliyor ve

kullanılıyor. Futbol kulüplerine ilişkin işlemler internet üzerinden yapılabilmekte ve internet üzerinden borsalar, finansal uygulamalar, e-bilet gibi pek çok bilgiye ulaşılabilir. Ayrıca futbol, elektronik futbol oyunları, şans oyunları ve bahis sitelerinin çeşitli platformlarda oynanmasıyla giderek daha büyük bir endüstri haline gelmiştir. Profesyonel futbol kulüpleri şirketler haline geldi ve kapitalist yapı içinde fayda amacından çok kar amacına odaklandı (Andrews and Ritzer, 2007, akt: Szerovay vd., 2017).

Futbolun sanayileşme süreci, futbol izleyen kitlelerin yeniden örgütlenmesine yol açtı. Futbol çağımızda en güçlü iktidar aktörlerinden biri haline gelmiştir ve bu nedenle futbol denince ekonomiden, siyasetten, kimlikten, şiddetten ve toplumsal hayattaki bazı değişim ve sorunlardan da söz ediyoruz. Futbol, oyunun yanı sıra sosyal yaşamda da "küçük" bir model görevi görüyor. Bu nedenle futboldan sonra gelen ve "endüstriyel futbol" olarak adlandırılan oyunun artık futbol olmadığının altını çizmek gerekiyor. Günümüzde futbol, yalnızca mevcut statükonun korunmasını teşvik etmekle kalmıyor, aynı zamanda yeni çağın ekonomik değerlerinin kitlelere aktarılması ve aşılması konusunda da etkili bir araç görevi görüyor. Yeni futbol anlayışı ve düzeninin eleştirisi bir anlamda mevcut ekonomik düzenin ve politikanın eleştirisi olarak da okunabilir. Futbolun meşrulaştırdığı değerlerin, sanayi ekonomisinin meşrulaştırdığı değerlerle de el ele gittiğini görüyoruz. (Talimciler, 2008).

Taraftarlardan artık beklenen, destekledikleri kulübe daha fazla para ödeyebilecek müşteriler haline gelmeleridir. Taraftar olmak bir ilişkiler ağı içinde olmayı gerektirir. Diğer destekçilerle oluşturulan bir ilişkiler ağı, ortak bir hafıza, ortak bir dil, ortak bir tutum ve benzer düşüncelere sahip insanlarla oluşturulan bir kamusal alandır. Bu ağlara ait olma ihtiyacı, ortak bir futbol kulübü taraftarlarının birliğinin yanı sıra, aynı zamanda benzersiz bir varoluşun oluşması anlamına da gelir. Bir futbol kulübüne ait olmak, sosyal ağların oluşmasını sağlayan referans çerçevesi olduğu kadar, takımı desteklemenin ötesine geçen başka bir ortak kültürü de oluşturur. Taraftar olmak için futbol maçlarını düzenli takip etmek yeterli olmamaktadır. Sevincin, üzüntünün ve dayanışmanın bir arada yaşandığı toplumsallık ve saha dışında da ortak hafızanın olduğu taraftarlık en önemli ön koşullarından biridir. Endüstriyel futbol piyasasının oluşturmaya çalıştığı futbol kültürü, yalnızlığı, hayranlığı ve bireysel tüketimi teşvik etmektedir. Televizyonda futbol, stadyumların ortak potansiyelinden ziyade, evde tek

başına yaşanan neşeyi veya hüznü öne çıkarıyor. Bu da maçı doğrudan etkileme ihtimalini ortadan kaldırıyor. Kulüp ürünlerinin ya da futbol formalarının tüketimiyle kendini gösteren takım aşkı, artık kârın bir parçası haline gelmiş durumda (Aydın vd., 2008).

Spor kulüplerinin amacı öyle ya da böyle taraftara ve seyirciye hizmet etmektir. Spor kulüpleri organizasyonel ve operasyonel yapılarıyla kamuoyunun ilgisini çeken ve rekabet ortamı yaratan bir oyun sunmada önemli bir unsurdur. Spor kulüplerinin organizasyon, sporcu, taraftar ve daha birçok faktörle (medya, sanayi, ekonomi, hukuk vb.) karşılıklı ilişkisi vardır. Spor kulüpleri, spor aracılığıyla gerçekleşen etkileşimin merkezinde yer almaktadır. Spor sahaya yansıdığı anda taraftarlar, spora ve takımlara ilgi gösteren bir topluluktur (Tabuk, 2022).

Spor kulüpleri gelirlerini taraftarlardan elde etmektedir. Bu nedenle taraftarlar bir spor kulübünün faaliyetlerinin başarısı ve devamlılığı için en önemli unsurdur. Bu durum taraftar bağlılığını kulüpler için daha önemli hale getirmektedir (Tachis and Tzetzis, 2015). Çünkü takımlarına sadık taraftarlar, destekledikleri takıma para harcamaktan kendilerini alıkoymazlar ve takımın çıkarlarını korurlar (Hart, 2017; Wakefield and Sloan, 1995). Bağlılığı çok az olan veya hiç olmayan taraftarlar takımları için çok çalışmazken, takımlarının hedefine sadık olan taraftarlar takımı desteklemektir. Takımın tüm hareketlerini ve haberlerini takip eder, takımın hemen hemen tüm maçlarını stadyumda veya mümkünse televizyondan izler ve ayrıca takımın lisanslı ürünlerini satın alır (Bauer vd., 2008). Bu davranışı sadece kendisi göstermekle kalmıyor, aynı zamanda etrafındaki insanları da takımına destek olmaya, maçları izlemeye ve takımın ürünlerini satın almaya çalışıyor (Dwyer vd., 2015). Dolayısıyla taraftar bağlılığı düzeyinin artması, taraftarların kontrolünün sağlanması ve sadakatlerinin artırılması spor kulüplerinin gücünü artıracak ve onlara rakipler karşısında avantaj sağlayacaktır (Tachis and Tzetzis, 2015).

Bireysel taraftarlar aynı zamanda ait olduklarını hissettikleri kulüplere para harcama eğiliminde olan bir grup spor tüketicisidir (Orçun ve Demirtaş, 2015). Harcama söz konusu olduğunda taraftarlar, performansları kötü olsa bile takımlarından uzaklaşmazlar ve kötü sonuçlar nedeniyle maddi sıkıntıya giren takımlara harcamalarını

artırarak destek sağlarlar. Bu sebeple futbol taraftarlarına rasyonel hizmet tüketicileri diyemeyiz (Akşar ve Merih, 2006).

2.4.1. Taraftarlıkla Birlikte Kullanılan Kavramlar

Futbol; günümüzde sadece bir oyun olmanın ötesine geçerek ulusal ve uluslararası bir güç haline gelmiştir. Futbol literatürüne bakıldığında seyirci, fanatik, taraftar gibi terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Seyirci, spor faaliyetlerini doğrudan veya medya aracılığıyla takip eden kişi, taraftar takımına sadık, oyuncularını takip eden, onlara karşı olumlu duygular besleyen, onları destekleyen ve futboldan keyif alan kişidir (Arslanoğlu, 2005). Fanatik ise takımına aşırı bağlı olan kişiye denir (Koruç vd., 2004).

Dünyanın en çok ilgi gören sporu futbol, taraftarlar ve izleyiciler olmasaydı anlamsız olurdu. Taraftar, taraf tutmak, bir takımı desteklemek, yanında yer almak ve o takımın eylemleriyle özdeşleşmek olarak da tanımlanabilir. Taraftar ve seyirci terimleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da literatürde ayrı anlamları ifade etmektedirler. Örneğin Jones (1997)'a göre spor seyircisini spor olayını kendiliğinden izleyen ancak izlerken tamamen müsabakaya odaklanan kişiler olarak tanımlamaktadır. Taraftarları ise hayran oldukları spor takımının her maçını izleyen, bazen kendilerini takıma adayacak kadar ileri giden kişiler olarak tanımlıyor. Wann ve Melnick (2001), müsabakalara medya aracılığıyla veya bizzat katılarak maçları izleyenleri seyirci olarak belirtirken bir takımı veya sporcuyu destekleyen, maç izleyen kişileri taraftar olarak tanımlar. Guttmann (1986) ise spor karşılaşmasını gazete, radyo, televizyon ya da stadyum aracılığıyla takip eden herkesi seyirci olarak nitelerken, taraftarları, seyirciden farklı olarak spor olaylarını deneyimleyen olarak tanımlar.

Taraftarlar sadece spor müsabakalarında değil günlük hayatlarının her anında destekledikleri takımdan söz ederken, seyirciler genellikle maç saatleri dışında ilgi göstermiyor. Futbolla ilgili arzularını desteklediği takımla gerçekleştirmeye gönülden bağlı olan, sporcuları ve takımları düzenli olarak takip eden, takımlarına destek veren bireyler taraftar olarak tanımlanmaktadır (Arslanoğlu, 2005). Futbolun en önemli unsuru taraftarlıktır. Taraftar, futbol takımına, kulübüne, renklerine ayırt etmeden bunlara bağlı olan bireydir (Dikici, 2009).

Taraftar, bir kişinin bir spor kulübü veya takımıyla olan güçlü, uzun vadeli sadık ilişkisini ifade eder. Spor seyircileri ile taraftarlar arasındaki fark, bireyin takımına veya oyuncusuna olan bağlılık düzeyine göre belirlenir. Şöyle ki taraftarlık aktif bir durumu belirtirken, seyirci kavramı ise pasiftir. Seyirci maçı izler, yorum yapar ve hatta stres atar ama taraftarlar takıma katkı sağlar, izleyicilere ilham verir ve maç esnasında gerilim yaşar. Sadece yorum yapmakla kalmaz, takımı da değiştirmeye çalışır. Takımla ilgili olumsuz durumlarda takımdan hesap sormaya kalkar, yeri geldiğinde hesap verir. Seyirci yalnızca sahaya odaklanıp maçı izlerken, taraftar kendine özgü oluşturduğu taraftar kimliğiyle maçı izler. Seyirci izler; unuttur. Taraftarlar takımı tek tek sayar (Abanazır, 2004).

Taraftarlık özünde bir takımı seven insanların katılımıyla gerçekleştirilen kentsel bir ritüeldir. Futbol taraftarı olmak kişiye bir aileye, takıma ait olma, mutluluk ve sosyal statü duygusu verir (Eker, 2010). Bu nedenle taraftarlar bir takıma entegre olarak sosyal ihtiyaçlarının yanı sıra beklenti, umut, sevinç, üzüntü gibi duygusal ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışırlar (Kuru ve Var, 2009).

Spor endüstrisinin vazgeçilmez tüketici kitlesinden birisi taraftarlardır. Spor izleyicileri, spor etkinliklerini izleyen, takip eden ve boş zamanlarını spor izleyerek geçiren kişiler olarak tanımlanmaktadır (Trail vd., 2000).

Futbol birçokları için heyecan veren bir oyun ve yaşamın vazgeçilmez bir parçasıyken birçok kişi için ise bir oyun ya da hobiden daha başka anlamlara gelmektedir (Aydın., 2008). Taraftar, takımına sadık olan, onu veya sporcularını takip eden, onlara karşı olumlu duygular besleyen, destekleyen ve bu sayede futbolla ilgili isteklerini gideren kişidir (Arslanoğlu, 2005).

Taraftar;

- Spor müsabakalarını izlemekten hoşlanır,
- Kulübünün değerlerini ve tutumunu bilir ve savunur,
- Spora ve spor müsabakalarına bakış açısı onu kendisiyle ilişkilendirilen renklerin doğal temsilcisi kılar,
- Sadece saha içinde değil saha dışında da örnek olmaya gönüllü olur,

- Her türlü spor ona yakındır, sporu ve spor yapmayı sever,
- Sporun insanın toplumsal gelişiminin temel itici güçlerinden biri olduğunun farkındadır.

Futbolun vazgeçilmezi olarak görülen taraftar bazen fanatizmle, bazen de holiganlıkla karıştırılabilmektedir. Taraftarlarla fanatikler arasındaki temel fark, fanatiklerin taraftarlardan daha çok takımlarına sadık hissetmeleridir. Holiganlar ise fanatiklerin şiddet olarak ortaya çıkmış halidir (Koçer, 2012).

Fanatizm veya fanatiklik bir kimseye veya bir şeye aşırı düşkünlük ve tutkuyla bağlılık diye tanımlanırken fanatik ise bir kimse, grup, takım vb.ne aşırı bağlı olan kişi olarak ifade edilmektedir (TDK, 2024). Taraftarlık ve fanatiklik, sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da sınırları birbirine o kadar yakındır ki, birinden diğerine geçiş çıplak gözle görülemeyecek kadar kısa sürede gerçekleşebilir. Bir fanatik, takımına tanrısal bir inançla bağlıdır. Yenilgiye dayanamadığı gibi, zaferi de savaşı kazanmak olarak görür. Taraftarlar için, kulüpler, maçların oynandığı statlar, takımların formaları, renkleri ve logoları ayrı bir kutsallığa sahiptir. Fanatizm ve taraftarlık birbirinden farklıdır, özellikle konu “şiddet” ve “rekabet” olduğunda. Fanatik bir hayran genellikle şiddet uygulayabilen bir hayrandır. Şiddetin yönü taraftarlar veya rakip futbolcular tarafından, hatta bir maçı kaybetmeleri durumunda kendi takımının oyuncularını veya antrenörleri tarafına yönlenebilir. Hatta aynı tribünlerde maçları izleyen, omuz omuza vererek takımına destek veren bir arkadaş bile olabilir (Dikici, 2009).

Fanatik, dünyada spora önem veren ve tutkulu taraftarları tanımlarken; bazen futbol holiganları olarak da ifade edilir. Ancak iki kavram arasında farklılıklar bulunmaktadır. Futbol taraftarlarının genel olarak takımı sevmesi önemli olsa da, futbol holiganları şiddete eğilimlidir (Dunning, 1995). Holiganlık genellikle asi ve yıkıcı davranışlarla eş tutulsa da kelimenin ilk kez 1880'li yıllarda Londra polisi tarafından sokak çetelerinin faaliyetlerini tanımlamak için kullanıldığı bilinmektedir (Hatipoğlu ve Aydın, 2007).

Holiganlık futboldaki şiddeti anlatmak için kullanılmaktadır. Takım sevgisiyle alakası olmayan, şiddete yol açmak için kullanan tutum ve davranışları ifade etmektedir. Futbolun beşiği sayılan İngiltere aynı zamanda holiganlığın da doğduğu yerdir (Saltık, 2002).

Fanatiklik taraftarlığın koyu hali, takımına takıntılı ve kontrol edilemez bağlılığın daha yüksek bir biçimidir. Taraftarları örgütleyen insanlar çoğunlukla fanatiklerdir. Holiganlık, aşırı fanatizm nedeniyle çevreye, kendisine ve hatta takımına zarar veren taraftar olarak tanımlanabilir. Fanatiklik ve holiganlık kelimelerinin kullanımında karışıklık yaşansa da aralarında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da vardır. Düşünce olarak iki kavramda değişmez fikirlere sahip dar görüşlü kişileri ifade edebilir fakat holigan şiddete başvurup saldırgan davranış sergilerken fanatizm sevgi içerir. Hayatın her alanında bu kavramları görmek mümkündür. Fakat futbol taraftarlarının takımlarına karşı güçlü duygularının ve tutkularının olması futbolu bu konuda daha çok öne çıkarmaktadır. Bu, az sayıda insan için doğru olabilir, ancak birçok taraftar için futbol, yoğun duyguların veya takıntılı zevkin anında ifade edilmesini sağlar. Futbol, farklı zamanlarda farklı insanlar için öz saygının güçlenmesine ve arkadaşlarıyla, aileleriyle ve meslektaşlarıyla bağlarının güçlenmesine yardımcı olur (Baş ve Göral, 2018).

2.4.2. Taraftar Gruplandırılmaları

Taraftarların kimlik boyutu, onların kişisel davranışlarını yönlendirebilir ve destek düzeylerini belirleyebilir. Ciddi spor hayranlarını diğerlerinden ayıran unsur, spor etkinliklerinin sonuçlarının önemli olduğuna inançları veya yanılısamaları olduğu vurgulanmıştır (Smith, 1988).

Taraftarlık, spor pazarlamasının ilgi alanına giren araştırma alanlarından biridir, çünkü tüketici davranışlarını etkilemektedir. Spor pazarlaması, müşteri olarak takımla ilişkili herkesi hedefler. Günümüzde sanayileşme süreciyle birlikte spor kulüplerinde müşteri yönetimi faaliyetleri de giderek gelişmektedir. Müşteri yönetiminde taraftarları kulüple ilgili harcamalarına göre gruplara ayırma stratejisi izlenir. Buna göre kulüplerin müşteri grupları çeşitlilik kazanır: kombine bilet sahipleri, kulübe üye olmuş sadık taraftarlar, müsabakaları televizyondan takip eden sıradan taraftarlar. Beech ve Chadwick (2004) tarafından belirtilene göre, spor pazarlamacıları, sıradan taraftarları kaç müsabakaya katıldığını dikkate alarak tanımlar. Her bir grup, kendi değerine göre taraftar grubunu temsil eder. Müşteri yönetiminin iki ana hedefi bulunmaktadır. Birincisi sıradan taraftarları sadık taraftarlara dönüştürmek, böylece onların sadık davranışlarını ve kulübe olan bağlılıklarını arttırmak, ikincisi ise bu sadık taraftarları

memnun ederek hoşnutsuzluğu önlemek ve taraftarlık bağlarının azalmasını önlemektir (Biscaia vd., 2016).

Hunt vd. (1999) çalışmalarında taraftarları beş başlık altında toplamışlardır:

Geçici taraftar:

Kulüp taraftarlarını anlamanın önemli bir yönü, kendilerini tanımlama ve başkalarına bir kimlik sunma kararlılığıyla ifade edilebilir. Bu davranışlar, özellikle ünlü oyuncuların hayatını yakından takip etmek veya onların formalarını satın almak gibi şekillerde kendini gösterir. Cialdini vd. (1976), geçici taraftarları, başkalarının başarısını içselleştirme çabasına işaret eden davranışlar sergilediklerini ileri sürmüştür.

Spor pazarlamacıları, taraftarların kulüplerinin ürün ve hizmetlerine ilişkin tüketim alışkanlıklarını incelemeyi amaçlar. Spor etkinliklerine katılan, televizyon programlarını satın alan veya ünlü sporcuların kullandığı ürünleri satın alan taraftarlar, bu davranışlar aracılığıyla kimliklerini tanımlayabilir ve ortaya koyabilirler. Geçici taraftarlarda kendini tanımlama boyutunun bu tür eylemlerden kaynaklanmadığını dile getirilmektedir. Bu taraftarlar belirli bir zaman dilimi içerisinde spor etkinliklerine ilgi duymaktadır. Zamanın ilgiyi sona erdirmesiyle birlikte, insanlar spor olayı veya nesnesiyle ilgili hareket etmek için motivasyonlarını kaybederler ve normal davranışlarına geri dönerler. Geçici taraftar, zamanla değişebilen bir taraftarlık şekli sergilemektedir. Örneğin, taraftarlar, takımlarının derbi maçlarına, ünlü bir sporcunun transferine ya da önemli bir başarıya düzenli olarak ilgi gösterme eğilimindedirler. Zaman sınırı, burada ifade edilen şekliyle, kişisel olarak değişebilir (Tabuk, 2022).

Başarılı bir sezon geçiren bir kulübün taraftarları sezon sonunda kulübe olan bağlılıklarını kaybedebilirler (Hunt vd., 1999). Kişinin taraftar davranışlarında gözlenen bu durum, söz konusu kişinin geçici taraftar olduğunu göstermektedir. Bu taraftarlıkta zaman önemli bir faktördür (Or, 2009). Kazanmak ve kaybetmek, geçici taraftarlık türünü belirleyen değişkenlerdir (Çelik, 2019). Geçici taraftarlık, taraftarın belirli bir süre boyunca bir takıma eğilim, ilgi ve isteğini yönlendirmesi ve sonlandırması olarak tanımlanabilir. Futbola ya da takıma olan ilgisi azalır veya biterse, takıma destek olma eğilimi de ortadan kalkabilir (Hunt vd.,1999).

Yerel taraftar:

Belirli bir coğrafi alanla sınırlı olan yerel denilen takımların taraftarlarına verilen addır (Çelik, 2019). Genellikle taraftarın yaşadığı şehrin veya bölgenin takımına destek olması anlamına gelir. Sporun çekiciliği açısından sosyal coğrafyanın önemi vurgulanarak, taraftar ilgisinin yenilenmesinin yerel topluluklardan başlaması gerektiği ve yerel medyanın önemli bir itici güç potansiyeli olduğu vurgulanmıştır. Beech ve Chadwick'a (2004) göre, sosyo-coğrafya yerel taraftarlığın başlangıç noktasıdır.

Bir şehir takımından büyük bir transfer ya da bir sonraki lige yükselme gibi önemli spor etkinlikleri, yerel taraftarların yakından ilgileneceği etkinliklerdir. Yerel kent kültüründe kolektif başarı, kentin başarısı olarak kabul edilir. Takım bir üst lige yükseldiğinde, daha popüler olan spor kulübünün müsabakalarını izleyebilirsiniz. Bu sebeple kent genelindeki gazetelerde destek mesajları, pankartlar ve bilgilendirmeler yayınlanır. Bu tür bilgiler yerel taraftarların ilgisini artırabilir.

Bu tür taraftarlar coğrafi olarak yaşadıkları veya doğdukları bölgedeki takımı destekleme eğilimindedir. Bu tür taraftarların yerel takıma hissettikleri ve gösterdikleri bağlılık, yaşadıkları yerden uzaklaşmaları halinde zamanla ortadan kalkabilmektedir. Ayrıca yerel bir taraftarın sadık olmasının nedeni de bir sporcu olabilir. Bu nedenle sadık bir taraftarın hayran olduğu bir sporcunun takımdan ayrılması durumunda taraftarın o oyuncuya olan bağlılığının sergileme eğilimini ortadan kaldırmıştır. Yani yerel taraftar motivasyonunun kaynağı coğrafidir. Yerel taraftarların sadece çevresel faktörleri kendi kimliklerinin bir parçası olarak ifade ettikleri varsayılmaktadır (Hunt vd., 1999).

Sadık taraftar:

Takımın aralıksız düzenli takip edildiği, kişinin o takıma, oyuncularına ve takımla ilgili sembollere sahip çıktığı ve bağlılık hissettiği taraftarlık şeklidir (Mulin vd., 2000).

Bu tip taraftarlar, zamandan ve mekândan bağımsız olarak desteklerini takımlarına devamlı gösterirler. Sadık taraftarlar, takımının başarısızlığı veya coğrafi uzaklık gibi durumlarla karşılaştıklarında bile takımlarına ve oyuncularına sadık kalırlar ve deplasman maçları da dahil olmak üzere maçlarına katılarak takıma destek olurlar. Bağlılık duygusu bu tür taraftarlarda üst düzeydedir (Argan ve Katırcı, 2015). Sporda

bağlılık soyuttur; insanların, yerlerin ve fikirlerin ötesindedir. Adanmış ve sadık taraftarlar, sporu seven bir kişilik sergilemektedirler. Bu tip kişiler maçları sıkı bir şekilde izlerler ancak desteklediklerini söyledikleri takımların katılmadığı diğer maçlara da katılmakla ilgilenirler. Bu sebeple, sadık taraftarlar duygusal bir süreç kullanarak duygusal bir bağ oluştururlar. Kendini adanmış taraftarlar, takımın başarısız olduğu sezonlarda bile takımlarının taraftarı olmaya devam ediyor. Adanmış taraftarlar, takımın müsabakalarına katılarak, televizyon veya canlı yayın ürünlerini takip edip, takımın ürünlerini satın alırlar. Ball ve Taşaki (1992) tarafından ifade edildiğine göre, taraftarın takıma karşı verdiği duygusal önem, onların daha yüksek düzeyde bağlılık duyduğunu göstermektedir. Adanmış ve sadık taraftarlar, genellikle takımın geçmişini, marşlarını, yöneticilerini, eski ve yeni oyuncularını, oyuncuların ve kulübün maddi değerini bilmekte ve taraftar dernekleriyle iletişim içerisinde bulunmaktadır (Tabuk, 2022).

Fanatik taraftar:

Fanatik, İngilizce "hayran" anlamına gelen "fan" kelimesinden türetilmiştir. Fanatikler bir kulübe tutkuyla bağlılar ve sadıktırlar, diğer sporlara çok az ilgi gösteren geleneksel taraftarlardır. Bu tipler geçici taraftar gibi zamana ya da yerel taraftar gibi mesafeye bağlı tipler değildir. Oyunlar ya da spor ürünleri gibi tüketici nesnelere olan bağlılığıyla tanımlanması açısından sadık taraftara benzemektedir. Fanatik taraftarlar, takımlarına olan bağlılıklarını ve özdeşleşmelerini, kendilerini ifade etmenin önemli bir parçası olarak kullanırlar. Bu bağ hayranlıktan daha güçlüdür. Fanatik taraftarlar sporu, takımı ve oyuncuları desteklemeyi amaçlar (Hunt vd., 1999). Bunlar maçlara gider, vücutlarını takım renklerine boyar, kostümler giyer veya bir şekilde farklılıklarını sergilerler. Örneğin takımının seyircisiz oynama cezası alması sebebiyle katılamadığı müsabakaya rakip takım oyuncusu gibi tribünde yerini alabilir. Fanatikler günlük hayatlarında kullanmak üzere takımını ifade eden eşyalar satın alabilir veya tuttuğu takımın bayrakları ve çeşitli ürünlerle ev veya işyerlerini dekore edebilirler. Bu konuda yoğun destekleme davranışı gösterirler (Argan ve Katırcı, 2015). Buna en güzel örnek, Kadıköy Meydanı'na Fenerbahçe taraftarları tarafından dikilen "Alex de Souza" heykeli de gösterilebilir (Tabuk, 2022).

Bu tür, "takımı ölesiye sevmeyi", takıma çok yakın olmayı ve "aşırı" davranışlarda bulunmayı içeren bir taraftarlık türüdür (Kayaoğlu, 2000). Fanatikler

zafere giden tüm yolları meşru görür ve sadece kazanmaya odaklanır. Öteki takımları göz ardı ederken, tuttuğu takıma sadakat gösterir. Destekledikleri takımın taraftarı olmak kimliklerinin önemli bir parçasıdır ve takımlarını en az aileleri veya işleri kadar önemli görürler (Yurtsızoğlu ve Gül, 2022).

Fanatığı holigandan ayırmak gerekir. Holiganlar, aşırı, zararlı eylem ve açıklamalarla bir araya gelen hayran gruplarıdır. Holiganlar şiddete eğilimli, saldırgan ve etrafa zarar veren gruplar olarak tanımlanıyor. Fanatiklerin, holigan anlayışından farklı olduğu ve birbirleriyle karıştırılmaması gerektiği söylenebilir (King, 1997).

Kötü Fonksiyonlu/Holigan Taraftar:

Bu tür taraftarda normal olmayan davranışlar gözlemlenir. Etraftakilere her an şiddet uygulayabilir ve onları sözlü olarak taciz edebilirler. Sosyal olarak da sorunlar yaşarlar. Bu tipler çatışmacıdır ve maç esnasında sürekli antrenörü, oyuncuyu, hakemi eleştirirler. Müsabakalarda sürekli problem yaşatırlar, kendi takım unsurları da dahil, rakip takım unsurlarına da saldırma potansiyelleri yüksektir (Wakefield and Wann, 2006).

Şiddet ve holiganlık, kötü fonksiyonlu taraftarlık biçimleri olarak ortaya çıkıyor. Bu taraftarlar öyle bir destek duygusuna kapılıyorlar ki işlerinden ve ailelerinden vazgeçebiliyorlar. Çevrelerine karşı saldırgan davranışlar sergileyebilirler. Bu durum diğer taraftarların gelecekteki spor faaliyetlerine katılımlarını tehlikeye atabilmektedir (Argan ve Katırcı, 2015).

Holigan, fanatizmden beslenen, aşırı davranışlarda bulunan ve çevreye zarar vermeye eğilimli taraftardır (TDK, 2024). Bu tip taraftarlar genellikle asi olurlar ve saldırgan davranışlar sergileyebilirler. Holigan taraftarlar aynı zamanda kamu düzenini bozan kişilerdir (Toklucu, 2001). Kişinin desteklediği takım kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır (Doğru vd., 2021).

2.4.3. Bireyi Taraftarlığa Yönelten Faktörler

Günümüzde futbolun efsaneleştiği coğrafyalarda kendine has konuşma ve diliyle bir kültür oluşturduğu bir gerçektir. Futbol, işçi sınıfı sporu olarak ortaya çıktığı ve uzun yıllar boyunca belirli bir gelir grubundan insanlar arasında bir hobi olarak görüldüğü için popüler kültürün bir parçası olarak kabul edilebilir. Kulüplerin giderek ticari işletmelere dönüştüğü, oyuncuların milyonlarca dolarlık sözleşmeler imzaladığı taraftar

olgusunun iyi tüketici olmakla bağlantılı olduğu, dünya çapında organizasyonların yapıldığı futbolu bir kitle kültürü olarak adlandırabiliriz. Çabuk üretip çabuk tüketen, devamlı kendini yenileyen, oynandığı bölgedeki ideolojilerle çatışmayan popüler kültüre de eklenebilir (Dikici, 2008).

Futbol, futbolseverlerin toplumda günlük yaşamının önemli bir parçası haline geldiğini söyleyebiliriz. İnsanlar şartlara ve zamana bağlı olarak alışkanlıklarını, siyasi tercihlerini, arkadaşlıklarını, iş arkadaşlarını, hatta dini görüşlerini bile değiştirebilirler. Ancak tuttuğu takımı değiştiren taraftarların sayısı oldukça azdır (Dikici, 2008).

Sporseverlerin ilgisi sadece stadyumlardaki canlı maçlarla sınırlı değildir. Futbol taraftarlarının spora olan ilgisi maçların oynandığı yerler dışında da kişinin sosyal hayatında, sohbetlerinde, sosyal medyada her zaman anılarında var olur (Nowell-Smith, 1981).

Kitle iletişim araçları, tüketici ürünleri, reklamlar vb. günümüz toplumunda sporla ilgili rollerin yaratılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Crawford, 2004). Bu etkiler sonucu kişiler, kendi ilgi alanlarına uygun bir takıma, oyuncuya ya da spora karşı duydukları hayranlık ya da beğeni duygusu nedeniyle, o spor dalına karşı taraftar gibi davranırlar.

Ülkemizde futbol hem amatör hem de profesyonel olarak oynanmakta ve bu maçlar Türkiye Futbol Federasyonu tarafından düzenlenmektedir. Ülke geneline yayılan bu spor birçok kişinin ilgisini çekmektedir. Amatör ya da profesyonel de olsa insanlar bir takıma ilgi duymakta ve taraftarı olmaktadır. Yerelde bir takımı destekleyen kişi profesyonel bir takımı da destekleyebilmektedir (Tabuk, 2022).

Futbol sektörünü destekleyen en önemli faktörlerden biri taraftarlıktır. Taraftarlar futbol aracılığıyla kimlik ve aidiyet duygusu kazanmanın yanı sıra futbol tutkularını da tatmin edebilirler (Williams vd., 1989). Taraftar, takımla ilişkisi olan, takımı veya oyuncularını takip eden, olumlu düşünce yapısına sahip, onları destekleyen, futbolla ilgili ihtiyaçlarını karşılayan kişidir (Arslanoğlu, 2005). Taraftar olmak, bir taraftar grubunun üyesi olmaktan çok daha fazlasıdır. Sosyal ağlar ve diğer birçok sosyal platformdaki arkadaş, aile, meslektaş ve gruplarda kendinizi ifade etme ve kimliğinizi ortaya çıkarma fırsatı verir. Psikolojik sağlık, kimlik, sosyal kaynaklardan yararlanma, sosyalleşme ve uyum sağlama gibi psikolojik ve sosyal faydalar sunar.

Sporun da dahil olmak üzere bireylerin toplumsal aidiyet duygusunda ve bunu sağlayan kimlik duygusunda oynadığı muazzam rolü taraftarlık olgusunda görebiliriz (Wann vd., 2001).

Taraftar kimliği, bazı insanlar için toplumsal statüyü tanımlamada çok önemli bir faktör olabilir. Sosyal yaşamda kendini kanıtlayamayan ya da kaybeden olarak adlandırılan pek çok kişi, spor faaliyetleri sayesinde kendilerine uygun bir yaşam bulabilmektedir: “taraftar” veya “sosyal kimlik”. Kaygı, depresyon ve psikolojik sorunlar gibi sorunların üstesinden gelmek için spor kimliğini kullanmaya çalışır (İnel, 1996).

Bir spor kulübüyle yüksek düzeyde özdeşleşme olarak tanımlanan taraftarlık, takım bağlılığını da artırır. Takım tutma davranışını birçok faktör etkiler. Kimlik bir takıma katılma sebebidir. Taraftarlar birdenbire destekledikleri takıma göre daha üstün veya daha aşağı yeni kimliklere sahip olur. Birey tek bir kararla yeni bir kimliğe, bir kimlik duygusuna kavuşur (Kozanoğlu, 1990).

Gruba katılma kişinin kendi isteğiyle seçmediği, koşullar ve çevre tarafından şekillenen, birçok yerden etkilenecek zihinsel tercihlerle açıklanması zor bir süreçtir (Bora, 2018). Özellikle Kıta Avrupası'nda kulüplerin en kararlı ve özverili taraftarların organize topluluklar oluşturduğunu görüyoruz (Hacısoftaoğlu vd., 2012). Ayrıca ülkemizde spor kulüplerinin taraftar dernekleri faaliyet göstermektedir. Bu yapılar insanların sosyalleşmesine ve kimlik gelişimini kolaylaştıran sosyal yapılardır. Taraftar olarak müsabaka izlerken ve spor yaparken günlük yaşamın yarattığı stres ve baskının azaldığı iddia edilmektedir (Dere ve Türen, 2020). Taraftar olmak sosyal bir ihtiyacı karşılamanıza olanak tanır.

2.4.4. Dünya Futbolunda Taraftar Profili

Modern futbolun özellikle Avrupa ülkelerinde görülen endüstriyel boyutunun taraftarlık ruhunu derinden zedelediği söylene de gerçek şu ki taraftarlık olgusu, kulüpler arasındaki rekabet devam ettikçe ufak değişikliklerle varlığını sürdürmektedir (Dikici, 2008).

1985 yılında Heysel Stadyumu'nda Juventus ile Liverpool arasında oynanan Avrupa Şampiyonası finalinde taraftarlar arasında çıkan kavgada çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş, 1989'da Hillsborough Stadı'nda Liverpool ile Nottingham Forest

arasında oynanan yarı final maçında kalabalık ve kaosun yarattığı izdiham nedeniyle çöken tribünlerde 98 kişi hayatını kaybetmişti. Bu olaylar Avrupa'da futbolda yeni kararlar alınmasına sebep olmuştur.

Bu yaşananlardan sonra Taylor Raporu yayınlanmış ve taraftarlık değişime uğramıştır. Bu raporla futbol sahalarının güvenliği ve düzeninde önemli değişiklikler yapılmış, Avrupa kulüpleriyle futbolun iki ana organı olan UEFA ve FIFA, ortak önlemlerin uygulanması için çaba sarf etmiştir. Endüstri haline gelmiş futbola göre yapılan bu değişiklikler, takımına koşulsuz destek veren, duygusal, empatik, agresif taraftar profilinden ziyade, daha zengin ve daha fazla tüketen bir "halk" profili yaratmayı amaçlıyordu. Ultras, Tigris, Commandos fanatik taraftar gruplarının etkisi azaltılsa da tamamen başarılı olunamamıştır (Dikici, 2008). Latin Amerika ülkelerinde futbol taraftarı olmak bir yaşam biçimidir. İnsanlar sevgisini, nefretini ve tutkusunu yeşil sahalara yansıtırken, aynı zamanda mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıkların acısını da futbolculardan çıkarmış oluyor. Mafya tarafından öldürülen hakemi ve penaltı kaçırdığı için öldürülen Kolombiyalı takım oyuncusunu hala hatırlıyoruz (Doğan, 1999). Taraftarların futbola attıkları anlam, organizasyon şekli, kullandıkları sloganlar, tribünlerdeki görgü kuralları veya maç sonrası tepkilerindeki kalite ve derece farklılıklarının en önemli kriteri kültürleridir. Örneğin Brezilyalılar giydikleri kıyafetler, aksesuarlar ve sürdükleri renklerle tanınırken, İngilizler gruplar halinde uyum içinde şarkı söylemeleri ve holiganlıklarıyla tanınıyor.

2.4.5. Türk Futbolunda Taraftar Profili

Futbol sadece Türkiye'nin değil dünyanın da en popüler sporlarından biridir ve Türkiye en çok futbol izlenen ülkeler arasında bulunmaktadır. Futbolun en önemli aktörlerinden biri taraftardır (Meier vd., 2017; Öztürk ve Koca, 2018).

Türk futbolunun dünden bugüne gelişimi, Avrupalı rakiplerinden birçok açıdan farklılık gösteriyor. Öncelikle Avrupa'da futbolun normal bir süreçle ve her şeyden önce kendiliğinden kendi kültürünü oluşturduğu söylenebilir. Ülkemizde modern anlamda futbol kültürü bizzat devletin eliyle uygulanmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde ilk kez futbol oynayan, ilk futbol kulüplerini kurup sponsor olan kişiler çoğunlukla elit ailelerden ya da askeri ve bürokratik kökenden gelen kişilerdi. Yani futbol kültürü Avrupa'daki gelişimin tam tersi bir gelişme gösterdi. Avrupa ülkelerinde taraftarlar da

karakterlerini dönemin siyasi, dini, kültürel ve ekonomik şartlarının etkisiyle şekillendirmişlerdir. Türkiye'de taraftarlığın şekillenmesinde ise kulüpler arasındaki rekabet yatar. Dünyanın en büyük futbol kulüplerinin çoğunun taraftarları dini, siyasi veya sınıfsal farklılıklara göre bölünmüşken, ülkemizde böyle taraftar grupları oluşmamıştır. Türk futbolunda taraftar grupları sadece tuttıkları futbol takımlarına göre ayrılmaktadır (Dikici, 2008).

Türkiye'de taraftar olmakla kolayca kimlik sahibi olunuyor. Kişi bu kimliği toplumda dinde, ideolojilerde ve takımının taraftarlığında bulur. Takım taraftarlığıyla toplumsal kimlik sahibi olur ve sosyalleşir. Kişisel umutsuzluk, talihsizlik ve başarısızlık, futbolun özel büyüğü sayesinde umuda ve sosyal olaya dönüşür. Kırsal kesimden büyük şehirlere taşınan pek çok insan, yeni bir kimlik ve sosyal çevre edinerek yalnızlıktan ve dışlanmışlıktan kurtulabileceğine inanır. Böyle bir durumda bir futbol taraftarı bir kişiye yardım eder. Taraftar grubuna katılmanın herhangi bir sınıfsal, siyasi veya ekonomik şartı yoktur, tek şart takıma bağlılıktır. Ayrıca kulüplerin bulunduğu şehirlerin de takım taraftarları için özel bir anlamı vardır. Mesela Anadolu'nun kenar mahallelerinde hayatını devam ettiren birisinin İstanbul takımlarından birinin taraftarı olmasının nedeni şehir hayatını duyulan özleminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla taraftarlık adı verilen ilgi grubu, kulüplerin bulunduğu şehirleri de kapsamaktadır (Dikici, 2008).

Endüstriyel futbolun büyümesi, kulüpleri organize eden ve işleten şirketlerin, faaliyet göstermeleri, futbolcuların giderek daha ünlü hale gelmesi ve idolleştirilmesi, dünya futbolunun kuralları ve değerleriyle birlikte taraftarlık tanımında değişikliğe sebep olmuştur. Etkin bir şekilde organize edilen taraftar organizasyonlarına ülkemizde ancak 1980'li yıllarda rastlamak mümkündür. Bu tarihlerde İstanbul kulüplerinin taraftar grupları oluşturulmaya başlanmıştır. Bunlar: Beşiktaş'ta "Çarşı", Fenerbahçe'de "Genç Fenerliler" ve Galatasaray'da "Ultraslan"dır. Bununla birlikte yıllar içinde pek çok ilde taraftar grupları oluşturulmuştur: Bursa "Teksas", Trabzon "Çılgınlar", Sakarya "Tatangalar", Sivas "Yiğidolar", Manisa "Tarzanlar", Rize "Mekansızlar", Eskişehir "Kızılçıklı", Ankara "Gecekondu", (Dikici, 2008). Iğdır Futbol Kulübü de "Ova Beyleri ve Forza Diriliş" taraftar gruplarına sahiptir.

Türkiye'de futbol taraftarlığı holiganlık şeklinde kendini göstermekte ve fair-play ruhuna aykırı davranışlarla ortaya çıkabilmektedir. Taraftarın fanatik ve holigan davranışları göstermesinin sebeplerinin altında kişisel ve toplumsal unsurlar bulunmaktadır. Bunlar, kişinin ruhsal durumu, kendini kanıtlama isteği, dışardan baskılama ve yönlendirme gibi etkenlerdir. Bu nedenle her toplumsal sorunda olduğu gibi taraftarlar arasında meydana gelen olumsuzlukların, içinde bulundukları toplumun mevcut koşullarında dikkate alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme yapılırken taraftar toplumdan ayrıştırılarak değil, toplumla bir bütün olarak değerlendirilmelidir (Dikici, 2008).

2.4.6. Futbol, Fanatizm ve Şiddet

Günümüzde futbol rekabetin en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Özellikle oyuncu transferleri ve maaşlar açısından işletme maliyetleri çok yüksek olan futbol kulüpleri, sıkı rekabetle mücadele edebilmek için lisanslı ürünlerin satışından elde edilen geliri artırmak zorunda kalmaktadır (Duman vd., 2015).

Futbol maçlarını bir taraftar olarak stadyumda izlemek artık parasal güç gerektiriyor (Irak, 2015). Futbola toplumda oyun ve eğlencenin ötesinde amaçlar yüklenmiştir. Bazı bireyler futbol izlemeyi bir eğlence biçimi olarak görür ve sporu izlemekten keyif alırken, diğerleri bunu duygusal bir bağ ve sosyal statü sembolü olarak görür (Zelyurt, 2019).

Futbol dünyada ve Türkiye'de sosyal etkilere sahiptir. Kitlelerin yoğun alaka gösterdiği, üzerine vakit harcamış olduğu ve tartıştığı, kafa yorduğu ve romantik olarak etkilendiği bir faaliyettir. "Seyirci-Kulüp İlişkisi bir tür özdeşleşmedir" (Fişek, 2003). Futbolun günlük hayattaki önemi, futbolun sadece sosyal bir kimlik simgesi haline gelmesine yol açmıştır. Bu haliyle futbol araştırmaya değer ilginç bir konu haline gelmiştir. Futbolun "bizden" ve "karşı taraftan" tasviri, onu yaşam mücadelesinin stilize edilmiş bir temsili gibi gösteriyor. Bağlanma gereksinimi de kendisi tarafından karşılanmaktadır (Belge, 2017). Bu unsurlar futbolu taraftarın, grup/topluluk kimliğinin ve ahlakın öne çıktığı bir sosyal aktivite olarak diğer sporlardan ayırmaktadır.

Bir kulübe destek olma pratiği, yaşamdaki yeri ve sonuçlarıyla 'sosyal kimliğe' dönüşmüştür. Giddens (2012) tarafından tanımlanan kimliğin tanımlayıcı özellikleri, bir insanın kişiliğini veya grubun doğasını ayıran özelliklerdir. Bauman'a göre kimlik,

kişinin kendisini diğerlerinden farklılaştırması ve benzersizliğini görünür kılması olarak tanımlanmaktadır. Kimlik arayışı yalnızca parçalanmaya ve ayrılığa yol açabilir (Bauman, 2016). “Taraftarlık eskiden de vardı, ama böylesine yoğun şekilde anlamlarla yüklenmemiştir” (Kıvanç, 1993).

Kılıçbay'ın ifadesine göre, ülkemizde yaygın olan taraftarlık biçimleri aslında "ucuz kimlik kapatma olgusu" olarak tanımlanıyor. Kılıçbay (2003), herhangi bir takımla kişisel bir bağları olmasa da, sırf onun ihtişamını ve prestijini paylaşmak için üç bin kilometre uzaktaki ünlü bir İstanbul takımını destekleyebileceklerini ileri sürmektedir. Bunu yaparak, hayatlarında hiç takım görmeden, ucuza Galatasaray'ın, F.Bahçe'nin, Beşiktaş'ın taraftarı kimliğini kazanabiliyorlar. Büyük takımlar kategorisine seçkin bir şekilde dahil olmaları nedeniyle, "Büyükler" olarak adlandırılmaları, bu kategoriye taraftar olmaktan çok büyük bir takımın parçası olmayı ifade eder. Bu takımlar, sportif ve magazinsel yönleriyle başarılı, renkli, görünür ve devamlı gündemde olan takımlardır. Spor gündemi merkezinde yer alırlar. Bu takımların taraftarlığı güç vadeden bir kimlik olarak kabul edilmektedir. “Bir kimlik” olarak nitelendirilen, hafta sonlarında mutluluk veren, gururla asılan posterlere sahip olan ve sokaklarda sevinme fırsatı sunan şeyler (Kozanoğlu, 1996). Ayan (1999) tarafından belirtilene göre, bir takım destekleyerek üç kulüpten birinin fanatigi olmak, diğer kişiliklerle güçlü bir birlik duygusu içinde kendimize manevi destek sağlamak amacını taşır.

Futbol taraftarları takımın futbolcularıyla, başkanlarıyla, renkleriyle vs. birçok simgesiyle özdeşleşme bağlamında bir ilişkiye girmektedirler ve birlikte, oyunun ruhunu yaşatmada önemli bir role sahiptirler. Stadyumdaki coşku ve tezahüratlarıyla, takımlarına moral verirler ve motivasyon sağlarlar. Taraftarlar, takımlarına olan sevgilerini ve bağlılıklarını, tribünlerde tezahüratlarla göstererek, takımlarının başarısına katkıda bulunurlar. Böylelikle, stadyumdaki atmosferin bir parçası olarak, oyuncularını motive eder ve takımın performansını yükseltirler. Taraftarlar, maç sırasında takımlarını desteklemekten ve onlarla birlikte heyecanı yaşamaktan büyük bir zevk ve gurur duyarlar. Bu yüzden, futbol maçlarının vazgeçilmez unsurlarından biri olan taraftarlar, oyuna dahil olmasalar da, takımlarının başarısı için büyük bir öneme sahiptirler. Birlikte olduklarında, insanlar kendilerini psikolojik olarak takımlarına yakın hissederler. Takımları kazandıklarında, mutlulukla dolup taşarlar. Ancak,

kaybetmeleri durumunda ise öfke, üzüntü, umutsuzluk ve depresyon gibi duygulara kapılırlar. Takım veya bir futbolcuyla aşırı özdeşleşmenin bir sonucu olarak, yenilgi sonrasında intihar olaylarına bile denk gelinmektedir (Zelyurt, 2019).

Futbol taraftarlığı, kişinin kendini bağlı hissettiği bir kulübün taraftar topluluğunda yer alma durumudur. Birey, kendini bir gruba bağlı hissetmenin güvenini, tuttuğu kulübü, taktığı rozeti, taşıdığı renkleri, giydiği forma, kullandığı arma, bayrağı, ulusal başarı fikrini, attığı sloganları, söylediği şarkıları ve sözleriyle elde eder. Grubu benimseyerek, kişiliği "hiç" olmaktan kurtarır. Erkal vd., (1998) tarafından belirtilene göre, kendisini bir gruba ait, bir üye olarak gören insanlar, toplumda bir rol ve yeri olduğuna inanmaktadır. Taraftarlık ve kulüp bağıyla neredeyse ömür boyu süren bir ilişki biçimi mevcuttur. Söz konusu olan, takımın yenilse bile başka takım tutulmamasıdır (Balcıoğlu, 2003). Taraftar kimliği, bazı insanlar için hayatta tek anlam olabilir (Kılıçbay, 2003). Futbol taraftarlığının, bu yönleriyle değerlendirildiğinde insan hayatında bir tür güvenlik önlemi olarak yer almasıdır. Çoğu zaman fanatik eğilimlerle geniş çaplı şiddeti tetiklese de bireyin enerjisini, öfkesini, hayal kırıklığını ve hatta geleceğe dair umutsuzluğunu kontrol eden bir sosyal alandır. Taraftarlık insanlara geçici de olsa bir sosyal statü hissi ve mutluluk hali yaratır (Zelyurt, 2019).

Futbol sahnesinde şiddet ve saldırganlık vakalarının önemli bir sebebi olarak gösterilebileceklerden biri, insanların takıma olan bağlılık düzeyleridir (Konter, 2006). En üst liglerden amatör liglere kadar, gerilim seviyesi yüksek maçlarda takımların düşman taraftar grupları arasında sık sık fanatizm kaynaklı şiddet olaylarına şahit olunur. Bu noktada, spor taraftarları sadece spordan hoşlanan bireyler olmak yerine, kendilerini ait hissettikleri veya anlık olarak bulundukları fanatik bir grubun bir parçasıdır. Kitle psikolojisinin hâkim olduğu kişiyle ilgilidir. Taraftarlar, stadyumda gruplarının gücüne ait olmaları nedeniyle gurup içinde kendi kimliklerini kaybedebilir ve gurupla birlikte, tek başlarına yapmayacakları şekilde hareket etmeye başlarlar (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014).

"Bireylik yitimi" ya da diğer bir deyişle kimliksizleşme ve benlik kaybı, kişinin bir grup içinde şiddet ve antisosyal davranışlara yönlendirilebileceği bir durumdur. "Kişileri kimliksiz hissettirecek ve başkalarının onların kim olduklarını bilemeyeceklerini sağlayacak herhangi bir şey ya da bir durum, bu kişilerin bireysel

sorumluluk algısını azaltarak kötücül eylemlerde bulunmalarının önünü açabilir” (Zimbardo, 2015).

Stadyum içinde ve çevresinde yaşanan sözlü ve fiziksel şiddet olayları, farklı şehirlere yapılan deplasmanlarda, mola yerlerinde, gruplar arasında çıkan kavgalar, polis ile çatışma, stadyumda veya dışında kamu malına zarar verme gibi olaylar "bireylik yitimi" ve grup davranışı konusunda örnek olarak gösterilebilir (Zelyurt, 2019).

Bireyler, futbol aracılığıyla aidiyet duygusuyla kimlik kazanmanın yanı sıra, futbola duyulan sadakatle coşku ve özgürleşme duygusunu da yaşayabilmektedir. Futbol şiddetin, öfkenin, sevincin birlikte olması sebebiyle dikkate alınması gereken ilginç bir yapıdır (Talimciler, 2006).

Günümüzde futbol spor branşlarının arasında en fazla ilgi gören aktivitedir. Futbol sosyal etkinlik, izlemesi keyifli bir oyun, dünya çapında bir endüstri, kitleleri etkileyen, araştırmalarda yer alan bir konudur. Dünya futbolunun bugün geldiği noktayı anlatan Simon Kuper'in ünlü sözü konuyu özetliyor: “Futbol asla sadece futbol değildir” (Kuper, 2003). Futboldaki değişim taraftarlığı da değiştirmektedir. Tıpkı futbolu her şeyin üstünde bir oyun olarak gören taraftarlığın yerini fanatizme bıraktığı gibi (Dikici, 2008).

Fanatizm, futbol ile şiddet ve saldırganlığın kesişimidir. Fanatizm, taraftarların futbol oyununu farklı algılamasıdır. Fanatizm, futbol seyircilerinin veya futbol taraftarlarının futbolu bir oyun olarak görmeye dönüşmesidir; bu aşamada fanatik, rakibin yenilgisine takımın galibiyetinden daha fazla değer veren ve zafere ulaşmak için her yolun denenmesi gerektiğini düşünen kişidir. 1980'li yıllardan itibaren futbol sahalarında görülen fanatizmin bir diğer tezahürü ise holiganlıktır. Holigan için takımının galip gelmesinden veya kaybetmesinden çok, etrafa zarar vermesi, saldırması daha önemlidir. Holiganlar geçtikleri her yerde kaos yaratarak "iz bırakmak isterler (Talimciler, 2003). Futbol stadyumlarında meydana gelen saldırı ve şiddet olaylarının sebebi ve devam ettiricileri holiganlardır.

Fanatizm, şevk ve tutkuyla, körü körüne bir şeye aşırı bağlılık, kişileri aşırılıklara sürükleyen bağnazlık, diğer bir deyişle kişinin ruhunu ve muhakemesini zedeleyen bir takıntı veya bağımlılık olarak tanımlanır (Püsküllüoğlu, 2001). Futbol

izleyiciliği söz konusu olduğunda fanatizm, kazanmanın her yolunun meşru olduğunu düşünen, sporun estetiği ve güzelliğiyle ilgilenmeyen, sadece tuttuğu takımın sonuçlarına ve renklerine önem veren kişileri ifade eder (Arıkan, 2007). Bir fanatik ile bir taraftar arasındaki temel fark, fanatiklerin takımlarına taraftarlardan daha çok bağlı olmalarıdır (Poyraz, 2007).

Futbolseverlik, boş zaman aktivitesi, sohbet ve sosyalleşme gibi özelliklerle şekillenen bir taraftarlık tarzıdır ve olumlu bir özdeşleşme biçimidir. Bu pozitif kimlik oluşturma şekli, fanatizme dönüşen şekliyle sporu aşan bir sosyal sapmadır (Zelyurt, 2019).

Günümüzde hem sporda hem de toplumun diğer alanlarında sıklıkla karşılaşılan şiddet, futbolun geçirdiği tüm değişimlere rağmen halen müsabakalarda görülmektedir (Kayaoğlu, 2004). Şiddet, bir kişiyi yaralamak veya özgürlüğüne müdahale etmek amacıyla fiziksel güç kullanılması olarak kabul edilir (Back, 2000).

Taraftarlar için gönül verdiği takımın rolü bir referans grubu olarak kabul edilir ve bu takımın başarısı bir güven ve gurur kaynağı haline gelir. Öte yandan, tuttuğu takımın başarısız olması kişisel bir yenilgi duygusu yaratır. Bu algı tarzı hem sahada futbol oynayan sporcuların, hem de tribünlerdeki taraftarların daha saldırgan ve şiddet içeren davranışlar sergilemesine yol açar (Hünerli, 2011).

Bir kişi spor kulübüne destek vermeye başladığı andan itibaren taraftar olarak görülür ve aynı spor kulübüne destek veren diğer taraftarla birlikte çalışmaya başlar. Ayrıca takım ile desteklediği takım arasında duygusal bir bağ kurulur. Sonuç olarak kendisi ve diğer taraftarlar tuttukları takıma fayda sağlayacak ve takımlarının başarısını sağlayacak eylemlerde bulunmaya başlarlar (Dholakia vd., 2004; Gençay ve Karaküçük, 2004). Bu duygu ve davranışlar, taraftar ile desteklediği takım arasında benzersiz bir ilişki yaratır (Ward, 2002). Sporsever olmak insanlara sadece iyi duygular vermekle kalmaz, aynı zamanda bazen hayal kırıklığına yol açan derin duygusal deneyimler yaşama fırsatı da verir (Theodoropoulou, 2007). Bu bağlamda bir taraftar, desteklediği takıma, oyunculara, taraftarlara ve destekledikleri takımın yöneticilerine karşı tutku ve bağlılık gibi güçlü ve yoğun duygular besler. Ayrıca takımının rakiplerine, taraftarlara, oyunculara ve antrenörlere karşı şiddete ve saldırganlığa yol açan öfke duygularına da sahiptir (Ward, 2002).

Şiddet ve saldırganlık, futbol sahalarından tribünlerine, oradan da saha dışına taşarak çevreyi etkileyebilecek bir sorundur. Taraftarlar çoğu zaman çıkış noktası olarak görülse de, bu tür olaylara kişinin şiddete eğilimi, kitle psikolojisinin yanında futbol kültürünün olduğu ülkenin mevcut sosyo-ekonomik koşulları, kültürü ve politik sistemi, ortaya çıkmasında büyük etkiye sahiptir. Şiddet kelime anlamı olarak, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelik her türlü maddi ve manevi olumsuzluğu dile getirmektedir. Farklı içgüdüsel dürtüler veya toplumsal nedenlerle ortaya çıkan şiddet eylemleri, çoğunlukla fiziksel yani bedensel zarar verme şeklindedir (Dikici, 2008).

Bazı tanımlar seyirci şiddetini, insanların günlük olaylara, zorluklara ve kendilerini ifade edemedikleri için yaşadıkları sorunlara meşru bir tepki olarak tanımlasa da, şiddetin kalıtsal, fizyolojik, eğitimsel, sosyal, çevresel faktörler ile bağlantısı olduğu belirtilmektedir. Futboldaki şiddetin sebebi olarak insanların içsel duygularındaki olası saldırganlık gösterilirken başka sebepler içinde medya, siyasetçiler, şiddetten kazanç sağlayanlar, futbol yöneticileri de gösterilmektedir (Şahin, 2003).

Bilim insanları insanlarda görülen saldırgan davranışların nedenleri hakkında biyolojik, psikolojik, çevresel ve sosyal faktörleri kapsayan çeşitli teoriler öne sürmüşlerdir (Aronson vd., 2012; Gergen and Gergen, 1986). Araştırmacılar daha önce saldırgan davranışın doğuştan gelen özelliklere dayandığını vurgulamıştı ancak bu süreçte yapılan araştırmalar saldırganlığın da öğrenilebileceğini gösterdi. Ana saldırganlık teorilerini özetlemek gerekirse:

- **İçgüdü kuramı:** Bu teori, saldırganlığı içgüdü ve dürtü kavramlarını kullanarak açıklamaya çalışmış ve bunun insanlarda doğuştan gelen bir olgu olduğunu ileri sürmüştür (Aronson vd., 2012).
- **Biyolojik kuram:** Bu teoriye göre insan içgüdülerinin yanı sıra birçok biyolojik özelliğin de saldırgan davranışlara neden olduğu düşünülmektedir (Tremblay vd., 2005). Saldırganlıkla ilişkili birçok nörolojik mekanizma bulunmaktadır ve beyindeki serotonin hormonu eksikliğinin veya erkeklerde testosteron hormonunun fazlalığının saldırgan davranışa neden olduğu bulunmuştur (Aronson vd., 2010).

- **Engelleme saldırganlık kuramı:** Bu teoriye göre saldırganlık dış etkenlerden kaynaklanır, engelleme sonucu ortaya çıkar ve organizmanın tepkisi olarak gelişir. Bu gibi durumlarda bazı saldırgan davranışlar, baskı duygusuna neden olan davranışın ortadan kaldırılmasına hizmet eder. Saldırgan davranışlar bazen de istenmeyen kötü sonuçlara sebep olur (Brehm vd., 1999; Cüceloğlu, 2006).
- **Sosyal öğrenme kuramı:** Bu teoriye göre saldırganlık doğuştan veya içgüdüsel bir özellik değil, edimsel koşullanma ve gözlem yoluyla öğrenilir. Araştırmacılar, öğrenmenin saldırgan davranışın türü ve derecesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Çocuklarla yapılan deneysel çalışmalar çevre koşullarının gözlemlenerek taklit edilebileceğini göstermiştir (Bandura, 1986; Cüceloğlu, 2006).

2.5. Zorbalık Nedir

Zorbalık kavramı dünya çapında ilgi çeken, aileleri, liderleri ve araştırmacıları sorunun anlaşılması ve çözülmesi için araştırma yapmaya zorlayan konulardan biridir. Zorbalık asırlık bir toplumsal sorundur. Zorbalık işyerinde, evde, hapishanede, bakımevinde vb. gerçekleşebilir ancak en yaygın olarak okullarda görülür (Sanders and Phye, 2004; Gueldner vd., 2008). Zorbalık, bireylerin sürekli karşılaşabileceği, bireyler arasındaki ilişkiyi etkileyen hem suçlu hem de mağdur açısından belirli sonuçlar doğuran bir durumdur.

Zorbalıkla ilgili ilk çalışmaların zengin İskandinav ülkelerinde yapıldığı ve zamanla benzer araştırma ve çalışmaların dünyanın farklı yerlerinde yaygınlaştığı ortaya çıkmıştır (Berger, 2007). Zorbalık terimi ilk kez İsveçli bilim adamı Peter Paul Heinman tarafından "mobbing" terimiyle tanımlandı. Sonrasında Norveçli Dan Olweus ilk çalışmasında akran-okul zorbalığını tanımlamak için "mobbing" kelimesini kullanmış ancak daha sonraki çalışmalarda bu kelimeyi yeterli bulmaması sebebiyle "mobbing" yerine "bullying" kelimesini kullanmaya başlamıştır (Kılıç, 2009).

Olweuse'un 1978 tarihli kitabı "Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys" (Okullarda Saldırganlık: Zorbalar ve Kırbaçlanan Oğlanlar), literatürün konu ile ilgili öncü eserlerden biri olarak kabul edilir. Toplumun dikkatini zorbalığa çeken olay, 1982 yılında Norveç'te yaşları 10-14 arasında değişen üç erkek çocuğun akranlarının istismarı sonucu intihar etmesiydi. Daha sonra Norveç Eğitim

Bakanlığı zorbalığa karşı ulusal bir kampanya başlattı. Olweus, Norveç ve diğer İskandinav ülkelerinde yapılan ilk çalışmalara katılmıştır (Bulgurcu, 2011; Olweus, 1978; 1999).

Olweus (1993)'e göre zorbalık saldırgan bir davranıştır. Bu, güç dengesizliği ile bağlantılı olarak gözlemlenir. Amaç karşıdaki kişiye zarar vermek veya acı vermektir ve bu durum zamanla tekrarlanır.

Olweus (1999), davranışın zorbalık olarak tanımlanması için üç temel kriterin olması gerektiğini vurgular:

1. Davranış kasıtlı yapılır ve zarar vermeye yönelik saldırgan davranıştır.
2. Zorbalar bu tür eylemleri bir kere değil sürekli yaparlar.
3. Taraflar arasında eşitsiz bir güç dengesi vardır.

Türk Dil Kurumu'na göre ise zorba, “gücüne güvenerek hükmü altında bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan (kimse); kefenci, müstebit, mütegalibe, despot, diktatör” olarak açıklanmaktadır. Zorbalık ise, “zorbaca davranışta bulunma, müstebitlik olarak açıklanmaktadır” (TDK, 2023).

İnsanlık tarihi boyunca, en ilkel toplumlardan en uygar toplumlara kadar saldırganlık, dünyanın hemen her yerinde toplumsal hayatın her alanında karşılaşılan bir sorun olmuştur (Gökler, 2009). Zorbalık, saldırganlık kavramının bir alt kümesi olmasına rağmen herhangi bir davranışın zorbalık olarak tanımlanabilmesi için, içinde “saldırganlık” bulunması ve “kasıtlı olarak yapılmış” olması gerekir (Smith vd., 1999).

Zorbalık, bir bireyin veya grubun savunmasız bir kişiye yönelik kasıtlı, saldırgan ve sürekli davranışdır (Mendez vd., 2019). Zorbalığın oluşabilmesi için davranışın kasıtlı, sürekli, zararlı olması ve zorba ile mağdur arasında güç dengesizliğinin olması gerekir (Arslan ve Yeşilyurt, 2019). Zorbalık, kişileri güç kazanmaya ve güçsüzleştirmeye yönelik fiziksel, duygusal ve sosyal şiddetin bir biçimidir (Karaca, 2019). Zorbalık, kendini koruyamayan birine zarar vermek amacıyla yapılan şiddet eylemidir (Craig and Pepler, 2003). Zorbalar bu eylemden zevk alırlar (Korkmaz, 2016; Yurdakul, 2020). Zorbalık, mağdurun başka bir kişi veya grup tarafından fiziksel, sözlü ve psikolojik olarak kötü muameleye tabi tutulması olarak tanımlanmaktadır (Tamer ve Vatanartıran, 2014).

Roland'a (1989) göre zorbalığın hem fiziksel hem de psikolojik yönleri olabilir ve mağdurların kendilerine sürekli uygulanan taciz karşısında güçsüz olduklarını vurgulamaktadır. Zorbalık bir saldırganlık biçimidir (Olafsen and Viemero, 2000).

2.5.1. Zorbalığın Nedenleri

Zorbalığın çeşitli nedenleri vardır ve sadece bireysel özelliklerin değil, aile ortamı ve sosyal çevrenin de zorbalık davranışını etkilediği düşünülmektedir (Baldry, 2003). Pek çok çalışma cinsiyet, yaş, benlik saygısı ve mizaç gibi bireysel özelliklerin zorbalık davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymuştur (O "Moore and Kirkham, 2001).

Araştırmalar özellikle gençlerin harekete geçmeden önce olası sonuçları değerlendirdiğini gösteriyor. Gençler: "zorbalık yaparak güç kazanabilirsin, akranların arasında popüler olabilirsin, o yüzden zorbalık yapmalısın" veya "bunu yapmalısın çünkü arkadaşlarının zorbalık davranışlarını görmek seni mutsuz ediyor. Bundan dolayı "kimseye zorbalık yapmamalıyım" gibi sezgiler geliştirerek kendi davranışını planlayabilir (Karataş ve Öztürk, 2009).

Ayrıca zorbalık davranışı özellikle antisosyal davranışlarla ilişkilidir. Zorbaların içki içmek, sigara içmek ve başkalarıyla kavga etmek gibi kendine zarar verme davranışlarına girme olasılığı daha yüksektir ve zorbalık davranışının, suç teşkil eden davranışlarla arasında bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Atalay, 2010).

Şekil 2.2. Zorbaların Zorbaca Davranış Sergileme Nedenleri (Koç, 2006)

Kaynak: European Community European Social Fund'dan uyarlanarak oluşturulmuştur (Koç, 2006).

Zorbaların kişilik özellikleri kısaca şöyledir:

Araştırmalar zorbanın, kontrol ve hakimiyet ihtiyacından dolayı mağdur üzerinde otorite yaratma eğiliminde olduğunu gösteriyor. Bazı zorbalar kibirli ve narsisttir, bazıları ise zorbalığı utanç veya korkuyu gizlemek veya özgüvenlerini artırmak için kullanır. Bu kişiler başkalarını aşağılayarak kendilerini güçlü zannederler. Zorbalar, arkadaşlık kurmanın ve sürdürmenin ve sosyal ilişkilerden keyif almanın doğasında var olan dışa dönük kişilik özelliklerine sahiptir. Ancak kaygı düzeyleri ve problem çözme becerileri zayıftır (Smokowski and Kopasz, 2005). 15-20 yaşlarındaki 119 kişiye, okul yıllarında karşılaştıkları zorbalık olayında zorbanın neden zorbaca davrandığı sorulduğunda, %28'i zorbanın özgüveninin düşük olduğunu, %26'sı zorbanın soğuk biri olduğunu, %15'i sorunları olduğunu ve %9'u akranlarına baskı yapmak istedikleri için zorbalık yaptıklarını düşündüklerini söylediler (Frisen vd., 2007).

Zorbalığın biçimleri farklı olsa da özellikleri benzerdir. Zorbalar başkaları üzerinde güç kullanmaktan zevk alırlar ve öfkeli ve şiddet içeren davranışlar sergilerler. Hayal kırıklığına tahammül edemezler, sıklıkla sinirlenirler ve başkalarına zarar verirler. Sosyal etkileşimde, farklı görüşler olmasa bile, görüşlerini karşıt görüşlermiş gibi ifade etmeleri iletişimi zorlaştırmaktadır. Zorbalar akranları arasında pek popüler değildir, bu yüzden akranları arasında popüler olmaya çalışırlar (Smokowski and Kopasz, 2005).

Geçmişten günümüze zorbalığa ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin birçok çalışmada cinsiyet ve yaş değişkenleri dikkate alınmaktadır. Bu çalışmalar, erkeklerin kızlardan daha fazla zorbalık yaptığını ve daha yaşlı yetişkinlerin zorbalık davranışında bulunma olasılığının genç bireylere göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Yapılan araştırmalar zorbalık yapan erkek çocukların fiziksel gelişim özellikleri açısından arkadaşlarına göre daha güçlü ve ağır olduklarını göstermiştir. Bununla ilgili olarak bazı araştırmacılar genetiğin de zorbalıkta rol oynadığını ileri sürmektedir (Craig and Pepler, 2003).

Bugüne kadar yapılan birçok çalışma, çocukluk döneminde ihmal, istismar ve antisosyal davranışlara maruz kalan kişilerin zorbalık davranışı sergileme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ancak çocuğuna gereken bakımı yapan, çocuğunun zihinsel ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan, çocuğunun davranışlarını takip eden kişilerin çocuklarında bu tür davranışlar daha az görülür (Altınok, 2022).

Olweus (1993) zorbalık davranışının nedenlerini dört temel kategoride özetlemektedir:

1. Sosyal Nedenler: Kişinin büyüdüğü bölgedeki suç düzeyi, sosyo-ekonomik gelir düzeyleri ve büyüdüğü bölgenin sosyo-kültürel faktörleri kişinin zorbalık davranışını etkilemektedir.
2. Büyüdüğü ortam: Bireyin büyüdüğü aile ve aile bireyleri ile olan ilişkisini ifade eder. Bazı araştırmalarda aile yapısının herhangi bir nedenle (boşanma, şiddet, ölüm vb.) bozulmasının bireyde zorbalık davranışının görülme sıklığını arttırdığı tespit edilmiştir (Şahin ve Akbaba, 2017).

3. Arkadaş çevresi: Bireyin sosyalleşmesinde önemli rol oynayan arkadaşlar, eğer kötü alışkanlıkları varsa etkili bir şekilde zorbalık davranışı sergileyebilmektedir.
4. Okul Ortamı: Bireyin öğrenim gördüğü ortamın birey üzerinde olumlu etkisi olması gerekir ancak bazen birey üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Okul ortamı, bireyin sosyalleştiği ve arkadaşlık kurmaya başladığı evden sonra ikinci kurumdur. Dolayısıyla okul ortamındaki olumsuz etkiler kişinin yaşam kalitesini, ne sıklıkta zorbalığa katıldığını veya maruz kaldığını etkilemektedir. Bu noktada öğretmenin ya da yöneticinin çocuğa yaklaşımı önemlidir.

Zorbalığın nedenleri üzerine yapılan araştırmalar, çevresel faktörlerin de bu sorunda büyük rol oynadığını göstermektedir. Coloroso bu sorunun çevresel faktörlerini genel olarak şu şekilde özetlemektedir (Coloroso, 2003; akt. Eroğlu vd.,2011):

- Saldırganlığın bir iletişim biçimi olarak kullanıldığı evde çocuk yetiştirme
- Ailenin çocuğa tepkisinde tutarsızlık
- Ebeveynlerin yeterli denetiminin olmaması
- Çocuğun ailede ve okulda fiziksel yollarla cezalandırılması
- Aile üyeleri arasında sıcak ilişkilerin olmaması
- Çocukların sağlıksız zihniyetlerinin ebeveynlerin tarafından tekrarlanması
- Çocuklar tarafından zorbalığın gözlemlenmesi
- Çocuk gelişiminin kritik aşamalarında şiddet içeren bilgisayar oyunları ve televizyon programlarının aşırı izlenmesi.

Ekşi ve Yaman (2010), İstanbul'da 11-18 yaş grubundaki 3.468 öğrenci ve 891 öğrenci olmayan kişiyle yaptığı ankete dayanarak gençlerde şiddetin eğilimleri ve nedenleri hakkında önemli bulgulara ulaştı. Gençlere göre şiddetin nedenleri şöyle: Kız/erkek arkadaşlarla yaşanan sorunlar, maddi nedenler, hayatın anlamsızlığı, zevk veya rahatlama için şiddete başvuran kişiler, akranlarının etkisi, kendini kanıtlama veya mahrum bırakma amacı, intikam, okuldaki disiplin sorunları ve yasal cezanın olmayışı örnek verilebilir.

Elliot'un (1997) öne sürdüğü gibi zorbalık, mağdurları kasıtlı olarak küçük düşürmek amacıyla yapılır. Zorbalık, zorbanın kendisini güçlü ve kontrol sahibi hissetmesini sağlar. Zorbalar çoğu zaman kurbanlarına verdikleri zararın farkına bile varmazlar.

2.5.2. Zorbalığın Sonuçları

Zorbalık ve şiddet, eğitim eksikliğinin göstergesidir (Buluç, 2005). Zorbalık ve mağduriyet davranışlarına katılmanın sonuçlarını inceleyen araştırmalar incelendiğinde ruhsal ve fiziksel sağlık etkilerinin olduğu açıkça görülmektedir.

Rigby bu sonuçları dört kategoride açıklamıştır (Rigby, 2011).

- Psikolojik sağlıkta azalma: Genel mutsuzluk, düşük özgüven, hayal kırıklığı ve üzüntü duyguları gibi yaygın olarak sıkıntı veren psikolojik olayların bir toplamıdır.
- Sosyal uyum yeteneğinin azalması: Sosyal çevredeki birine karşı yöneltilen nefret duygularını içerir. Okul veya iş ile ilgili açıkça ifade edilmeyen memnuniyetsizliğin olması, belirgin yalnızlık buna dahildir.
- Psikolojik stres ve kaygı: Bu kategori yüksek düzeyde kaygı, depresyon ve intihar düşüncesini içerir ve ilk iki kategoriden daha fazla önem arz eder.
- Fiziksel Rahatsızlık: Tıbbi teşhisle belirlenen bedensel hastalığın belirgin belirtileri vardır. Bu kategori aynı zamanda psikosomatik semptomları da içerir.

Zorbalığa maruz kalan kişiler yaralanmalar yaşar, yaşam kaliteleri düşer, özgüven kaybı olur ve zorbalığa kendilerinin sebep olduğu hissine kapılırlar ve suçluluk, konsantrasyon ve kaygı bozukluklarının etkileri görülebilir (Sharp and Smith, 2002).

Zorbalık mağdurlarda zamanla fiziksel ve zihinsel bozukluklara yol açabileceği gibi zorbalık davranışı uzun süre devam ettiğinde ve mağdurun çevresinden destek almadığında bu bozuklukları daha da güçlü hisseder (Rigby, 2003).

Zorbalık mağdurlarda stres ve korkuya neden olur (Korkut, 2004).

1. Mağdur, uyku sorunları, çarpıntı, mide-bağırsak sorunları ve hafif ağrılar yaşamaya başlarlar.

2. Duygusal olarak, utangaçlık, huzursuzluk, panik atak, depresyon ve ağlama, alışılmadık öfke ve kaygı, zorbalık davranışına maruz kalan kişilerin tepkileridir.
3. Davranışları değişir, içine kapanık ve yalnız olur.

2.5.3. Zorbalık Çeşitleri

Literatürde farklı zorbalık türlerinden bahsedilse de Olweus'un (1993) sınıflandırması halen yaygın olarak kullanılmaktadır. Olweus'un üç tür zorbalığı vardır: Sosyal dışlanma, fiziksel ve sözlü zorbalık.

Olweus (1993) zorbalığı iki türe ayırmıştır: doğrudan zorbalık ve dolaylı zorbalık. Doğrudan zorbalık ikiye ayrılır: fiziksel ve sözlü zorbalık. Doğrudan fiziksel zorbalık; vurma, tekmeleme, itme gibi fiziksel müdahaleyi; doğrudan sözlü zorbalık; alay etme, tehdit etme ve hakaret etme gibi davranışları içermektedir (Bauman, 2007; Olweus, 1993; Vandebosch and Van Cleemput, 2009). Zorbalığın bir diğer türü olan dolaylı zorbalık (gizli zorbalık da denir), bir kişiyi bir gruptan dışlamak, onlar hakkında yalan ve dedikodu yaymak gibi başkalarının göremediği davranışları içerir (Healey, 2011). Olweus'tan sonra zorbalığı inceleyen yazarlar zorbalığı sınıflandırmaya devam ettiler. Bu durumda yapılan sınıflandırmaya göre zorbalık; fiziksel, sözel ve ilişkisel sosyal zorbalık olarak sınıflandırılmaktadır. Fiziksel ve sözlü zorbalık doğrudan zorbalık olarak kabul edilirken ilişkisel zorbalıksa, sosyal dışlanma, aşağılama gibi kişinin toplumdaki statüsüne ve ilişkilerine zarar veren psikolojik saldırıları ifade eder ve literatürde dolaylı zorbalık olarak da adlandırılmaktadır (Rigby, 2003; Wang vd., 2009). Shariff (2005) zorbalığın açık ve gizli zorbalık olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir. Açık zorbalık, vurma, tekmeleme, cinsel açıdan dokunma gibi davranışları içerirken; gizli zorbalık, mağdurun akran grubundan dışlanma, gizlice izlenme ve hakkında konuşulma gibi davranışlarla karşılaşmasıdır (Shariff, 2005).

Zorbalık davranışı birçok yazar tarafından sınıflandırılmış ve zorbalığı tespit etmek için çeşitli kriterler getirilmiştir. Bunlar; herhangi bir zorbalık eyleminde “negatif, saldırgan davranışlara maruz kalınması”, “tarafar arasında eşit olmayan güç dengesinin olması”, “zaman içinde tekrarlı olması” ve “zarar verme niyeti taşıması” şeklindedir (Olweus, 2003; Rigby, 2003).

Seçer (2014) zorbalığı dört başlık altında incelemektedir: fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, duygusal zorbalık ve cinsel zorbalık. Eliot'a (2002) göre zorbalık fiziksel,

sözel ya da doğrudan ve dolaylıdır. Zorbalık, Smith ve Ananiadou (2003) tarafından fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, sosyal dışlanma ve dolaylı zorbalık şeklinde sınıflandırılmıştır. Griffin ve Gross (2004), zorbalığın fiziksel saldırılar veya sözlü tehditler gibi doğrudan veya sosyal dışlama veya söylentilerin yayılması gibi dolaylı olabileceğini öne sürmektedir.

Günümüzde zorbalık artık yalnızca fiziksel ya da geleneksel zorbalık değildir. Teknolojik ilerlemeler ve iletişim araçlarının gençler tarafından yaygın olarak kullanılması, zorba davranışların sanal ortama aktarılmasını kolaylaştırmış ve bu bağlamda zorbalığın yeni bir türü olan siber (sanal) zorbalık ortaya çıkmıştır (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011).

Ancak literatüre baktığınızda pek çok sınıflandırmanın olduğunu görüyoruz. Çeşitli tanımlara göre zorbalık, bir veya daha fazla kişinin, güç dengesi açısından kendisinden daha zayıf olan bir veya daha fazla kişiyi, bundan çıkar sağlamak amacıyla kasıtlı olarak hedef aldığı her türlü saldırgan davranış olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla zorbalık, bunları da içeren her türlü davranışı kapsayabilir ve buna bağlı olarak fiziksel, sözel, duygusal, cinsel, siber olarak başka isimler de alır (Metin, 2017).

2.5.3.1. Fiziksel Zorbalık

Başkasının zarar görmesine, yaralanmasına veya ölümüne neden olan kasıtlı eylemleri ifade eder. Tokat atmak, vurmak, tükürmek, yumruklamak, tekmelemek, itmek, çekmek gibi fiziksel saldırıların yanı sıra, zorla kişisel eşyayı almak veya kişisel eşyaya kasten zarar vermek gibi eylemleri de içeren eylemler “fiziksel zorbalık” olarak sınıflandırılmaktadır. Zorbanın yaşı ve fiziksel gücü arttıkça mağdurun daha fazla zarar aldığı söylenmektedir (İrfaner, 2009).

2.5.3.2. Sözel Zorbalık

Bir kişiye sistematik olarak yöneltilen ve o kişinin benliğini, psikolojik ve sosyal gelişimini, manevi bütünlüğünü etkileyen olumsuz yargılamalar, söylemler veya sözlü davranışlardır. Bunlar arasında örneğin: insanın fiziksel özellikleriyle dalga geçmek, görünüşüyle dalga geçmek, konuşma tarzıyla, aksanıyla dalga geçmek, adı veya soyadıyla dalga geçmek, ona lakap takmak, küfretmek, kaba ve çirkin sözler kullanmak, tehdit etmek, kişi hakkında yalan söylentiler çıkarmak yer alır. Sıkça görülen zorbalık biçimi sözel zorbalıktır (Sullivan, 2000; Cooper and Snell, 2003).

2.5.3.3. Davranışsal/ İlişkisel/ Duygusal Zorbalık

Bu zorbalık türü, kişileri akran gruplarından dışlamak, onlarla konuşmamak, onlara yardım etmemek, etkinliklere katmamak, insanları görmezden gelip yalnız bırakmak gibi davranışları içermektedir (Çankaya, 2011). Düşmanca beden dili, göz devirme, kaşlarını çatma, dik dik bakma, gülerек bakma gibi davranışlarla kullanılmaktadır (Sullivan, 2000; Cooper and Snell, 2003). Bu tür zorbalığa kadınlar arasında daha sık rastlanıyor. Kızların bu tür zorbalığı seçme olasılığı daha yüksektir çünkü daha az fiziksel güç gerektirir. Bu zorbalık şeklinin etkili ve acı verici özellik taşıyabileceğini araştırmalar belirtmiştir. Bu nedenle duygusal zorbalığı göz ardı etmemek gerekir.

2.5.3.4. Cinsel Zorbalık

Cinsel zorbalık, kişiye karşı cinsel açıdan zararlı, aşağılayıcı ve tekrarlanan davranışlardır. Bu zorbalık türü, mağdura yönelik sözlü veya fiziksel cinsel saldırıyı içermektedir (Şahin ve Akbaba, 2017). Bu eylemler: cinselliğe davet eden uygunsuz jest, ifade veya duruşlar; müstehcen şakalar yapmak, cinsel mesajlar göndermek, kişinin cinselliğiyle dalga geçmek, kişi hakkında müstehcen söylentiler yaymak, cinsel amaçla dokunmak veya dokunmadan gösteri yapmak. Buna sarılma, çimdikleme ve benzeri davranışlar da dahildir. Mesajı alan kişi kendini aşağılanmış, utanmış ve rahatsız hisseder. Cinsel zorbalık erkeklerden ziyade kadınları hedef almaktadır (Sullivan, 2000; Cooper and Snell, 2003).

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle kitle iletişim araçları, internet gelişmiş ve iletişim araçları yaygınlaşmıştır. Buna paralel olarak da zorbalık davranışları sanal ortama taşınmıştır (Yurdakul, 2020). Araştırma konumuz olduğundan siber zorbalık ayrı ana başlık altında çalışılacaktır.

2.5.4. Siber Zorbalık

Teknolojinin küresel ölçekte gelişmesi toplumda büyük değişimleri ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Her yenilik ve değişimde olduğu gibi teknolojinin de bu hızlı gelişiminin hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Dünya üzerinde hemen hemen her toplumun karşı karşıya kaldığı şiddet, terör, savaş, zorbalık gibi kavramlar teknolojinin gelişmesiyle sanal ortama siber şiddet, siber terörizm, siber zorbalık, siber savaş kavramları olarak taşınmıştır. Kişinin kimliğini gizleyebilmesi ve internet ve cep telefonları aracılığıyla istediği zaman ve istediği yerde başkalarına mesaj

gönderebilmesi (Greene, 2006), başkalarına yönelik saldırgan, aşağılayıcı ve tehdit edici mesajların hızla yayılmasına olanak sağlamakta ve kolaylaştırmaktadır. Bilgi ve iletişim medyasının kötü niyetli kullanımı "siber zorbalık" adı verilen yeni bir sorun alanı yaratmıştır. Bu durum yayılarak küresel bir sorun haline gelmiştir (Karaca, 2019; Öztürk, 2020).

Livingstone ve Brake (2010), sosyal ağların dünya çapında çocuklar ve gençler arasında hızla popüler hale gelmesinin nedeninin; kendini ifade etme, öğrenme ve kişilerarası ağlar oluşturma ve geliştirme, yakın ilişkileri ve mahremiyeti korumak ve yönetmek gibi önemli yeni olanaklar sunmasını ileri sürmektedir. Öte yandan kullanıcılara pek çok fırsat sunan internet teknolojisi ve yeni medya ortamları, aynı zamanda anonim kişisel bilgilerle karşılaşma, mahremiyetin kaybı gibi güvenlik sorunları ve riskleri de beraberinde getirmiştir.

Bilgisayar, internet ve akıllı telefon kullanımının hızla artmasıyla birlikte siber zorbalık oranları da önemli ölçüde artmıştır (Campbell, 2005; Özel, 2013). İnsan ilişkileri sanal ortama taşındığında zorbalık gibi sosyal yaşamın bazı sorunları sanal ortamda da yeni şekillerle karşımıza çıkmaktadır (Özbay, 2013; Serin, 2012).

Teknolojinin karanlık yüzü olarak da tanımlanan siber zorbalık, literatürde dijital zorbalık, çevrimiçi zorbalık, elektronik zorbalık, internet zorbalığı gibi isimlerle kullanılmaktadır (Uluçay ve Melek, 2017). Teknolojinin kötü niyetli kişiler tarafından kullanılması, geleneksel zorbalığı sanal ortamlarda siber zorbalığa dönüştürmüş ve siber zorbalığın bireylere uygulanmasıyla siber mağduriyet ortaya çıkmıştır (Karaca vd., 2021).

Siber zorbalık terimi ilk olarak Kanadalı eğitimci Bill Belsey tarafından tanımlandı. "Bir kişi veya grubun, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kasıtlı ve tekrarlı bir şekilde başka bir kişiye zarar vermesi eylemidir" (Belsey, 2003). Campbell (2005) siber zorbalığı e-posta, anlık mesajlaşma, sohbet odaları ve web siteleri gibi çeşitli teknolojiler aracılığıyla başkalarının taciz edilmesi olarak tanımlamıştır. Hinduja ve Patchin (2009) siber zorbalığı, bilgisayarların, cep telefonlarının ve diğer elektronik cihazların başkalarına zarar vermek amacıyla sürekli ve tekrar tekrar kullanılması olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanıma göre siber zorbalık, diğer insanlara rahatsız edici

mesajlar göndermek veya sosyal saldırganlığa girişmek için dijital teknolojinin kullanılmasıdır (Lacey, 2007; Willard, 2007).

Willard (2007) zorbalığın yeni bir türü olan siber zorbalığı, internet veya diğer iletişim araçları aracılığıyla başkalarına kasıtlı olarak zararlı ve saldırgan mesaj veya fotoğraf göndermek olarak tanımlarken, Smith vd., (2008) siber zorbalığı, kasıtlı ve elektronik iletişim araçlarının kendilerini kolayca koruyamayan kişilere karşı zararlı şekilde bir kişinin veya grubun kullanılması olarak ifade eder. Arıcak (2009) e-posta, cep telefonu, çağrı cihazları, kısa mesaj hizmetleri ve web siteleri gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin kişi veya gruplar tarafından başkalarına zarar vermek amacıyla kasıtlı, tekrarlayan ve düşmanca eylemi destekleyen davranış olarak tanımlar.

Ybarra ve Mitchel, (2007) siber zorbalığı inceleyen ilk kişilerdir. Bu araştırmacıların ilk tanımına göre siber zorbalık; çevrimiçi ortamda bir veya daha fazla kişiye karşı bilinçli ve aleni olarak yapılan saldırgan bir eylem olarak tanımladılar (Yurdakul, 2020).

Siber zorbalık kavramı aynı zamanda birçok araştırmacı tarafından çevrimiçi zorbalık, dijital zorbalık, elektronik zorbalık, çevrimiçi zarar verme, çevrimiçi sosyal saldırganlık gibi farklı isimlerle de anılmaktadır (Eroğlu, 2014).

Çevrimiçi ortamda başkalarına zorbalık yapan kişilere "siber zorba", bu tür davranışlara maruz kalanlara "siber mağdur", davranışı dışarıdan gözlemleyenlere ise "tanık" adı verilmektedir (Türk ve Şenyuva, 2021). Davranışın siber zorbalık olarak tanımlanabilmesi için belirli kriterlerin karşılanması gerekmektedir (Türk ve Şenyuva, 2021; Karaca vd., 2021):

- Bilinçli yapılmalı,
- Önceden planlanmalıdır,
- Tekrarlanmalı yani sürekli olmalı,
- Amaç insana zarar vermek olmalı,
- Bilgi ve iletişim teknolojisi kullanılmalıdır.

Siber zorbalık, fiziksel ortamda meydana gelen zorbalığa benzer. Siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran ve daha güçlü kılan özellikler ise gizlilik, mekânsal ve

zamansal kısıtlamaların olmaması, fiziksel şiddete ihtiyaç duyulmaması, mağdurların kolay erişilebilmesi ve etki yaratma becerisi, teknolojinin olanaklarını kullanarak mağdura baskı yapılmasının kolay olmasıdır. Ayrıca siber zorbalık günün 24 saati gerçekleşmektedir (Campbell, 2005; Yaman vd., 2011).

Siber zorbalık, akranlar arasındaki düzenli şiddet veya kişisel zorbalıktan daha tehlikelidir. Siber zorbalık mağdurları internetten uzak dursalar ve cep telefonlarını kapatsalar bile bu durum kendilerine elektronik ortamda yapılacak saldırıları engellememektedir.

Uzmanların yaptığı araştırmaya göre siber zorbalığın çıkış nedenleri şunlardır: Yeni teknolojilerin gelişmesi ve bu teknolojilerin her türlü iletişime imkân vermesi, bu iletişim teknolojilerinin insan yaşamının her alanında etkili bir şekilde mevcut olması, kişinin adını gizleyebilmesi ve başkası gibi davranabilmesi kuralların yeterince açık olmaması ve eksikliklerin olması, teknolojinin etkili ve doğru kullanımı konusunda farkındalığın gelişmemesi (Jöger vd., 2010).

Hinduja ve Patchin (2010) siber zorbalık davranışlarını şu şekilde sıralamaktadır: sanal ortamda bir kişiyle dalga geçmek, kişiye hoşlanmadığı bir isim takmak ve kişiyi organize bir etkinlikten kasıtlı olarak dışlamak, kişiyi tehdit etmek, iletim sırasında cinsel ifadeler kullanmak veya bunların e-posta ile gönderilmesi. Vandebosch ve Van Cleemput, (2008) tarafından yapılan çalışmada siber zorbalık davranışlarını; ısrarla birine çağrı isteği göndermek, özel konuşmaları kopyalayıp başkalarına göndermek, sanal ortamda birisi hakkında dedikodu yaymak, kişinin resmini değiştirip başkalarına göndermek, kişiler hakkında aşağılayıcı yorumlar içeren internet sitesi oluşturmak, tehdit edici e-postalar göndermek, cinsel yaklaşımlar, taciz edici mesajlar göndermek, sohbet odalarında başkalarına hakaret etmek olarak sıralamışlardır.

2.5.4.1. Siber Zorbalık Türleri

Siber zorbalar kurbanlarına zarar vermek için çeşitli taktikler kullanırlar (Bauman, 2007; Willard, 2007). Literatürde siber zorbalığın farklı tanımlarının yanı sıra, siber zorbalık türlerini farklı kriterlere göre sınıflandırmaya yönelik girişimlerde bulunulduğunu görüyoruz.

Nocentini vd., (2010)'e göre siber zorbalık davranışı dört kategoride tanımlanmaktadır:

1. Yazılı ve sözlü davranışlar: Aramalar, kısa mesajlar, e-postalar, anlık mesajlar, sohbet odaları, web siteleri, bloglar veya sosyal ağlarda mesaj veya yorum yayınlama.
2. Görsel davranışlar: Cep telefonu veya internet üzerinden resim veya video paylaşmak veya göndermek.
3. Dışlama: Çevrimiçi gruptan atılma ve dışlanma.
4. Başka birinin adını ve verilerini taklit etmek: Hesap açmak veya yorum yazmak.

Arıcak'a (2011) göre siber zorbalığın iki türü vardır: elektronik zorbalık ve elektronik iletişim zorbalığı. Biri olayın teknik yönleriyle ilgilidir, ikincisi ise olayın psikolojik yönlerini içine alır.

Elektronik zorbalık, kişilerin şifrelerini ele geçirmek, spam e-posta gönderme, bulaşıcı e-posta gönderme gibi teknik süreçleri içerir. Elektronik zorbalık hem bireysel olarak hem de organize olarak aynı anda birden fazla kişi tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Bu tür saldırılar yalnızca kişisel web sitelerinde değil, büyük kurumların ve hükümetlerin yazılım ve web sitelerinde de gerçekleşebilir. Bu saldırılar donanım ve yazılımı doğrudan etkilerken aynı zamanda dolaylı olarak insan duygularını da etkilemektedir (Sakallı, 2015).

Elektronik iletişim zorbalığı, bilgi ve iletişim teknolojisini kullanırken insanları sürekli taciz etmeyi, insanlarla dalga geçmeyi, insanlara isimler takmayı, dedikodu yaymayı, internette insanlara hakaret etmeyi ve insanların rızası olmadan fotoğraflarını yayınlamak gibi kişilerarası ilişkilere dayalı saldırgan davranışları içermektedir. Bu duyguları doğrudan etkiler (Sakallı, 2015).

Siber zorbalığı gruplandırmaya yönelik iki farklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki siber zorbalığı kullanılan elektronik iletişim ortamının türüne göre sınıflandırmaktadır. Siber zorbalığı, gerçekleştiği teknolojik ortama (örneğin cep telefonu mesajları ve aramaları, e-posta, sohbet odaları, anlık mesajlaşma, web siteleri vb.) göre sınıflandırmaya çalışmak, hızlı teknolojik gelişmeler nedeniyle bu kategorilerin birbirine bağlanması ve güncellenmesinde zorluklar

doğurmaktadır. Diğer bir yaklaşım ise siber zorbalığı eylemin içeriğine göre sınıflandırmaktadır. Bu nedenle siber zorbalık türlerini, gerçekleştiği ortama göre değil, davranış türüne göre sınıflandırmak daha kolay ve kullanışlıdır (Ortega vd., 2007).

Willard (2007) siber zorbalığı davranışın içeriğine bağlı olarak yedi kategoride tartışmaktadır: kızdırma, çevrimiçi taciz, siber tehdit, iftira, başka birisi gibi davranma, ifşa etme ve dışlama. Kızdırma, çevrimiçi taciz ve siber tehdit doğrudan siber zorbalık türü, İftira, başka birisi gibi davranma, ifşa etme ve dışlama ise dolaylı siber zorbalık türüdür.

Kızdırma

İletişim teknolojisini kullanan iki veya daha fazla kişi arasında öfkeli, tehditkar veya istismarcı bir etkileşimdir (Willard, 2007). Taraflar arasında kısa bir süre boyunca süren hararetli tartışmaları içerir ve genellikle incitici, saldırgan, kaba ve müstehcen bir dil içerir. Kızdırma genellikle sohbet odaları, tartışma siteleri ve elektronik oyunlar gibi halka açık ortamlarda meydana gelir (Kowalski vd., 2008; Willard, 2007).

Çevrimiçi Taciz

Seçilen hedeflere sürekli olarak saldırgan ve zararlı mesajlar göndermeyi içerir. Çevrimiçi taciz, e-posta gibi özel iletişim kanalları veya sohbet odaları veya tartışma grupları gibi kamusal alanlar aracılığıyla gerçekleşebilir. Kızdırmayla karşılaştırıldığında siber taciz uzun bir süre boyunca tekrar tekrar meydana gelir ve mağdura tek taraflı zarar verir. Çevrimiçi tacizin en endişe verici yönü, tacize uğrayan kişinin internete her girdiğinde veya cep telefonuna baktığında sürekli olarak taciz edici mesajlarla karşı karşıya kalmasıdır (Kowalski vd., 2008; Willard, 2007).

Siber Tehdit/Taciz

Siber taciz, tekrarlanan çevrimiçi taciz ve tehditler yoluyla korkutmayı içerir. Bir siber tacizci, kurbanın itibarına zarar vermeye ve arkadaşlıklarını yok etmeye çalışabilir. Birisine tehdit edici veya korkutucu bir e-posta göndermek veya onu özel fotoğraf veya videolarını internete yayınlamaması konusunda tehdit etmek siber tacize örnek olarak verilebilir (Yaman vd., 2011). Siber taciz zarar verme riski içerdiğinden mağdurlar için oldukça korkutucu olabilir (Akbulut vd., 2010).

Willard (2007), siber taciz ile ısrarlı siber takip arasındaki çizginin net olmadığını, ancak mağdur kendi güvenliği ve refahından korkmaya başladığında çizginin siber tacizi geçtiğini ve sürekli siber takip meydana geldiğini belirtmiştir.

İftira

Seçilen bir hedef kitle hakkında zararlı, yanlış veya zalimce sözlerin paylaşılmasıdır. En yaygın siber zorbalık türlerinden biri olduğu söylenebilir (Şahin ve Akbaba, 2017). Bir hedef hakkında aşağılayıcı ifadelerin oluşturulması ve yayılması sürecidir (Bauman, 2007). Hakaret içeren materyal başkalarına e-posta veya anlık mesaj yoluyla gönderilebilir veya bir web sitesine yüklenebilir.

Başka Birisi Gibi Davranma

Birey adına başkalarına mesaj göndererek bireye zarar verme ve onu kötü duruma sokma eylemidir (Büyükyıldırım ve Dilmaç, 2015). Bu tür siber zorbalığın örnekleri arasında bir kişinin şifresine erişmek ve bir sosyal ağ sitesinde kişisel bilgilerini değiştirmek veya yanlış bilgi eklemek yer alır. Zorbalılar, başkasının kimliğini kullanarak, onların kimliğine bürünerek, kendi ağ ve hesaplarındaki kişilere kötü niyetli ve uygunsuz mesajlar göndererek, taklit ettikleri kişilerin itibarlarına ve dostluklarına zarar verirler (Willard, 2007).

İfşa Etme

İfşa, bireyin kişisel bilgilerinin, sırlarının veya görsellerinin, özellikle de hassas ve utanç verici bilgilerin kamuya açık olarak gösterilmesi veya başka bir kişiye iletilmesidir. İfşanın bir örneği, bir kişinin arkadaş gibi davranarak elde ettiği bilgileri paylaşmasıdır (Kowalski vd., 2008; Willard, 2007). Bu durumun yaygın bir örneği de, bir ilişki sona erdikten sonra müstehcen ve uygunsuz görüntüler yayınlanabilir (Akca ve Sayımer, 2017).

Dışlama

Çevrimiçi ortamlarda, bir kişinin kasıtlı olarak bir gruptan çıkarılması veya artık gruba dahil olmaması durumunda ortaya çıkar (Willard, 2007). Dışlanmaya örnek olarak arkadaş listesinden çıkarılmak veya birlikte oynanan çevrimiçi oyunlardan dışlanmak gösterilebilir (Kowalski vd., 2008; Willard, 2007). Dışlama örnekleri arasında kişiye olayı anlatmamak, arkadaş listesindeki mesajlara yanıt vermemek veya

kişinin bilgilendirilmesini engellemek gibi eylemler yer almaktadır (Betts, 2016; Yaman vd., 2011). Dışlayıcı davranışta, ilgili yerden dışlanan kişinin de yalnızlaştığı ve kendini kötü hissettiği söylenmektedir (Şahin ve Akbaba, 2017).

2.5.4.2. Siber Zorbalıkta Kullanılan Araçlar

İletişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte siber zorbalık için kullanılan araçlar her geçen gün değişiyor ve çeşitleniyor. Özellikle akıllı telefonlar, ev, okul gibi sabit bir yerden ziyade, internet bağlantısı olan her yerden çevrimiçi ortamlara erişmeyi kolaylaştırmıştır. Erişimin devamlı olması çevrimiçi dünyayla bağlantılarımızı harekete geçirdi ve günlük yaşamımızı sadece iletişim, paylaşım, eğlence gibi olumlu yönlerde değil, zorbalıkla karşılaşma olasılığı gibi olumsuz yönlerde de değiştirdi. Bhat (2008) anlık mesajlaşmalar, sahte profil kullanma, cep telefonları, sohbet odaları, e-mail, sosyal ağlar, bloglar ve web siteleri kullanılarak siber zorbalığın gerçekleştiği ortamlar olarak belirtmektedir. Belsey (2008) siber zorbalığın cep telefonları üzerinden mesajlaşmak, anlık mesajlaşmak, blog ve kişisel web sitelerini kullanmak yoluyla oluşabileceğini açıklamıştır.

2.5.4.2.1. Sosyal Paylaşım Siteleri

Arkadaş grupları oluşturmak amacıyla kurulmuş web siteleridir. Bireylerin kendileri hakkında paylaşımlarda bulunabileceği, kişisel hesaplar aracılığıyla diğer kişilerle iletişim kurabileceği sanal ortamlardır. Bireylerin mevcut sosyal bağlantılarını geliştirmek ve yeni sosyal bağlantıların oluşmasını sağlamak amacıyla sosyal paylaşım siteleri oluşturulmuştur. Sosyal ağ kullanıcıları görünümüne fotoğraf yükleyebilir ve görünümleri istedikleri gibi düzenleyebilirler. Çeşitli fotoğraf, video ve kişisel bilgilerin paylaşıldığı bu ortamlar ne yazık ki kolaylıkla siber zorbalık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir yer haline gelebilmektedir. Sosyal ağ kullanıcılarının başkalarına izinsiz mesaj gönderme, kişiler hakkında dedikodu yayma, tehdit edici ya da öfkeli mesajlar gönderme, utanç verici fotoğraflar gönderme gibi eylemlerle karşılaşma olasılıklarının sosyal ağ kullanıcısı olmayanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Lenhart, 2007).

2.5.4.2.2. Anlık Mesajlaşma

Anlık mesajlaşma, kişinin listesindeki kişilerle internet üzerinden aynı anda iletişim kurmasına olanak sağlayan bir özelliktir. Zorbalık, kişinin kimliğini gizlemek için anlık mesajlaşma araçlarını kullanarak sahte hesaplar oluşturması, bir grup

arkadaşını engellemesi, gruptaki herkese anlık mesaj göndermesi, aşağılaması, taciz etmesi veya tehdit etmesi gibi eylemler yoluyla gerçekleşebilmektedir (Nuccitelli, 2014; Yaman vd., 2011). Siber zorbalar birden fazla kişiyle konuşurken, bir sohbette söylenenleri hızla diğerine aktarabilirler.

2.5.4.2.3. Sohbet Odaları

Aynı anda birçok kişinin etkileşimde bulunabileceği bir platformdur. Sohbet etmek isteyen kişiler kendi sohbet odasını açabilir veya açık bir sohbet odasına katılabilirler. Ancak bazı sohbet odaları yalnızca insanlarla tanışmak içindir. Çeşitli konuların tartışıldığı bu sohbet odalarında siber zorbalık davranışı sıklıkla ortaya çıkmaktadır (Kaya, 2020; Öztürk, 2020). Sohbet odaları, kişilerin gerçek hayattaki kimlikleri dışında kimliklerle hesap oluşturmalarına ve bunları kullanarak mağdurları taciz etmelerine, çevrimiçi takip etmelerine, dalga geçmelerine, sohbet gruplarından dışlamalarına ve kötü amaçlarla kimlikleri hakkında bilgi edinmelerine olanak tanır (Kowalski vd., 2012).

2.5.4.2.4. Bloglar

Blog, İngilizce "web" ve "log" sözcüklerini birleştiren ve bir web günlüğünü veya kişisel çevrimiçi günlüğü ifade eden türetilmiş bir kelimedir. Bloglar, insanların istediklerini, istedikleri şekilde yazdıkları, başkalarının görüp yorum yapabileceği, günlük benzeri web sayfalarıdır. Siber zorbalar, hedeflerini utandırmak, saldırmak veya alay etmek için blogları kullanır. Siber zorbaların, kurbanlarının fiziksel görünümü, zekası, sağlığı, cinsel tercihleri hakkındaki yorumları paylaşmak ve hatta kurbanlarının kişisel sırlarını açığa çıkarmak için bloglar oluşturdukları tespit edilmiştir. Bazı durumlarda blog okuyucuları aşağılayıcı ve saldırgan yorumlarda bulunabilirler (Willard, 2007).

2.5.4.2.5. Telefon

Uygunsuz resim ve video göndermek, bir kişiyi sürekli arama, cevapsız arama, özel numaralardan arama yapmak ve mesaj gönderme gibi işlemlerin cep telefonu ve internet üzerinden yapıldığı bir araçtır (Kaya, 2020).

2.5.4.2.6. Forumlar

Amaç, benzer ilgi alanlarına sahip insanlardan oluşan çevrimiçi bir topluluk oluşturmaktır. İnsanların herhangi bir konuyu tartışabildiği, fikir alışverişinde

bulunabildiği aynı zaman içerisinde karşılıklı iletişim sağlanmayan ortamlardır. Siber zorba, biçimi itibariyle başkalarının fikirleriyle alay edebilir, onları küçük düşürebilir, korkutabilir ve itibarlarına zarar verebilir (Peker, 2013).

2.5.4.2.7. E-Posta

Elektronik posta, internetteki en popüler iletişim araçlarından biridir ve eşzamansız olmasına rağmen en yaygın ve kullanımı en kolay olanıdır. Başkalarını aşağılamak veya taciz etmek isteyen kişiler, kısa sürede birden fazla kişiye uygunsuz bilgi veya görseller gönderebilir. Zorbaların e-posta kullanmasının iki nedeni vardır (Kowalski vd., 2012). Öncelikle tek bir tıklamayla yüzlerce hatta binlerce kişiye tek bir e-posta gönderebilirsiniz. İkincisi, e-postayı izlemek kolay olsa da, e-postayı gerçekte kimin gönderdiğine dair net bilgi elde etmek zordur. E-posta yoluyla siber zorbalık iki şekilde gerçekleşir: İlk durumda siber zorba faili mağdura doğrudan e-posta gönderebilir. İkincisi, mağdurun birçok pornografik ve alışveriş sitesine üye olmasına ve birçok kötü niyetli e-postaya maruz kalmasına neden olur (Bhat, 2008; Kowalski vd., 2008; Willard, 2007).

2.5.4.2.8. Web Siteleri

Siber zorbalığa yönelik web siteleri de kurulabilir (Sakallı, 2015). Bir web sitesi genellikle bir ana sayfa, metin, resimler ve fotoğraflar gibi belgelerden oluşur (Eroğlu, 2014). Siber zorbalar, hedeflerinin kişisel iletişim bilgilerini, fotoğraflarını, hatalarını web sitelerinde aşağılayıcı şekillerde yayınlatabilir. İnternet sitesinde yer alan yayınlarla bireyin özel hayatının ihlal edilmesi, bireysel hak ihlalleri arasında önemli rol oynamaktadır (Kalaman, 2011).

2.5.4.2.9. Çevrimiçi Oyunlar

Çevrimiçi oyunlar, bireylerin çevrimiçi olarak tanışmasına, etkileşimde bulunmasına, sohbet etmesine ve iletişim kurmasına olanak tanır. Çevrimiçi oyunlarda siber zorbalar başkalarını taciz edebilir, tehdit edebilir ve hakaret edebilir, başkalarını oyundan atabilir ve eğer bilgisayar konusunda bilgiliyse başkalarının hesaplarına saldırabilir (Nuccitelli, 2014).

2.5.4.3. Siber Zorbalığın Nedenleri

Siber zorbalığın nedenleri farklı kaynaklarda farklı gruplara göre açıklanmaktadır. Bunlar: içsel nedenler, dışsal nedenler, siber zorbalığın doğasından

kaynaklanan nedenler ve çevresel nedenlerdir. Genel olarak içsel nedenler, zorbanın kişilik özellikleriyle ilgili kişisel ve psikolojik nedenlerdir. Dışsal veya çevresel nedenler aileden ve arkadaşlıklardan kaynaklanan nedenlerdir. Siber zorbalığın doğasının ardındaki nedenler tamamen siber zorbalığın kendisiyle ilgili olup, zorbaları siber zorbalığa sürükleyen nedenlerdir. Bu nedenle aile, kitle iletişim araçları ve sosyal çevre zorbalık davranışının gelişmesinde oldukça önemlidir ve zorbalık davranışının şekillenmesinde önemli etkilere sahiptir (Alper, 2008).

Willard'a (2002), (akt: Horzum ve Ayas, 2013) göre siber zorbalığın nedenleri şunlardır:

- Siber zorbalar eylemleri nedeniyle yakalanma şanslarının düşük olduğuna veya yakalanmayacaklarına inanırlar.
- Zorbalar, zorbalık yaptıkları kişilere fiziksel zarar vermediklerine inanırlar.
- Başkalarının da internette zorbalık yaptığını ve bu tür davranışların yanlış olmadığını düşünürler.
- Siber zorbalığa karışan kişiler, eğer kendileri de zorbalığa maruz kalmışlarsa intikam almak için bunu yapabilirler.

Siber zorbalığın nedenleri araştırılan çeşitli araştırmalarda bireyin cinsiyeti, yaşı, mizaç ve özsaygı gibi özelliklerinin siber zorbalığın temel nedenleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Karaca, 2019). Karaca vd., (2021) tarafından yapılan bir çalışmada siber zorbalığın olası nedenlerine değinilmiştir. Temel nedenler: can sıkıntısı, intikam duygusu, siber zorbalık sırasında kişinin kimliğini gizli tutarak yakalanma korkusunun olmaması, akran baskısı, empati eksikliği, kıskançlık, müdahale etme isteği, ruhsal bozukluklar, zorbalık davranışından zevk alma, dışlanma, kişinin zorbalığı saygınlık olarak görmesi ve şiddete maruz kalma.

Serin (2012) tarafından yapılan araştırmada sosyoekonomik durumu yüksek ailelerin çocuklarının daha fazla siber zorbalık yaptıkları, sosyoekonomik durumu düşük ailelerin çocuklarının ise siber zorbalığa maruz kalma olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Aynı çalışma, internette beş saatten fazla zaman geçiren çocukların siber zorbalık davranışına girme veya maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu buldu.

Kaya (2020) tarafından yapılan bir çalışmada siber zorbalığın nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- İnsan ilişkilerine zarar vermeyi amaçlar. Eski arkadaşlar, ilişkiler ve tanıdıklar arasında zarara ve çatışmaya neden olmak için yapılır.
- Siber zorbalık, kişinin zorbalık davranışına tepki vermemesi durumunda misilleme olarak diğer kişiye zarar vermek amacıyla kullanılır.
- Sanal ortamlarda yüz yüze iletişimin sağlanamaması nedeniyle siber araçlar şaka amaçlı kullanılabilmekte ve kişilere istemeden fiziksel veya psikolojik zararlar verebilmektedir.

Siber zorbalığın nedenlerinin sorulduğu bir ankette, siber zorbaların %38'i eğlence için siber zorbalık yaptığını, %25'i intikam için siber zorbalık yaptığını, %6'sı kendisi hakkında kötü hissetmenin siber zorbalığa yol açtığını ve %31'i ise hiçbir fikrinin olmadığını ifade etmiştir (Eroğlu 2011).

Siber zorbalığın çeşitli akademik, duygusal ve sosyal sorunlarla ilişkili olması, araştırmacıları siber zorbalığın altında yatan faktörleri araştırmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda siber zorbaların ve mağdurlarının ebeveynleriyle kurdukları duygusal bağların yetersiz olduğu tespit edilmiştir (Ybarra vd., 2007). Pornari ve Wood, (2010) siber zorbalığı ahlaki açıdan rasyonalize ederek, şiddete başvurma olasılığı daha yüksek olan ve saldırgan davranışların onlara istediklerini getireceğine inanan kişilerin siber zorbalığa karışma olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Calvete vd., (2010) da siber zorbalığın ana nedenlerinden birinin şiddetin rasyonelleştirilmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Lenhart, (2007) siber zorbalığa yol açan nedenleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Sanal ortamda, tehdit edici ve aşağılayıcı unsurların olabildiğince çok ve hızlı bir şekilde iletilmesi mümkündür.
- Bu tür materyaller zamanla sanal ortamda başkaları tarafından paylaşılabılır ve görüntülenebilir.
- Dijital teknoloji, bu tür öğelerin kopyalanmasına ve uzun süre saklanmasına olanak tanır.

- Siber zorbanın mağdurla yüzleşmemesi, siber zorbanın sorumluluk almamasına neden olmaktadır.

Teknolojiyi daha etkin kullanan bireylerde güç gösterisi (Patchin and Hinduja, 2006), zorbalık mağdurlarına karşı kendilerini güçlü görmeleri (Ekşi, 2012), arkadaş ortamı, can sıkıntısı ve intikam arzusu (Yaman ve Peker, 2012) gibi faktörler bulunmaktadır.

Psikoz ve nevroz gibi ruhsal bozukluklar (Gleason vd., 2004), depresyon, anksiyete, yalnızlık, sağlıklı sosyal ilişkiler ve iletişim kuramama (Kim vd.,2009; Kowalski and Limber, 2013) gibi davranışsal ve psikolojik sorunlar insanların siber zorbalık davranışı sergilemesinin nedenleri olarak gösterilmektedir.

2.5.4.4. Siber Zorbalığın Sonuçları

Bilgi ve iletişim araçları sadece bilgi toplamak, eğlenmek, arkadaşlık kurmak ve iletişime geçmek için değil aynı zamanda giderek daha fazla insan interneti zarar verme, hakaret etme, tehdit etme, taciz etme ve zorbalık yapma gibi antisosyal amaçlarla kullanılmaktadır (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Herring, 2002). Bu kötüye kullanımın başkaları üzerinde çeşitli olumsuz etkileri vardır.

Birçok araştırma siber zorbalığa maruz kalmanın psikolojik sorunların gelişmesine yol açabileceğini göstermektedir (Arıcak, 2009; Erdur-Baker ve Tanırkulu, 2010). Hinduja ve Patchin, (2009) yaptıkları çalışmada siber zorbalığın istismar, duygusal ve psikolojik sorunlar, akademik zorluklar, düşük benlik saygısı, klinik depresyon ve sosyal destek eksikliği gibi yaygın nedenlerle ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Araştırmalar siber zorbalığın mağdurlarının çoğunun gençler olduğunu ve giderek artan siber zorbalığın tehlikelerinin toplum psikolojisinin teknik araçlarını kullanarak insanların yaşamlarını kaygı ve korku nedeniyle olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Bayram ve Saylı, 2011).

Siber zorbalığın mağdurları ne ölçüde etkilediği, siber zorbalığın yoğunluğuna ve süresine, mağdurun psikolojik durumuna ve siber zorbalığın yarattığı strese karşı dayanıklılığına bağlıdır (Özer, 2016). Zorbalık durumunda;

- Siber zorbalık mağduru kişiler, yoğun bir öfke, üzüntü ve kırgınlık hisseder.
- Stres, utanç, korku, kaygı, hayal kırıklığı, yalnızlık, çaresizlik, kırılganlık, aşağılanma, intikam, stres ve nefret duygularını yaşar..
- Ybarra ve Mitchell (2004) yaptıkları çalışmada siber zorbalığa maruz kalanların psikolojik depresyona maruz kalma olasılığının siber zorbalığa maruz kalmayanlara göre altı kat daha fazla olduğunu göstermiştir.
- Depresif belirtiler ortaya çıkar. Depresif belirtiler mağdurlarda, olmayanlara oranla üç kat daha fazladır.
- İntihar görülebilir (Özer, 2016).

Çevrimiçi zorbalığa uğrayanlarda aşağıdaki belirtilerden bir veya birkaçının görülebileceği belirtilmiştir (Healey, 2011):

- Akademik performansta ve sosyal etkileşimde azalma.
- Hasta olmamasına rağmen hastaymış gibi kendini kötü hissetmesine yol açabilir.
- Artan akran reddi ve sosyal dışlanma.
- Fiziksel sağlığın ve uykunun bozulması
- Artan olumsuz öz saygı
- Sosyal geri çekilme, depresyon ve anksiyete izlenimleri ve ruh hali dalgalanmaları, sebepsiz yere ağlama

Siber zorbalığa ilişkin araştırmalar, siber zorbalığın ve mağduriyetin insanların sosyal, akademik ve duygusal yaşamı üzerinde önemli olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Arıcak (2009) tarafından yapılan araştırmada siber zorbalığa maruz kalmayan ve siber zorbalık yapmayanların, siber zorba ve mağdurlara göre daha az psikolojik belirtiyeye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Hinduja ve Patchin, (2009) siber mağduriyet stresli yaşam koşullarıyla birleştiğinde insanların intihara bile yol açabilecek davranışlara giriştiklerini bulmuşlardır.

Siber zorbalık insanların günlük yaşamını önemli ölçüde bozabilmekte ve yaşam kalitesini düşürebilmektedir (Seçkin, 2017). Siber zorbalığın, Anderson and Sturm (2007) tarafından mağdura fiziksel zarar vermemesi nedeniyle geleneksel zorbalığa göre

daha az zararlı olduğu savunulurken, öte yandan Willard (2007) tarafından siber zorbalığın zararlı etkilerinin geleneksel zorbalığa göre daha fazla olduğu belirtilmiştir. Bunun sebebi:

- Çevrimiçi iletişim son derece ahlak dışı olabilir.
- Çevrimiçi zorbalığa maruz kalan kişiler, her yerde çevrimiçi zorbalığa maruz kalabilir.
- Siber zorbalıkta kullanılan içerik dünyanın her yerine yayılabilir ve çoğu zaman geri döndürülemez.
- Siber zorbalık anonim olabilir ve diğer arkadaşların da zorbalığın içine katarak onların da zorba olmasına yol açabilir.

Brown vd., (2014) tarafından yapılan bir araştırma, siber zorbalığa maruz kalan kızlarda depresyon, sosyal stres ve psikolojik sıkıntının görüldüğü, erkeklerde ise olumsuz sosyal ve duygusal sonuçlara neden olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar kızların siber mağduriyet sonucu sosyal ve duygusal olumsuzluk riskiyle karşı karşıya olduklarını belirtmiştir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında Çetin vd., (2012) çalışmasında siber zorbalık ve mağduriyetin psikolojik uyumsuzluğa yol açtığını bildirmiştir. Siber zorbalığın yol açtığı bu sorunların yanı sıra bir diğer önemli konu da siber zorbalığın bireyin itibarını ve geleceğini etkilemesidir (Borgia and Myers, 2010). İtibar ve yönetimi artık birçok internet kullanıcısı için çevrimiçi yaşamın belirleyici bir özelliğidir (Madden and Smith, 2010). İnternet kullanıcıları bir web sitesini ziyaret ettiğinde web üzerinde “dijital ayak izi” adı verilen bir kayıt bırakırlar (Chadwick, 2014). Dijital ayak izleri, bireyin çevrimiçi ortamda itibarına zarar veren sorunlar oluşturabilir (O’Keeffe and Clarke-Pearson, 2011).

Pek çok yurt içi ve yurtdışı araştırmayla siber zorbalığın etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır:

Beran ve Li (2005) tarafından yapılan bir araştırma, siber zorbalık mağdurlarının yarısından fazlasının (%57) bu konuda öfkeli olduğunu ve yaklaşık üçte birinin (%36) hayal kırıklığı ve sıkıntı hissettiğini ortaya çıkarmıştır. Patchin ve Hinduja (2006) yaptıkları çalışmada genç mağdurların zorbalığa maruz kaldıktan sonra öfkelendiklerini

(%42,5), kızgın (%39,8) ve üzgün (%27,4) hissettiklerini belirtmişlerdir. Kraft ve Wang (2010) siber mağdurların deneyimlediği duygusal durumların şu şekilde olduğunu tespit etmiştir: öfke (%72), hayal kırıklığı (%63), üzüntü (%52), acı (%48), utanç (%39), kaygı (%37), depresyon (%15) ve intihar düşüncesi (%2).

Beran vd. (2012) tarafından, çevrimiçi zorbalığa maruz kalan üniversite öğrencileriyle bir araştırma yapılmıştır. Öğrenciler öfke, üzüntü, incinme, utanç, kaygı, korku, ağlama, kendini suçlama, dikkat sorunları, akademik performans düşüklüğü ve okula devamsızlık gibi sorunlar yaşadıklarını bildirmişlerdir. Schenk ve Fremouw'un (2012) çalışması, siber zorbalık davranışının mağdurlar üzerinde çeşitli etkileri olduğunu ortaya koymuştur: hayal kırıklığı (%46.2), stres (%40.9), üzüntü ve incinme (%37.9), öfke (%33.8), dikkat sorunu (%23.4).

Arıcak (2009) siber zorbalık ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yaptığı araştırmada zorbalığa uğramayanlar ile zorbalığa uğramayanlarda düşmanlık, depresyon, anksiyete gibi psikiyatrik belirtilerin anlamlı düzeyde daha düşük olduğunu bulmuştur. 18 yaşın üzerindeki yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalar, siber zorbalığa maruz kalanların, zorbalığa maruz kalmayanlara göre depresyona girme olasılıklarının ve sosyal kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğunu, özgüvenlerinin düşük olduğunu ve bu kişilerin daha yüksek düzeyde sosyal kaygıya sahip olduklarını ve zorbalığa maruz kalmayanlara göre kendilerini yalnız hissetme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur (Kowalski vd., 2018).

Şahin vd. (2012)'e göre siber zorbalık ile düşmanlık duyguları arasında pozitif bir ilişki vardır ve mağduriyet yaşayan bireyin algıladığı tehdit ve gerginlikten kaynaklanan korunma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan düşmanca duygular gelişir. Palmer ve Thakordas (2005) siber zorbalığın faillerinin ve mağdurlarının diğerlerine göre daha güçlü düşmanlık duygularına sahip olduklarını bulmuşlardır. Arıcak (2009) siber zorbalığı yordamada düşmanlığın önemli bir değişken olduğunu belirtmiştir. Camodeca ve Goossens (2005) yaptıkları çalışmada zorbalık ile düşmanlık arasında güçlü bir bağ olduğunu bildirmişlerdir.

2.5.4.5. Siber Zorbalığı Önleme Yöntemleri

Bireylerin farkındalığını artırarak siber zorbalığın önlenmesine ihtiyaç vardır (Englander vd., 2009; Zalaquett and Chatters, 2014). Bu nedenle zorbalık konusunda

bireylerin bilinçlendirilmesi ve duyarlı hale getirilmesi, siber zorbalığın en aza indirilmesi veya ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerden biri olabilir (Gezgin ve Çuhadar, 2012). Çevrimiçi ortamlarda dikkat edilmesi gereken bazı durumlar şunlardır (Chadwick, 2014; Tanrıkulu vd., 2013):

- Bireyler, kişisel bilgilerinin üçüncü taraflara satılması ihtimaliyle karşı karşıya olduğundan, özellikle sosyal medyada çevrimiçi olarak paylaşılan kişisel bilgiler konusunda endişe duymalıdır. Kişisel bilgi, görüş ve görsel gibi yayınlanan içeriklerin çevrimiçi ortamdan kalıcı olarak kaldırılamayacağını bilmeli ve paylaşımların buna göre yapılması gerektiğini unutulmamalıdır.

- E posta, forum siteleri, sosyal ağ şifreleri kimseyle paylaşılmamalı.
- Çevrimiçi ortamlarda size kötü davranan veya hakaret eden kişilerle iletişiminizi kesmelisiniz.
- Kişiyle ilgili görsel veya görüntülerin rızası olmadan bilgisi dışında paylaşılma ve yayılma riskinin olduğu bilinmeli.
- İnternetin başkalarına zarar vermek için de kullanılabileceğini bilmelisiniz.
- Size tehdit oluşturabileceğini düşündüğünüz kişilerle çevrimiçi iletişim kurmamalısınız.
- Hakkınızda yanlış bilgilerin internette yayılması durumunda ne yapmanız gerektiğini bilmelisiniz.

Özellikle gençlerin siber zorbalık kavramı konusunda bilinçli olmaları, bununla nasıl baş edeceklerini bilmeleri ve teknolojiyi daha sağlıklı kullanabilmeleri sağlanmalı ve bu yönde araştırmalar yapılmalıdır (Arıcak vd., 2012). Siber zorbalıkla baş etmede temel stratejiler; teknik çözümler, zorbaya karşılık verme, sosyal destek kazanma, kaçınma ve duygu odaklı stratejilerdir (Yurdakul, 2020).

Araştırmalara bakıldığında mağdurların kendilerini korumalarına olanak tanıyan teknik yöntemleri tercih ettiği görülüyor. Bu teknikler arasında cep telefonu numaralarını değiştirmek, hesap şifrelerini güncellemek, servis sağlayıcılarla iletişime geçmek, kolluk kuvvetlerine başvurmak ve kimin gönderdiğini bilmeden mesajları okumadan silmek yer alıyor. Bütün bunlarla birlikte siber mağdurların tercih ettiği yöntemler arasında siber zorbalığı yapan kişiyi uyarmak, yardım istemek, davranışı sergileyen kişi veya kişilere aynı şekilde karşılık vermek ve sanal dünyadan çekilerek bunu yapan kişiyi görmezden gelmek yer alıyor (Türk ve Şenyuva, 2021).

Literatür incelendiğinde, mağdurların siber zorbalıkla başa çıkmak veya direnmek için farklı davranış kalıpları sergiledikleri ve stratejiler kullandıkları görülmektedir. Genellikle mağdurlar;

- Hiçbir şey yapmamak
- Kimseye söylememek
- Arkadaşına söylemek
- Ebeveynlere söylemek
- Bunu durdurmaya çalışmak gibi davranışlar sergilerler (Patchin and Hinduja, 2006; Li, 2010).

Şiddet ve zorbalığa ilişkin farklı görüşler olsa da tüm görüşler zorbalığın azaltılabileceği, önlenebileceği ve yerini daha yapıcı davranışların alabileceği konusunda hemfikirdir (Çifçi, 2010).

Siber zorbaların eylemlerinin hukuki sonuçları konusunda bilinçlendirilmesi ve öfkelerini yönetmeleri, problem çözme becerilerini geliştirmeleri ve mağdurlarının zorluklarıyla empati kurmaları konusunda desteklenmeleri gerekmektedir (Kiriakidis and Kavoura 2010).

Siber zorbalığın önlenmesi amacıyla dünyada çeşitli yasalar çıkarılmakta, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler tarafından araştırmalar yürütülmektedir. Türkiye’de siber zorbalıkla doğrudan mücadele eden bir yasa bulunmamakla birlikte: 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda yer alan Tehdit (Madde 106), Kişilerin Huzur Ve Sükûnunu Bozma (Madde 123), Hakaret (Madde 125), Haberleşmenin Gizliliğini İhlal (Madde 132), Kişiler Arasındaki Konuşmaların Dinlenmesi Ve Kayda Alınması (Madde 133), Özel Hayatın Gizliliğini İhlal (Madde 134), Kişisel Verilerin Kaydedilmesi (Madde 135), siber zorbalığın hedefe yönelik değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Türk ve Şenyuva, 2021).

3. MATERİYAL VE METOT

3.1. Yöntem

Çalışmada yöntem olarak; nicel araştırma yöntemi içerisinde yer alan nedensel karşılaştırma ve bağıntısal modeli kullanılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini; Iğdır Futbol Kulübü taraftarları oluştururken örneklemi ise, tesadüfî örneklem yöntemi ile seçilen ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 403 taraftar oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği, Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği ve Eysenck Kişilik Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu kullanılarak elde edilmiştir.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın bağımsız değişkenlerine ilişkin verileri toplamak amacıyla “Kişisel Bilgi Formu” oluşturulmuştur. Form 16 sorudan oluşmaktadır.

3.3.2. Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği

Araştırmada “Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği” kullanılmıştır. Karaca (2019) tarafından geliştirilen ölçek 7 maddeden 5’ li likert tipinde oluşturulan bir ölçektir. Ölçeğin güvenirlik test katsayısı .93 olarak bulunmuştur.

3.3.3. Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği

Araştırmada Günay ve Tiryaki (2003) tarafından geçerlik ve güvenirliği test edilen, Türkçeye uyarlanmış “Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 1-8 arası puan alan 7 maddeden oluşmaktadır. Puanın yüksek olması spor taraftarı özdeşleşmenin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenirlik test katsayısı .87 olarak bulunmuştur.

3.3.4. Eysenck Kişilik Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu

Araştırmada Türkçe uyarlaması ve geçerlik ve güvenirlik çalışması Karancı, Dirik, Yorulmaz, (2007) tarafından yapılan “Eysenck Kişilik Envanteri’nin Gözden Geçirilmiş Kısaltılmış Formu” (Francis vd.,1992) kullanılmıştır. Form kişiliği nörotisizm, dışa dönüklük, psikotisizm boyutlarında değerlendiren ve ayrıca kontrol

amaçlı yalan söyleme alt ölçeği olan, toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik test katsayısı: Nörotizm, dışa dönüklük, psikotizm ve yalan: .82, .84, .69, .69 bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırma için veri toplamak amacıyla kullanılan “Kişisel Bilgi Formu”, “Spor Seyircisinin Siber Zorbalık Davranışları Ölçeği”, “Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği”, “Eysenck Kişilik Envanteri’nin Gözden Geçirilmiş Kısaltılmış Formu” Google Formlar aracılığıyla örneklem grubuna uygulanmıştır. Google Formlar aracılığıyla toplanan veriler daha sonra araştırmacı tarafından Microsoft Excel tablosu olarak indirilip araştırmada kullanılmak üzere hazır hale getirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen 403 veri de çalışmaya dâhil edilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde SPSS 20 programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde ilk olarak homojenlik ve normallik dağılımına bakılmıştır. Bunun için Kolmogorov-Smirnov (K-S) ve Shapiro Wilks testleri kullanılmıştır. Bu incelemeden sonra, verilerin analizinde parametrik olmayan test yöntemi kullanılmaya karar verilmiştir. Verilerin analizinde; Mann Whitney U Testi, Kruskal Wallis Testi ve Spearman Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Çizelge 4.1. Tanımlı İstatistik Bulguları

Cinsiyet		Mean	Std. Deviation		Mean	Std. Deviation
Siber Zorbalık	Erkek	10,1660	5,82585	Bekâr	9,9615	5,72914
	Kadın	8,4800	3,82980	Evli	8,5043	3,56618
Taraftar Özdeşim	Erkek	25,8893	8,26949	Bekâr	22,5105	8,95397
	Kadın	17,9000	7,71536	Evli	23,9060	8,85806
Yalan	Erkek	4,2530	1,59091	Bekâr	4,1783	1,56710
	Kadın	4,4533	1,44977	Evli	4,6923	1,41702
Dışadönük	Erkek	3,8300	1,58576	Bekâr	3,8182	1,66969
	Kadın	3,8733	1,79596	Evli	3,9145	1,65869
Nörotizm	Erkek	3,0830	1,98532	Bekâr	3,5839	1,92990
	Kadın	3,6600	1,88896	Evli	2,5983	1,88944
Psikotizm	Erkek	1,7628	1,19152	Bekâr	1,8427	1,18754
	Kadın	1,6600	1,08578	Evli	1,4359	1,01187

Çizelge 4.2. Tanımlı İstatistik Bulguları

	Siber Zorbalık		Taraftar Özdeşim		Yalan		Dışadönük		Nörotizm		Psikotizm	
Meslek Grubu	Mean	Std.	Mean	Std.	Mean	Std.	Mean	Std.	Mean	Std.	Mean	Std.
İşçi	10,837	5,580	24,605	9,849	4,302	1,626	3,721	1,501	3,116	1,942	1,814	1,200
Memur	8,339	3,792	22,364	8,815	4,424	1,452	3,915	1,762	2,805	1,900	1,576	1,120
Serbest Meslek	11,025	6,826	28,325	6,458	4,075	1,873	3,725	1,664	3,300	2,078	1,850	1,027
Emekli	7,250	0,500	28,250	4,425	5,500	0,577	4,250	1,708	1,750	1,708	1,000	0,000
Çalışmıyor	9,717	5,445	21,677	8,875	4,303	1,511	3,848	1,652	3,662	1,928	1,783	1,191
AYLIK GELİR DEĞİŞKENİ												
Gelirim Yok	9,837	5,322	22,041	8,948	4,286	1,556	3,816	1,648	3,653	1,954	1,781	1,193
2500-8000	10,051	6,341	23,513	#####	4,179	1,430	3,846	1,710	2,769	2,058	1,769	1,087
3800-10000	9,065	4,986	26,194	7,350	4,516	1,671	3,774	1,230	3,323	1,720	1,839	1,128

Çizelge 4.2. Devamı.

10000-15000	9,140	4,565	24,281	8,744	4,509	1,548	4,158	1,720	3,018	1,923	1,386	1,146
5.15000 ÜSTÜ	9,025	5,004	22,525	8,827	4,300	1,521	3,725	1,800	2,875	1,951	1,763	1,082
Maçları takip etme yeri değişkeni												
Stadyum	10,718	5,375	30,282	7,800	3,897	1,714	4,282	1,395	3,538	1,804	2,026	1,158
TV	8,590	4,267	19,295	8,411	4,686	1,430	3,448	1,792	3,286	1,900	1,495	1,128
İnternet	9,462	5,379	20,483	8,412	4,207	1,481	3,828	1,660	3,428	1,985	1,917	1,170
Hepsi	10,105	5,693	26,825	7,384	4,298	1,607	4,088	1,572	3,061	2,058	1,588	1,104
Maçları izleme sıklığı değişkeni												
Düzenli Olarak	10,713	6,033	29,496	6,830	4,235	1,608	4,087	1,559	3,104	2,023	1,730	1,165
Sık sık	9,413	4,821	26,556	7,400	4,270	1,658	4,032	1,391	3,222	1,913	1,651	1,285
Ara sıra	8,956	4,346	22,846	6,963	4,352	1,479	3,890	1,716	3,429	1,881	1,901	1,155
Nadiren	8,985	5,118	15,604	6,749	4,418	1,478	3,522	1,797	3,410	2,008	1,634	1,073
Maçları izleme şekli değişkeni												
Oturarak	9,285	5,151	19,864	8,525	4,394	1,524	3,810	1,753	3,407	2,002	1,701	1,184
Ayakta	10,756	5,398	31,111	6,467	4,267	1,657	4,178	1,267	2,978	1,877	1,844	1,186
Bazen oturarak bazen ayakta	9,547	5,290	25,146	7,915	4,241	1,536	3,796	1,632	3,226	1,940	1,723	1,096
EĞİTİM DEĞİŞKENİ												
İlköğretim	7,000	0,000	33,000	2,828	5,500	0,707	3,500	0,707	1,000	1,414	1,000	0,000
Ortaöğretim	11,026	6,157	24,417	8,694	4,452	1,517	3,748	1,611	3,339	1,919	1,722	1,174
Yükseköğretim	8,958	4,710	22,241	8,963	4,269	1,552	3,888	1,693	3,297	1,986	1,731	1,149

Çizelge 4.3. Cinsiyet Değişkenine Bağlı Mann-Whitney U Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Mann-Whitney U	15783,500	9093,000	17819,500	18329,500	15766,500	18169,000
Wilcoxon W	27108,500	20418,000	49950,500	50460,500	47897,500	29494,000
Z	-3,394	-8,754	-1,049	-,581	-2,871	-,736
P	,001	,000	,294	,561	,004	,462

Yapılan Mann-Whitney U testi sonunda, cinsiyet değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim ve Nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.4. Eğitim Düzeyi Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	15,556	7,937	2,786	1,067	2,633	1,012
p	,000	,019	,248	,587	,268	,603

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, eğitim düzeyi değişkenine göre Siber Zorbalık ve Taraftar Özdeşim boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenirken, diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.5. Meslek Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	12,773	22,971	3,238	1,553	17,340	5,244
P	,012	,000	,519	,817	,002	,263

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, meslek değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.6. Gelir Düzeyi Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	1,147	7,846	2,996	3,474	14,147	6,277
P	,887	,097	,558	,482	,007	,179

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, gelir düzeyi değişkenine göre Nörotizm boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.7. Maçları Takip Etme Yeri Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	9,235	47,199	10,492	6,586	,542	9,739
P	,010	,000	,005	,037	,763	,008

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, maçları takip etme yeri değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Yalan, Dışadönük, Psikotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.8. Medeni Hal Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Mann-Whitney U	14781,500	15154,500	13427,000	16169,500	11923,500	13380,000
Wilcoxon W	21684,500	56195,500	54468,000	57210,500	18826,500	20283,000
Z	-2,208	-1,487	-3,193	-,538	-4,581	-3,257
P	,027	,137	,001	,591	,000	,001

Yapılan Mann-Whitney testi sonunda, medeni hal değişkenine göre Siber Zorbalık, Yalan, Nörotizm, Psikotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.9. Maçları İzleme Sıklığı Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	19,255	167,671	,651	6,820	2,098	3,094
P	,000	,000	,885	,078	,552	,377

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, maçları izleme sıklığı değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.10. Maçları İzleme Şekli Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	6,512	79,426	1,105	1,211	2,388	,445
P	,039	,000	,576	,546	,303	,800

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, maçları izleme şekli değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.11. Deplasman Maçlarına Gitme Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	21,284	74,779	2,869	1,922	9,362	3,814
P	,000	,000	,412	,589	,025	,282

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, deplasman maçlarına gitme değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim ve Nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.12. Taraftar Derneğine Üye Olma Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Mann-Whitney U	11726,000	5245,000	11763,500	13242,000	14078,000	14063,000
Wilcoxon W	60242,000	53761,000	16041,500	61758,000	62594,000	18341,000
Z	-3,160	-9,244	-2,658	-1,103	-,235	-,255
P	,002	,000	,008	,270	,814	,798

Yapılan Mann-Whitney testi sonunda, taraftar derneğine üye olma değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Yalan boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.13. Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Mann-Whitney U	3558,500	2642,500	3561,000	2915,000	3277,500	3337,500
Wilcoxon W	77478,500	2832,500	3751,000	3105,000	3467,500	77257,500
Z	-,217	-2,031	-,180	-1,504	-,756	-,646
P	,828	,042	,857	,133	,450	,518

Yapılan Mann-Whitney testi sonunda, sosyal medya hesabına sahip olma değişkenine göre Taraftar Özdeşim boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.14. Maç Öncesi Alkol Alma Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Mann-Whitney U	2160,500	2352,000	1778,500	2117,000	2228,000	2050,000
Wilcoxon W	77626,500	77818,000	1898,500	77583,000	77694,000	77516,000
Z	-2,035	-1,262	-2,622	-1,822	-1,558	-2,004
P	,042	,207	,009	,068	,119	,045

Yapılan Mann-Whitney testi sonunda, maç öncesi alkol alma değişkenine göre Yalan, Psikotizm ve Siber Zorbalık boyutların da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.15. Sosyal Medya Hesabı Kullanma Amacı Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	1,831	1,934	3,066	8,132	4,392	11,631
P	,608	,586	,382	,043	,222	,009

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, sosyal medya hesabı kullanma amacı değişkenine göre Psikotizm boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.16. Sosyal Medya Hesabında Kullanılan Cihaz Değişkenine Bağlı Kruskal Wallis Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Chi-Square	7,017	8,379	11,157	2,120	12,536	2,155
P	,030	,015	,004	,346	,002	,340

Yapılan Kruskal Wallis testi sonunda, sosyal medya hesabında kullanılan cihaz değişkenine göre Siber Zorbalık, Yalan, Nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.17. Maç Öncesi Takım Taraftarlarıyla Bir Araya Gelme Değişkenine Bağlı Mann-Whitney Testi Sonucu

	Siber Zorbalık	Taraftar Özdeşim	Yalan	Dışadönük	Nörotizm	Psikotizm
Mann-Whitney U	14850,000	8180,000	16673,000	16258,500	18813,500	17733,500
Wilcoxon W	45478,000	38808,000	28919,000	46886,500	49441,500	48361,500
Z	-4,660	-9,746	-2,336	-2,686	-,402	-1,388
P	,000	,000	,020	,007	,688	,165

Yapılan Mann-Whitney testi sonunda, maç öncesi takım taraftarlarıyla bir araya gelme değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Yalan, Dışadönük boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bir farklılık belirlenmiştir.

Çizelge 4.18. Eğitim Durumu İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Eğitim durumunuz
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,181 ^{**}
	P	,000
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,122 [*]
	p	,014
Yalan	Correlation Coefficient	-,069
	p	,170
Dışadönük	Correlation Coefficient	,048
	p	,339
Nörotizm	Correlation Coefficient	,007
	p	,889
Psikotizm	Correlation Coefficient	,014
	p	,781

Yapılan korelasyon analizi sonunda, eğitim durumu ile Siber Zorbalık, ve Taraftar Özdeşim arasında istatistiksel olarak anlamlı yönde bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Çizelge 4.19. Meslek İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Mesleğiniz
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	,012
	P	,817
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,101*
	P	,043
Yalan	Correlation Coefficient	-,025
	P	,618
Dışadönük	Correlation Coefficient	,003
	P	,948
Nörotizm	Correlation Coefficient	,174**
	P	,000
Psikotizm	Correlation Coefficient	,042
	P	,401

Yapılan korelasyon analizi sonunda, meslek ile Taraftar Özdeşim ve Nörotizm boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Çizelge 4.20. Gelir Düzeyi İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Gelir Düzeyi
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,041
	P	,409
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	,064
	p	,198
Yalan	Correlation Coefficient	,026
	p	,608
Dışadönük	Correlation Coefficient	,019
	p	,707
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,169**
	p	,001
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,039
	p	,440

Yapılan korelasyon analizi sonunda, gelir düzeyi ile Nörotizm boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Çizelge 4.21. Medeni Hal İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Medeni Hali
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,110*
	p	,027
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	,074
	p	,137
Yalan	Correlation Coefficient	,159**
	p	,001
Dışadönük	Correlation Coefficient	,027
	p	,591
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,228**
	p	,000
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,162**
	p	,001

Yapılan korelasyon analizi sonunda, medeni hal ile Siber Zorbalık, Nörotizm ve Psikotizm boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Çizelge 4.22. Maçları Takip Etme Yeri İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Maçları Nereden Takip Edersiniz?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	,106*
	p	,033
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	,107*
	p	,032
Yalan	Correlation Coefficient	-,029
	p	,564
Dışadönük	Correlation Coefficient	,070
	p	,163
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,054
	p	,276
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,026
	p	,607

Yapılan korelasyon analizi sonunda, maçları takip etme yeri ile Siber Zorbalık ve Taraftar Özdeşim boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Çizelge 4.23. Maçları İzleme Sıklığı İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Maçları İzleme Sıklığınız
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,209**
	P	,000
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,644**
	P	,000
Yalan	Correlation Coefficient	,040
	P	,428
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,125*
	P	,012
Nörotizm	Correlation Coefficient	,068
	P	,174
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,017
	P	,730

Yapılan korelasyon analizi sonunda, maçları izleme sıklığı ile Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Dışadönük ve Yalan boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Çizelge 4.24. Maçları İzleme Şekli İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Maçları Nasıl İzlersiniz
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	,073
	p	,142
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	,317**
	p	,000
Yalan	Correlation Coefficient	-,052
	p	,294
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,006
	p	,908
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,054
	p	,278
Psikotizm	Correlation Coefficient	,017
	p	,726

Yapılan korelasyon analizi sonunda, maçları izleme şekli ile Taraftar Özdeşim boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Çizelge 4.25. Bir Taraftar Derneğine Üye Olma İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Bir Taraftar Derneğine Üye misiniz?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,158**
	P	,002
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,461**
	P	,000
Yalan	Correlation Coefficient	,133**
	P	,008
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,055
	P	,271
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,012
	P	,815
Psikotizm	Correlation Coefficient	,013
	P	,799

Yapılan korelasyon analizi sonunda, bir taraftar derneğine üye olma ile Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Yalan boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Çizelge 4.26. Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Sosyal Medya Hesabınız Var mı?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	,011
	p	,828
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,101*
	p	,042
Yalan	Correlation Coefficient	-,009
	p	,857
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,075
	p	,133
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,038
	p	,450
Psikotizm	Correlation Coefficient	,032
	p	,519

Yapılan korelasyon analizi sonunda, sosyal medya hesabına sahip olma ile Taraftar Özdeşim boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Çizelge 4.27. Sosyal Medya Hesabını Kullanım Amacı İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Sosyal Medya Hesabınızı En Çok Hangi Amaçla Kullanırsınız?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,034
	p	,498
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,051
	p	,303
Yalan	Correlation Coefficient	,052
	p	,297
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,003
	p	,951
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,094
	p	,058
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,109*
	p	,029

Yapılan korelasyon analizi sonunda, sosyal medya hesabını kullanım amacı ile Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim, Dışadönük, Nörotizm ve Psikotizm arasında negatif yönde istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki belirlenmiştir.

Çizelge 4.28. Sosyal Medya Hesabına Girerken Kullanılan Cihazlar İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Sosyal Medya Hesabınızı En Çok Hangi Cihaz İle Kullanırsınız?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	,098*
	p	,050
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,140**
	p	,005
Yalan	Correlation Coefficient	-,104*
	p	,036
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,072
	p	,147
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,080
	p	,108
Psikotizm	Correlation Coefficient	,072
	p	,152

Yapılan korelasyon analizi sonunda, sosyal medya hesabına girerken kullanılan cihazlar ile Taraftar Özdeşim, Yalan boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Çizelge 4.29. Maç Öncesi Kullanılan Alkol İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Maç Öncesi Alkol Kullanır mısınız?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,102 [*]
	p	,042
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,063
	p	,207
Yalan	Correlation Coefficient	,131 ^{**}
	p	,009
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,091
	p	,068
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,078
	p	,119
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,100 [*]
	p	,045

Yapılan korelasyon analizi sonunda, maç öncesi kullanılan alkol ile Siber Zorbalık, yalan ve Psikotizm boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Çizelge 4.30. Maç Öncesi Takım Taraftarlarının Bir Araya Gelmesi İle Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Maç Öncesi Takım Taraftarları İle Bir Araya Gelir misiniz?
Siber Zorbalık	Correlation Coefficient	-,232**
	p	,000
Taraftar Özdeşim	Correlation Coefficient	-,486**
	p	,000
Yalan	Correlation Coefficient	,116*
	p	,019
Dışadönük	Correlation Coefficient	-,134**
	p	,007
Nörotizm	Correlation Coefficient	-,020
	p	,688
Psikotizm	Correlation Coefficient	-,069
	p	,165

Yapılan korelasyon analizi sonunda, maç öncesi takım taraftarlarının bir araya gelmesi ile Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim ve yalan boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Diğer boyutlarda ise, anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

4.1. Tartışma

Yapılan istatistiki analizler sonunda, çalışma grubundaki erkeklerin, siber zorbalık, taraftar özdeşim ve psikotik kişilik boyutunda, kadınlardan daha yüksek puan aldıkları, diğer boyutlarda ise kadınların erkeklerden daha fazla puan aldığı belirlenmiştir. Bekârların siber zorbalık, nörotizm ve psikotizm boyutunda evlilerden daha yüksek puan aldıkları, diğer boyutlarda ise evlilerin daha yüksek puan aldıkları belirlenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların analizi sonucu, cinsiyet değişkenine göre Siber Zorbalık, Taraftar Özdeşim ve Nörotizm boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu istatistiki verilerden yola çıkarak erkeklerin siber

zorbalık eğilimlerinin daha fazla olduğu, insanları sanal ortamda daha fazla taciz ettikleri ve insanlarla çatışma halinde oldukları söylenebilir. Yine kendilerini tuttukları takımla aşırı derecede özdeşleştirdiklerini ve takımlarına olan aidiyetlik düzeylerinin üst düzeyde olduğu söylenebilir. Yapılan literatür taraması sonucunda, çalışmamızın verilerini destekleyen çalışmalarla karşılaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Açak vd., (2018) yaptıkları araştırmaya göre erkek katılımcıların %14,6'sının fanatik, % 29,4'ünün takım taraftarı ve % 56'sının da futbolsever olduğu belirtilmiştir. Tunç vd., (2016) araştırmalarında erkek öğrencilerin % 1,6'sının fanatik, % 11'inin destekçi ve % 87,4'ünün de seyirci olduğunu tespit etmişlerdir. Taşmektepligil (2016)'in çalışmasında cinsiyet ve evlilik durumu değişkenleri ile taraftarlık arasında hem alt boyutlar hem de toplam skorda anlamlı farklar bulmuştur. Yıldız ve Açak (2018) çalışmalarında cinsiyet değişkenine göre taraftarlık tutumları arasında şiddete yönelik ve toplam skor boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. İğdeli, (2018); Öztürk, (2020); Çakıroğlu, (2022) yaptıkları çalışmalarda erkeklerin kadınlara oranla daha fazla siber zorbalık davranışında bulundukları sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan diğer araştırmalarda da: Yaman ve Sönmez (2015); Eroğlu, (2014); Serin, (2012), erkeklerin daha fazla siber zorbalık yaptığı tespit edilmiştir.

Kızların erkeklerden daha çok siber zorbalık yaptığını bildiren araştırmalar da mevcuttur: Wolak vd., (2007); Keith and Martin, (2005); Çetin vd., (2010). Kızların erkeklerden daha fazla siber zorbalığa uğradığını belirleyen araştırma sonuçları mevcuttur: Akbaba ve Eroğlu, (2013); Walvare and Heirman, (2011); Hinduja and Patchin, (2010)

Bazı araştırmalar, cinsiyet ve siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir: Kural, (2017); Özdemir ve Akar, (2011); Juvonen and Gross, (2008). Siber mağduriyet yaşamada cinsiyet açısından bir fark olmadığını ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur: Baştürk-Akça vd., (2015); Çivilidağ ve Cooper, (2013); Peker, Eroğlu ve Ada, (2012).

Siber zorbalık ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalardan birbirinden farklı bulgular elde edilmesi araştırmaların yapıldığı örneklemin,

araştırmalarda kullanılan yöntemlerin ve ölçme araçlarının farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızda eğitim düzeyi değişkenine göre siber zorbalık ve taraftar özdeşim boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Doğru vd., (2021) yaptıkları araştırmada eğitim düzeyleri olarak inceledikleri ilköğretim ve lise grubu ile lisans ve lisansüstü gruplarının özdeşleşme düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Tok vd., (2016)'nın yaptığı araştırmada lise ve altında eğitim düzeyine sahip taraftarların özdeşleşme düzeyinin, üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip taraftarlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Karademir ve Kurnaz (2020)'ın Alanyaspor taraftarı üzerine yaptıkları çalışmada ortaokul ve lise eğitimine sahip taraftarların özdeşleşme düzeylerinin, üniversite eğitimi almış olanların özdeşleşme düzeylerinden anlamlı ölçüde daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalardaki bulgular araştırmamız ile benzerlik göstermektedir.

Çakıroğlu (2022)'nin futbol taraftarlarının siber zorbalık ölçeğine verdikleri yanıtlarda eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Yine Karaca'nın (2019) spor seyircilerinin zorbalık davranışlarını araştırdığı çalışmasında eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık tespit etmiş ve eğitim seviyesi yükseldikçe zorbalık düzeyinin düştüğü görülmektedir. Akbaba ve Eroğlu (2013)'nin yaptıkları araştırmada ilköğretim öğrencilerinin anne ve babalarının eğitim düzeyinin düşmesinin siber zorbalık yapma davranışlarını arttırdığını ortaya koymuştur

Kacar'ın (2023) çalışmasında eğitim seviyesine göre siber mağduriyet ve siber zorbalık puanları açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Aynı şekilde Yıldırım vd. (2019) yaptığı çalışmada, eğitim seviyesine göre siber mağduriyet ve siber zorbalık puanları açısından anlamlı bir fark olmadığını belirtmektedir. Cizmeci (2020) yaptığı çalışmada siber zorbalık puanları, eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık yaratmamıştır.

Yapılan istatistiki analizler sonunda, serbest meslek grubundaki taraftarların siber zorbalık, taraftar özdeşim ve nörotik kişilik skorunun diğer meslek gruplarındaki taraftarlardan daha fazla gelişmiş olduğu belirlenmiştir. Emekli olan taraftarların dışa dönük kişilik skorunun daha fazla olduğu belirlenmiştir. Yine emekli olan taraftarların siber zorbalık skorlarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu istatistiki verilerden yola

çıkarak, emekli taraftarların maçları zevk almak için izledikleri ve sosyal medyada siber zorbalık içeren davranışları daha az sergiledikleri söylenebilir. Serbest meslek grubundaki taraftarların ise, tutukları takımla daha fazla özdeşleştikleri ve sosyal medyada daha fazla siber zorbalık içeren davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Serbest meslek grubundaki taraftarların günlük hayatları içerisinde sürekli farklı insanlarla iletişime girmeleri ve o insanlarla kimi zaman istemedikleri iletişim kurmaları bu meslek grubundaki taraftarların siber zorbalık düzeyini etkilediğini düşünülmektedir. Bu bulgulara paralel olarak daha önce yapılmış araştırmalarda aynı sonuçlara görülmüştür. Çakıroğlu'nun (2022) yaptığı araştırmada taraftarların siber zorbalık ölçeğine verdikleri yanıtlarda mesleklerine göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Karaca (2019) da yaptığı araştırmasında taraftarların mesleklerine göre siber zorbalık davranışlarında anlamlı farklılık tespit etmiştir. Açak vd., (2018)'de seyircilerin meslek durumu değişkenine göre taraftarlık tutumları arasında şiddete yönelik, kurumsal aidiyet ve toplam skor boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Aylık geliri 2500-8000 arasında olan taraftarların siber zorbalık skorunun daha fazla olduğu, aylık geliri 3800-10000 arası olan taraftarların taraftar özdeşimlerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu veriler göstermiştir ki bireyleri ekonomik gelir düzeyleri düştükçe saldırganlık ve siber zorbalık düzeyleri artmaktadır. Bireylerin ekonomik düzeyleri artıkça istek ve arzularını gerçekleştirme imkânı da artmaktadır. İstek ve arzularını gerçekleştiremeyen taraftar sanal ortamda siber zorbalık davranışları sergileyebilmektedir. Bu yönde yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar görülmüştür. Tippet ve Wolke (2014), gelir seviyesi arttıkça zorba olma ve zorbalığa uğrama olasılığının azaldığını belirtmektedir. Taşmektepligil (2016) 'e göre geliri düşük olanlar, taraftar olarak daha fanatik davranışlar sergileme eğilimindedirler. Benzer şekilde bazı araştırmacılar da bireylerin gelir durumu düştükçe olaylara katılma eğiliminde önemli bir artış olduğunu bildirmişlerdir (Kılıcıl, 2003; Kurti, 2006; Yıldız vd., 2007). Açak vd., (2018)'in araştırmasında seyircilerin aylık gelir durumu değişkenine göre taraftarlık tutumları arasında şiddete yönelik, kurumsal aidiyet ve toplam skor boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Taraftar topluluklarına üye olan taraftarların aylık gelir durumu değişkenine göre taraftarlık tutumları arasında şiddete yönelik ve toplam skor boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yıldız ve Açak (2018) araştırma grubunun gelir seviyesi değişkenine

göre taraftarlık tutumları arasında kurumsal aidiyet boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Paksoy'un (2014), yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre, gelir düzeyi düştükçe taraftarların takımlarıyla özdeşleşmesi artmaktadır. Çakıroğlu (2022), araştırmasında futbol taraftarlarının siber zorbalık ölçeğine verdikleri yanıtlarda gelir durumlarına göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Karaca (2019), yaptığı araştırmasında taraftarların gelir durumları düştükçe siber zorbalık davranışlarında artış belirlenmiştir. Çakır ve Horzum (2008), Gençer (2011), Türkoğlu (2013), çalışmalarında düşük gelir düzeyine sahip bireylerin daha çok siber zorbalık davranışı sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Kacar (2023)'ın araştırmasında gelir düzeyine göre siber mağduriyet puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Geliri düşük olan bireylerin siber mağduriyet puanları, orta ve yüksek olanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Siber zorbalık ve siber seyirci ortalamaları ise gelir düzeyi yüksek olanlarda daha yüksek bulunmuştur.

Farklı araştırma sonuçlarına da rastlanılmıştır: Polat (2022), üniversite öğrencilerinin siber zorbalık davranışları üzerine yaptığı araştırmasında gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edemezken, gelir düzeyi arttıkça siber zorbalık davranışlarında artış olduğu fark edilmiştir. Kavuk (2011) ise bu çalışma ile paralel olarak ailenin gelir düzeyinin artması ile birlikte siber zorbalık davranışlarının arttığını belirtmiştir. Akbulut vd., (2010) ve Wang vd. (2009) yaptıkları araştırmalar sonucu ailenin gelir düzeyinin artmasıyla siber zorbalık davranışının arttığı görüşündedirler. Manap'ın (2012) Samsun'da 1142 öğrenciyle yürüttüğü, araştırmada, yüksek gelir oranında olan ailelerin çocuklarının ise siber zorbalık davranışlarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Eroğlu (2014), Polat ve Bayraktar (2016) tarafından yapılan çalışmalarda, siber mağduriyet ölçeğinin gelir değişkenine göre anlamlı bir fark yaratmadığı belirtilmektedir.

Maçları stadyumdan izleyen taraftarların siber zorbalık ve taraftar özdeşim skorlarının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Televizyondan izleyenlerin ise, siber zorbalık ve taraftar özdeşim skorlarının daha az olduğu belirlenmiştir. Bu istatistiki verilerden yola çıkarak, maçları stadyumdan izleyen taraftarların tutukları takıma daha tutkulu oldukları, takımı için her türlü fedakârlığı yapabilecekleri ve sosyal medyada siber zorbalık içeren davranışları daha fazla sergiledikleri söylenebilir. Maçları televizyon izlemeyi tercih eden taraftarların ise, sosyal medyada daha az siber zorbalık

içeren davranışlar sergiledikleri ve maç izlemelerindeki temel amacın zevk almak olduğu söylenebilir. Araştırmamızla aynı doğrultuda sonuç Çakıroğlu'nun (2022) çalışmasında da görülmektedir. Çakıroğlu (2022) araştırmasında takımlarının maçlarını stadyum ve online platformlarda izleyen bireyler; evde, kafe ve eğlence mekanlarında ve diğer platformlarda maçları takip eden taraftarlara nazaran siber zorbalık davranışlarına daha yatkın oldukları tespit edilmiştir.

Maçları ayakta izleyen taraftarların siber zorbalık ve taraftar özdeşim düzeylerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Maçları oturarak izleyen taraftarların ise siber zorbalık düzeylerinin daha az olduğu belirlenmiştir. Bu verilerden yola çıkarak, maçları ayakta izleyen taraftarların çok heyecanlı oldukları, takımlarını sürekli tezahürat yaparak destekledikleri söylenebilir. Bunun bir sonucu olarak, takımlarını desteklemek adına sosyal medyada siber zorbalık içeren davranışlar sergilemekten çekinmedikleri söylenebilir. Oturarak maçları izlemeyi tercih eden taraftarların ise temel amaçlarının izledikleri futbol karşılaşmasından zevk almak olduğu ve sosyal medya gibi alanlarda insanları rahatsız edecek davranışlardan kaçındıkları söylenebilir. Literatürde araştırmamıza paralel sonuçlar belirlenmiştir. Karaca (2019) araştırmasında maçları ayakta izleyen seyircilerin, oturarak maç izleyen seyircilere göre daha çok zorbalık davranışları sergilediği tespit edilmiştir. Öztürk'ün (2023) araştırmasında maç izleme şekli bağlamında, bazen ayakta, bazen oturarak maç izleyenlerin, sürekli oturarak izleyenlere kıyasla daha yüksek sanal zorbalık düzeyleri sergilediği görülmüştür.

5. SONUÇLAR

Sonuç olarak, futbol dünya çapında toplumsal bir hareket halini almıştır. Günümüzde futbol bir oyundan çok daha fazlasıdır; modern popüler kültürün derinliklerini keşfetmek için güçlü bir araçtır. Futbolu ne kadar iyi anlar ve analiz edersek, içinde yaşadığımız toplumu ve dünyayı da o kadar iyi anlarız. Bu çalışmada yeni bir oluşum içerisine giren toplumsal olarak farklı bir sinerji yaratmış Iğdır Futbol Kulübü taraftarlarının taraftarlık özelliklerini araştırdık. Daha önce Iğdır Futbol Kulübü üzerine araştırmaların literatürde yapılmamış olması çalışmamızın bu konuda daha sonra yapılacak çalışmalara temel oluşturacağına inanılmaktadır. Çalışma sonunda;

Erkeklerin takım özdeşleşme puanlarının daha yüksek olduğu ve takım aidiyet düzeylerinin üst düzeyde olduğu,

Erkek seyircilerin, siber zorbalık düzeylerinin kadın seyircilerden yüksek olduğu,

Serbest meslek grubu taraftarların takımlarıyla daha fazla özdeşleştikleri ve siber zorbalık davranışlarını daha fazla gösterdikleri,

Emekli grubu seyircilerin maçları eğlence amaçlı izledikleri ve siber zorbalık davranış skorlarının düşük olduğu,

Ekonomik gelir düzeyi düşük olan seyircilerde siber zorbalık ve saldırganlık davranışının görüldüğü,

Maçları stadyumda izleyen seyircilerin daha fazla siber zorbalık davranışı gösterdiği ve takımla özdeşleşme skorlarının fazla olduğu,

Maçları televizyondan izleyenlerin, siber zorbalık ve taraftar özdeşim skorlarının daha az olduğu,

Maçları ayakta izleyen taraftarların, siber zorbalık ve taraftar özdeşim düzeyleri, maçları oturarak izleyen taraftarlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abanazır, C., (2004). *Futbol Taraftar Profili, Medyanın Rolü Ve Şiddet” Konulu Uluslararası Seminerdeki Taraftar Kültürü Üzerine Yaptığı Konuşma*. İstanbul: British Council, 21- 22 Ekim (Aktaran: Artun Ünsal, A.G.E., S. 198).
- Abdioğlu, H., Kılıç, R. ve Çalış, N., (2015). *Öğrencilerin Ders Başarısı Üzerinde Kişilik Özelliklerinin Etkisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma*. Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1),83-109.
- Açak, M., Düz, S., Karataş, Ö., Karademir, T., Kurak, K., Bayer, R., (2018). *Türkiye Futbol Federasyonu 1. Ligindeki Taraftarlarının Fanatiklik Durumlarının İncelenmesi*. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 20 (3) , 8-23.
- Acarkan, İ., (2016). *Kişiliğin DNA’sı Enneagram ve Dokuz Mizaç Modeline göre Kendimizi Tanımak Başkalarını Anlamak*. İstanbul: Kurtaba Kitap, 345-370.
- Adan, A., Serra-Grabulosa, J.M., Caci, H. ve Natale, V., (2009). *A Reduced Temperament And Character Inventory (TCI-56). Psychometric Properties In A Non-Clinical Sample*. Personality and Individual Differences 46, 687–692.
- Adler, A., (1956). *The Individual Psychology Of Alfred Adler*. H. L. Ansbacher Ve R. R. Ansbacher (Eds.). Harper Torchbooks.
- Adler, A., (2000). *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*. (Çev. H. Özgü), İstanbul: Hayat Yayınları.
- Adler, A., (2004). *Yaşamın Amacı ve Anlamı* (Çev. Şipal, K., 7. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Akar, H., (1992). *Beck’in Depresyon Modeli ve Bilişsel Terapisi*. Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi, 5(1-3),37-40.
- Akbaba, S., (2006). *Eğitimde Motivasyon*. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13, 343-361.

- Akbaba, S., ve Eroğlu, Y., (2013). *İlköğretim Öğrencilerinde Siber Zorbalık Ve Mağduriyetin Yordayıcıları*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(1), 105-121.
- Akbulut, Y., Şahin, Y. L., ve Erişti, B., (2010). *Cyberbullying Victimization Among Turkish Online Social Utility Members*. Educational Technology & Society, 13 (4), 192-201.
- Akbulut, Y., Şahin, Y.L. ve Erişti, B., (2010). *Development Of A Scale To Investigate Cybervictimization Among Online Social Utility Members*, Contemporary Educational Technology. 1(1), 46-59.
- Akca, E. B. ve Sayımer, İ., (2017). *Siber Zorbalık Kavramı, Türleri Ve İlişkili Olduğu Faktörler: Mevcut Araştırmalar Üzerinden Bir Değerlendirme*. AJIT-E: Academic Journal Of Information Technology, 8(30), 7-19.
- Akkaya, Ö. ve Zerenler, M. (2017). *Sosyal Medya Ve Spor Pazarlaması İlişkisi Taraftar Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Beşiktaş Spor Kulübü Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(4), 945-963.
- Akşar, T. ve Merih, K., (2006). *Futbol Ekonomisi*. İstanbul, Literatür Yay.
- Akşar, T. ve Demir, K., (2008). *Futbol Yönetimi*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Aktaş, A., (2006). *Farklı Kültürlerdeki Yöneticilerin Kişilik Özelliklerine Dayanarak Liderlik Anlayışlarının Belirlenmesi: Türk Ve Amerikan Otel Yöneticilerinin Karşılaştırmalı Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya. 133.
- Allen, B. P.,(2002). *Personality Theories*. 4. Edition, Ablongman Publication, Boston.
- Allport, G. W., (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Allport, G. W., (1966). *Traits Revisited*. American Psychologist, 21(1), 1-10.
- Alper, S.İ., (2008). *İlköğretimde Zorbalık*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.123.

- Altunbaş, E., ve Gültekin, M., (2003). *Psikolojik Danışma Kuramları*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Altınok, N., (2022). *Spor Seyircilerinin Siber Zorbalık Davranışlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yozgat. 72.
- Anderson, T. and Sturm, B., (2007). *Cyberbullying From Playground To Computer*. Young Adult Library Services, 5(2), 24–27.
- Argan, M. ve Katırcı, H., (2015). *Spor Pazarlaması*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arıca, O.T., (2009). *Üniversite Öğrencilerindeki Siber Zorbalık Davranışlarının Bir Yordayıcısı Olarak Psikiyatrik Belirtiler*. Eğitim Araştırmaları, 34, 167-184.
- Arıca, O. T., (2011). *Siber Zorbalık: Gençlerimizi Bekleyen Yeni Tehlike*. Kariyer Penceresi, 2(6):10-12.
- Arıca, O. T., Kınay, H. ve Tanrıku, T., (2012). *Siber Zorbalık Ölçeğinin İlk Psikometrik Bulguları*. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1), 101–114.
- Arıkan, Y., (2007). *Futbolda Şiddet Ve Polis*. Polis Bilimleri Dergisi, 9, 1-4.
- Arkar, H., (2004). *Cloninger'in Psikobiyolojik Kişilik Kuramının Türk Örneğinde Sınanması*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.188.
- Arkar, H., (2005). *Cloninger'in Psikobiyolojik Kişilik Kuramı*. Türk Psikoloji Bülteni, 36, 82-94.
- Arkar, H., (2008). *Cloninger'in Mizaç ve Karakter Boyutları ile Kişilik Bozuklukları Arasındaki İlişki*. Klinik Psikiyatri, 11, 115-124.
- Arkar, H., Sorias, O., Tunca, Z., Şafak, C., Alkın, T., Akdede, B. B., Şahin, S., Yıldız Akvardar, Y., Sarı, Ö., Özerdem, A.ve Cimilli, C. (2005). *Mizaç ve Karakter Envanteri'nin Türkçe Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenilirliği*. Türk Psikiyatri Dergisi, 16(3), 190-204.

- Armstrong, G., and Mitchell, J. P., (2008). ***Global and Local Football: Politics and Europeanization on the Fringes of the EU***. Routledge.
- Arnold, E. and Bogg, KU., (1999). ***Interpersonal Relationships***. 3rd Edition. Philadelphia: W.B. Saunders Company.
- Aronson, E., Wilson, T. D. and Akert, R. M., (2012). ***Sosyal Psikoloji***. Çev: Okhan Gündüz. 7.Baskı, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Arslan, A., (2004). ***Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri***. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-12.
- Arslan, S. ve Yeşilyurt, F., (2019). ***Ergenlerin Sanal Zorbalık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi***. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11(18), 29- 42.
- Arslanoğlu, K., (2005). ***Futbolun Psikiyatrisi***. İthaki Yayınları. İstanbul.
- Arthur, W. and Graziano, W. G., (1996). ***The Five-Factor Model, Conscientiousness, And Driving Accident Involvement***. Journal Of Personality, 64, 593-618.
- Aslan, S., (2008). ***Kişilik, Huy ve Psikopatoloji***. Reviews, Cases and Hypotheses in Psychiatry RCHP, 2(1-2), 7-18.
- Aslan, N., ve Arkar, H., (2016). ***Üniversite Öğrencilerinde Öfke İfade Tarzları ile Mizaç ve Karakter Özellikleri Arasındaki İlişki***. Düşünen Adam Dergisi, 29, s. 121.
- Aslan, A.E. ve Çiçek, İ., (2020). ***Kişilik Ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve***. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 10(1), 138.
- Aslan, E., (1992). ***Benlik Kavramı ve Bireyin Yaşamındaki Etkileri***. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 4, 7-14.
- Atalay, A., (2010). ***Akran Zorbalığı Gösterme ve Akran Zorbalığına Maruz Kalmanın Cinsiyet, Yaş Sosyo ekonomik Düzey, Anne-Baba Tutumları, Arkadaş İlişkileri ve Benlik Saygısı ile İlişkisi***. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. Diyarbakır.89.

- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Ben, D. J., and Hoeksema, S.N., (2002). ***Psikolojiye Giriş***. Çev., Yavuz Aloğan, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., and Hoeksema, S. N., (2010). ***Psikolojiye Giriş***. (Y. Alogan, Çev.) Arkadaş Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi 1996)
- Aydın, M. B., Hatipoğlu, D. ve Ceyhan, Ç. (2008). ***Endüstriyel Futbol Çağında Taraftarlık***. İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi (26), 289-316.
- Aydın H., (2008). ***Ergenlerin Kişilik Özelliklerinin Stresle Başa Çıkma Ve Bazı Özlük Niteliklerine Göre Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi***. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.155.
- Aydın, C., (2016). ***A ve B Kişilik Tiplerinin Boş Zaman Davranışlarının Kıyaslanması***. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Eskişehir. 105.
- Aydın, N., (2007). ***Unipolar Ve Bipolar Depresif Atak Geçirmiş Hastaların Mizaç Ve Karakter Yönünden Karşılaştırılması***. Uzmanlık Tezi, Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Erzurum.83.
- Aytaç, S., (2000). ***İnsanı Anlama Çabası***. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Bacanlı, H., (1998). ***Eğitim Psikolojisi***. İstanbul, Alkım Yayınevi.
- Bacanlı, H., (2002). ***Gelişim ve Öğrenme***. Ankara: Nobel Yayınları.
- Back, A., (2000). ***Thinking Clearly About Violence***. Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition. 117, 219-230.
- Balcıoğlu, İ., (2003). ***Sporun Sosyolojisi ve Psikolojisi***. Bilge Yayıncılık, Mart, İstanbul: 50-51.
- Baldry, AC., (2003). ***Bullying In Schools And Exposure To Domestic Violence***. Child Abuse And Neglect, 27. 713–32.
- Ball, A. D., ve Tasaki, L. H. (1992). ***The Role And Measurement Of Attachment In Consumer Behavior***. Journal Of Consumer Psychology, 1, 155–172.

- Bandura, A., (1969). ***Social-Learning Theory Of Identificatory Processe***. E. D. Goslin İçinde, Handbook Of Socialization Theory And Research, (S. 213-262) . Chicago: Rand McNally.
- Bandura, A., (1977). ***Social Learning Theory***. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A., (1986). ***Social Foundations of Thought and Action***. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Baş, M., ve Göral, S., (2018). ***Kültürün Futbol Taraftarlarının Davranışına Etkisi; İskoçya-Türkiye Karşılaştırma Örneği***. Third Sector Social Economic Review, 53(2), 346-368.
- Başaran, İ. E., (1991). ***Örgütsel Davranış***. Gül Yayınevi, Ankara.
- Baştürk-Akça, E., Sayımer, İ., ve Ergül, S., (2015). ***Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Ve Siber Zorbalık Deneyimleri: Ankara Örneği***. Global Media Journal TR Edition, 5(10), 71-86.
- Bauer, H. H., Stokburger-Sauer, N. E., Exler, S., (2008). ***Brand Image And Fan Loyalty İn Professional Team Sport: A Refined Model And Empirical Assessment***. Journal Of Sport Management, 22(2), 205-226.
- Bauman, S., (2007). ***Cyberbullying: A Virtual Menace***. National Coalition Against Bullying National Conference İçinde . Melbourne, Australia.
- Bauman, Z., (2016). ***Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı***. Çev:Nurdan Soysal, 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul: 21-22.
- Bayrakçı, M., (2007). ***Sosyal Öğrenme Kuramı Ve Eğitimde Uygulanması***. SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 14, 198-210.
- Bayram N. ve Sayılı M., (2011). ***Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı***. Suç Önleme Sempozyumu, Bursa.
- Baysal, C. ve Tekarslan, E., (2004). ***Davranış Bilimleri***. 4.bs. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Beck, AT., Rush, AJ., Shaw, BF. and Emery, G., (1979). ***Cognitive Therapy Of Depression***. New York: The Guilford Press.

- Beck, J.S., (2001). *Bilişsel Terapi-Temel İlkeler ve Ötesi*. (Çev: Şahin, N.S.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, No:22.
- Beech, J., ve Chadwick, S. (Eds.). (2004). *The business of sport management*. Harlow: Pearson Education.
- Behrem, Ü., (2017). *Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Adalet Algısı Aracılığıyla Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 98.
- Belge, M., (2017). *Tarihten Güncelliğe*. 5.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 219.
- Belsey, B., (2003). *Always On, Always Aware*. <http://cyberbullying.ca/> Erişim Tarihi (12.07.2023).
- Belsey, B., (2008). *Cyberbullying: An Emerging Threat to the “Always On” Generation*.http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf Erişim Tarihi (12.07.2023).
- Beran, T. and Li, Q., (2005). *Cyber-Harassment: A Study Of A New Method For An Old Behavior*. Journal of Educational Computing Research, 32(3), 265–277.
- Beran, T., Rinaldi, C., Bickham, D. S. and Rich, M., (2012). *Evidence For The Need To Support Adolescents Dealing With Harassment And Cyber-Harassment: Prevalence, Progression And Impact*. School Psychology International, 33(5), 562–576.
- Berger, K., (2007). *Update on Bullying at School: Science forgotten?* Developmental Review, 27, 90–126.
- Betts, L. R., (2016). *Cyberbullying Approaches, Consequences And Interventions*. London: Palgrave Macmillan.
- Bhat, C. S., (2008). *Cyber Bullying: Overview and Strategies for School Counsellors, Guidance Officers, and All School Personnels*. Australian Journal of Guidance and Counselling. 18(1), 53– 66.

- Bilgin, A., (2001). ***Kadınların Varolma Yolları***. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: Xiv, Sayı: 1.
- Bilir, P. ve Sangün, L., (2014). ***Adana Demirspor ve Adanaspor Futbol Taraftarlarının Şiddet Eğilimleri***. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 5(1): 56 – 65.
- Biscaia, R., Ross, S., Yoshida, M., Correia, A., Rosado, A. and Marôco, J., (2016). ***Investigating The Role Of Fan Club Membership On Perceptions Of Team Brand Equity In Football***. Sport Management Review, 19(2), Pp.157-170.
- Boeree, C. G., (2006). ***Personality Theories***. Psychology Department Shippensburg University.
- Bora, T., (2018). ***Kârhanede Romantizm: Futbol Yazıları***. İletişim Yayınları.
- Borgia, L. G. and Myers, J. J., (2010). ***Cyber Safety And Children's Literature: A Good Match For Creating Classroom Communities***. Illinois Reading Council Journal, 38(3), 29– 34.
- Brandstrom, S., Schlette, P., Przybeck, T. R., Lundberg, M., Forsgren, T., Sdgvardsson, S., Nylander, P., Ndlsson, L. G., Clondnger, C. R., Adolfsson, R., (1998). ***Swedish Normative Data On Personality Using The Temperament And Character Inventory***. Compr Psychiatry, 39 (3): 122-128.
- Brehm, S.S., Kassin, S., and Fein S., (1999). ***Social Psychology***. 4th Edition. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Brown, C. F., Demaray, M. K., and Secord, S. M., (2014). ***Cyber Victimization In Middle School And Relations To Social Emotional Outcomes***. Computers in Human Behavior, 35, 12-21.
- Budak, S., (2000). ***Psikoloji Sözlüğü***. Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulgurcu, S., (2011). ***İstanbul İlinde Bir İlköğretim Okulunda 6–8. Sınıflarda Akran Zorbalığı Sıklığının Araştırılması***. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Buluç, B., (2005). *Televizyonlarda Yer Alan Şiddet İçeren Programların Okulda Şiddete Etkisi Ve Şiddet Önleme Amacıyla Okul Yöneticilerinin Alabileceği Önlemler*. Mesleki Eğitim Dergisi, 7(14), 44-73.
- Burger, J. M., (2006). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. (İ.D. ErgüvanSarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Burger, J. M., (2016). *Kişilik*. (5. Baskı). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Burhanoglu, B., 2015. <https://www.fethiyepsikiyatri.com/?s=ki%C5%9Filik> Erişim Tarihi (20.03.2023).
- Büyükyıldırım, İ. ve Dilmaç, B., (2015). *Siber Mağdur Olmanın İnsani Değerler Ve Sosyodemografik Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Değerler Eğitimi Dergisi, 13(29), 7–40.
- Calvete, E., Orue, I., Estevaz, A., Villardon, L. and Padilla, P., (2010). *Cyberbullying In Adolescents: Modalities And Aggressor's Profile*. Computers in Human Behavior, 26, 1128-1135.
- Camodeca, M. and Goossens, F. A., (2005). *Children's Opinions on Effective Strategies to Cope with Bullying: The Importance of Bullying Role and Perspective*. Educational Research 47: 93–105.
- Campbell, M. A., (2005). *Cyber-Bullying. An Old Problem In A New Guise?*. Australian Journal Of Guidance And Counselling, 15, 68–76.
- Cantez, E., (1984). *Results Obtained From Application Of Eysenck Personality Questionnaire (EPQ) And Study Of Values Test In Turkey, Istanbul University*. Studies In Experimental Psychology, 14, 53-63.
- Capuzzi, D. and Gross, D., (1999). *Counseling and Psychotherapy*. USA: Prentice Hall.
- Carlson, J., Sperry, L. and Lewis, J. A., (1997). *Family Therapy: Ensuring Treatment Efficacy*. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.
- Carlson, N. R., (1980). *Physiology Of Behavior*. Allyn And Bacon, Boston.

- Cattell, R. B., (1943). ***The Description Of Personality: Basic Traits Resolved Into Clusters***. The Journal Of Abnormal And Social Psychology, 38(4), 476-506.
- Cattell, R. B., (1945). ***The Principal Trait Clusters For Describing Personality***. Psychological Bulletin, 42(3), 129-161.
- Cervone, D. and Pervin, L. A., (2016). ***Kişilik Psikolojisi: Kuram ve Araştırma***. (M. Baloğlu, Çev.) (12. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Chadwick, S., (2014). ***Impacts Of Cyberbullying, Building Social And Emotional Resilience In Schools***. SpringerBriefs in Education. Cham: Springer.
- Chauvin, B., Hermand, D., and Mullet, E., (2007). ***Risk Perception and Personality Facets***. Risk Analysis. 1, 171-185.
- Cialdini, R.B., Borden, R.J., Thorne, A., Walker, M.R., Freeman, S. and Sloan, L.R., (1976). ***Basking In Reflected Glory: Three (Football) Field Studies***. Journal Of Personality And Social Psychology, 34, 366-375.
- Cizmecci Ümit, E., (2020). ***Televizyon Dizilerinin Ve Saldırganlık Eğiliminin Siber Zorbalık Davranışı İle İlişkisi Üzerine***. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 39, 89-104.
- Cloninger, C. R., (1987). ***A Systematic Method For Clinical Description And Classification Of Personality Variants***. Arch Gen Psychiatry, 44: 573-588.
- Cloninger, C. R., Svrakic, D. M. and Przybeck, T. R., (1993). ***A Psychological Model Of Temperament And Character***. Archives Of General Psychiatry, 50, 975-990.
- Cloninger, C. R., Przybeck, T. R., Svrakic, D. M., Wetzel, R. D., (1994). ***The Temperament And Character Inventory (TCI): A Guide To Its Development And Use***. 1. Baskı, St. Louis, Mo: Center For Psychobiology Of Personality, Washington University, 67-81.
- Cloninger, C. R. and Svrakic, D. M., (1997). ***Integrative Psychobiological Approach to Psychiatric Assessment and Treatment***. Psychiatry, 60(2), 120-141.

- Cloninger S. C., (2004). *Theories Of Personality Understanding Persons*. Fourth Edition, New Jersey, Person Prentice Hall.
- Cooper, D. and Snell, J. L., (2003). *Bullying--Not Just a Kid Thing*. Educational Leadership, 60(6), 22-25.
- Costa, P. T. and Mccrae, R. R., (1988). *From Catalog To Classification: Murray's Needs And The Five-Factor Model*. Journal Of Personality And Social Psychology, 55(2), 258-265.
- Costa, P. T., Mccrae, R. R. and Dye, D. A., (1991). *Facet Scales For Agreeableness And Conscientiousness: A Revision Of The NEO Personality Inventory*. Personality And Individual Differences, 12(9), 887-898.
- Costa, P. T., and Mccrae, R. R., (1992). *Four Ways Five Factors Are Basic*. Personality And Individual Differences, 13, 653-665.
- Craig, WM. and Pepler, D., (2003). *Identifying And Targeting Risk For Involvement In Bullying And Victimization*. Canadian Journal Of Psychiatry, 48: 577-82.
- Crawford, G., (2004). *Consuming Sport: Fans, Sport And Culture*. Routledge.
- Cüceloğlu, D., (1991). *İnsan Ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D., (2002). *İnsan ve Davranışı*. 10. Baskı, Remzi Kitapevi. İstanbul.
- Cüceloğlu, D., (2003). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Cüceloğlu, D., (2006). *İnsan ve Davranışı*. 15.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D., (2007). *İnsan Ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. Remzi Kitapevi, 16.Basım, İstanbul.
- Cüceloğlu, D., (2011). *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*. 21. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D., (2013). *İnsan Ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları, Remzi Kitabevi*.
- Cüceloğlu, D., (2015). *İnsan ve Davranışı* (31. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Çakır, Ö. B. ve Horzum, M. B., (2008). *Web Tabanlı Öğretim Ortamındaki Öğrencilerin İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 41(1), 187 - 205.
- Çakıroğlu, B., (2022). *Futbol Taraftarlarının Fanatizm Duyguları İle Siber Zorbalık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. 98.
- Çankaya, İ., (2011). *İlköğretimde Akran Zorbalığı*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(1), 81- 92.
- Çelebi, Y. G. ve Odacı, H., (2018). *Bağlanma Stilleri, İlişkilere İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar, Kişilerarası İlişki Tarzlar ve Kişilik Özelliklerinin Evlilik Uyumunu Yordamadaki Rolünün İncelenmesi*. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 18(40).
- Çelik, M., (2017). *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kişilik Özellikleri Ve Mesleki Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir. 111.
- Çelik, M., (2019). *Futbol Takımı Taraftarlarının Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Göztepe Spor Kulübü Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla. 118.
- Çetin, B., Peker, A. ve Eroğlu, Y., (2010). *Kız Öğrencilerde Siber Zorba ve Kurban Olmanın Yordayıcıları Olarak İnternet Bağımlılığı ve Yaşam Doyumu*. Keser, N., Baytekin, B. (Eds). 1.Uluslararası Kadın ve Sağlık Kongresi, (181-186). Sakarya.
- Çetin, B., Eroğlu, Y., Peker, A., Akbaba, S., ve Pepsoy, S., (2012). *Ergenlerde İlişkisel Karşılıklı Bağımlı Benlik Kurgusu, Siber Zorbalık ve Psikolojik Uyumsuzluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12 (2), 637-653.
- Çetiner, M., (2014). *Bireysel Kariyer Planlaması İle Kişilik Arasındaki İlişkinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği*. Yüksek

- Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.137.
- Çifçi, S., (2010). *Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sanal Zorbalık Düzeyleri İle Empatik Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.156.
- Çimen, S., (2007). *Ankara Bölgesi Klasman Futbol Hakemlerinin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.101.
- Çivilidağ, A. ve Cooper, H. T., (2013). *Ergenlerde Siber Zorba Ve Öfkenin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Niğde İli Örneği*. International Journal of Social Science, 6(1), 497-511.
- Çemberci, Y., (2003). *Eğitim Yöneticilerinin Liderlik Davranışları ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 1(1). 80.
- Demirbaş, M. ve Yağbasan, R., (2005). *Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Bilimsel Tutumlarının Kalıcılığına Olan Etkisinin İncelenmesi*. Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(2), 363-382.
- Demirbaş, N., (2014). *Üst-Düzey Kişilik Ve Yaşamda Anlam: Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolünün Yapısal Eşitlik Modellemesi İle İncelenmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.138.
- Demiröz, T., (2012). <https://blog.joshqun.com/kisilik-gelisimini-etkileyen-faktorler/> Erişim Tarihi (20.03.2023).
- Demirtaş, T., (2005). <http://www.kriminoloji.com> Erişim Tarihi (20.03.2023).
- Deniz, M. E., (2012). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim* (4. Baskı). Ankara: Maya Akademi Yayınevi.
- Dere, G., ve Türen, U., (2020). *Sporda Taraftar Şiddeti ve Saldırganlığı Açıklayan Kuramlara Bütüncül Bir Bakış*. Yönetim ve Çalışma Dergisi, 4(1), 113–136.

- Deveci, H., Karadağ, R. ve Yılmaz, F., (2008). *İlköğretim Öğrencilerinin Şiddet Algıları*. Eletronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(24), 351-368.
- Deyoung, C. G., (2006). *Higher-Order Factors Of The Big Five In A Multi-Informant Sample*. Journal Of Personality And Social Psychology, 91(6), 1138–51.
- Digman, J. M., (1990). *Personality Structure: Emengence Of The Five-Factor Model*. Annual Review Of Psychology, 41, 417-440.
- Dholakia, U. M., Bagozzi, R. P., and Pearo, L. K., (2004). *A Social Influence Model Of Consumer Participation In Network-And Small-Group-Based Virtual Communities*. International journal of research in marketing, 21(3), 241-263.
- Dikici, S. T., (2008). *Türkiye'de Taraftarın Sosyal Ve Siyasal Profili: Beşiktaş JK Çarşı Grubu Örneği*. Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli. 112.
- Dikici, S. T., (2009). *Çarşı 'Bir Başka Taraftarlık'*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Duman, Ç., Taşkın, E., Gökçe, Z. ve Zobar, L., (2015). *Tüketicilerin Futbol İle İlgilenim Seviyelerine Göre Kümelenmesi Ve Kümeler Arasındaki Farklılıklar*. Öneri Dergisi, 11(43), 71-88.
- Dunning, E., (1995). *Football Hooliganism As A World Social Problem*. Agon 2, Ss. 9-41.(Aktaran: Ziya Koruç, Beşiktaş Jimnastik Kulübü Divan Kurulu Sporda Şiddetin Önlenmesi Komisyonu, “Türkiye’de Holigan Seyircinin Profili: Saldırganlık, Sporda Şiddetin Önlenmesi” Konulu Panelin Konuşma Metinleri, İstanbul, 29 Ocak 2005).
- Durak, E., Ş., https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/davranisci_yaklasim. Erişim Tarihi (03.09.2023).
- Durgutluoğlu, M. , (2020). *Futbol Taraftarlarının Fanatiklik Düzeyleri İle Psikolojik Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya. 102.
- Doğan, İ., (1999). *Türk Futbolunda Potansiyel İstanbul Ruhu ve Şiddet*. Düşünen Siyaset Dergisi (2), Esin Sanat ve Felsefe Yayıncılık, 1. Baskı, Sayı:2, Ankara.

- Doğru, Y. B., Koç, F., Giray, C. ve Yön, B., (2021). *Futbol Takımı Taraftarlığında Özdeşleşme: Kocaelispor Taraftarı Örneği*. Turkish Journal of Marketing, 6(1), 1-20.
- Dwyer, B., Greenhalgh, G. P. and Lecrom, C. W., (2015). *Exploring Fan Behavior: Developing A Scale To Measure Sport Efangelism*. Journal Of Sport Management, 29(6), 642-656.
- Ebstein, RP., (2006). *The Molecular Genetic Architecture Of Human Personality: Beyond Self-Report Questionnaires*. Mol Psychiatry 11:427–445.
- Elliot, M., (1997). *101 Ways Of Dealing With Bullying*. London: Hodder Childrens's Book.
- Englander, E. K., Mills, E. and Mccoy, M., (2009). *Cyberbullying And Information Exposure: User-Generated Content İn Post-Secondary Education Cyberbullying And Information Exposure*. International Journal of Contemporary Sociology, 46(2), 213–230.
- Engler, B., (1985). *Personality Theories: An İntroduction*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Erkal, M., Ayan, D. ve Güven, Ö., (1998). *Sosyolojik Açıdan Spor*. Genişletilmiş 3.Basım, Der Yayınları, İstanbul: 150, 150-153.
- Erkal, B., (2009). *Kişilik Psikolojisi ve Kişilik Kuramları*. ed. Enver Özkalp. Davranış Bilimleri. 10. bs. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları: 239- 260.
- Eker, G. Ö., (2010). *Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm Ve Beşiktaş*. Milli Folklor, 22(85), 173-182.
- Ekşi, H. ve Yaman E., (2010). *Çocuk ve Ergende Şiddet*. Kaknüs Yayınları.
- Ekşi, F., (2012). *Narsistik Kişilik Özelliklerinin İnternet Bağımlılığı Ve Siber Zorbalığı Yordama Düzeyinin Yol Analizi İle İncelenmesi [Examination Of Narcissistic Personality Traits' Predicting Level Of İnternet Addiction And Cyber Bullying Through Path Analysis]*. Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. [Educational Sciences: Theory & Practice],12 (3), 1683-1706.

- Erden, M. ve Akman, Y., (2005). **Gelişim ve Öğrenme**. Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- Erdoğan, İ., (1994). **İşletmelerde Davranış**, Beta, İstanbul.241.
- Erdur-Baker, Ö., ve Kavşut, F., (2007). **A New Face Of Peer Bullying: Cyber Bullying**. Journal of Euroasian Educational Research, 27, 31-42.
- Erdur-Baker, Ö. ve Tanrikulu, İ., (2010). **Psychological Consequences Of Cyberbullying Experiences Among Turkish Secondary School Children**. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 2(2), 2771-2776.
- Eroğlu, F., (1996). **Davranış Bilimleri**. Beta Yayınevi, İstanbul. 139.
- Eroğlu,Y., Peker,A., ve Yaman, E., (2011). **Okul Zorbalığı Ve Siber Zorbalık**. İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Eroğlu, Y., (2014). **Ergenlerde Siber Zorbalık Ve Mağduriyeti Yordayan Risk Etmenlerini Belirlemeye Yönelik Bütüncül Bir Model Önerisi**. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa. 395
- Ewen, R. B., (2003). **An Introduction To Theories Of Personality**. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Eysenck, H. J., (1952). **The Scientific Study of Personality**. Routledge ve Kegan Paul, London.
- Eysenck, H. J., (1959). **Manual of the Maudsley Personality Inventory**. University of London Press, London.
- Eysenck, H. J. and Eysenck, S.B.G., (1964). **Manual of the Eysenck Personality Inventory**. University of London Press, London.
- Eysenck, H. J. and Eysenck, S.B., (1968). **The Measurement Of Psychoticism: A Study Of Factor Stability And Reliability**. Br J Soc Clin Psychol, 7: 286- 294.
- Eysenck, H. J. and Eysenck, S. B., (1975). **Manual of the Eysenck Personality Questionnaire (adult and junior)**. Hodder & Stoughton, London.
- Eysenck, S.B.G., Eysenck, H.J., Barrett, P., (1985). **A Revised Version Of The Psychoticism Scale**. Pers Individ Dif, 6: 21–29.

- Feldman, R. S., (2010). ***Understanding Psychology*** (10th Bs.). New York: Mcgraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages.
- Feist, J. and Feist, G. J., (2008). ***Teories Of Personality***. (7. Edition). New York: Mcgraw Hill.
- Feist, G. J., Bodner, T. E., Jacobs, J. F., Miles, M., and Tan, V., (1995). ***Integrating Topdown And Bottom-Up Structural Models Of Subjective Well-Being: A Longitudinal Investigation***. Journal Of Personality And Social Psychology, 68(1), 138– 150.
- Fişek K., (2003). ***Sporun Anatomisi***. YGS Yayınları, İstanbul: 25, 30.
- Funk, D.C., Beaton, A. and Alexandris, K., (2012). ***Sport Consumer Motivation: Autonomy And Control Orientations That Regulate Fan Behaviours***. Sport Management Review, 15(3), Pp.355-367.
- Francis, L.J., Brown, L.B. and Philipchalk, R., (1992). ***The Development Of An Abbreviated Form Of The Revised Eysenck Personality Questionnaire (EPQR-A): Its Use Among Students In England, Canada, The USA And Australia***. Pers Individ Dif, 13: 443-449.
- Friedman, H. S., and Schustack, M. W., (2003). ***Personality: Classic Theories And Modern Research***. (3: e upplagan).
- Frisen, A., Jonsson, A., Persson, C., (2007). ***Adolescents' Perception Of Bullying: Who Is The Victim? Who Is The Bully?*** What Can Be Done To Stop Bullying?, Adolescence, Winter 42 (168): 749-61.
- Fromm, E., (2011). ***Özgürlükten Kaçış***. E. Fromm İçinde, Özgürlükten Kaçış. İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Fromm, E.,(2017). ***Sahip Olmak ya da Olmak***. 6. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Gadrini, S., Cloninger, C.R. and Venneri, A., (2009). ***Individual Differences in Personality Traits Reflect Structural Variance in Specific Brain Regions***. Brain Reseach Bulletin, 79, 265-270.
- Geçtan, E., (2000). ***Psikanaliz Ve Sonrası***. 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Geçtan, E., (2002). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Geçtan, E., (2004). *Psikanaliz Ve Sonrası*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Geçtan, E., (2015). *Psikodinamik Psikiyatri Ve Normaldışı Davranışlar*. Metis Yayınları.
- Gencoğlu, C., (2006). *Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik Düzeyleri İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun. 99.
- Gençay, S. ve Karaküçük, S., (2006). *Üniversite Öğrencilerinin Spor Taraftarlığıyla İlgili Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 11 (4) , 11-22.
- Gençer, S. L., (2011). *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Durumlarının İnternet Kullanım Profilleri Ve Demografik Özelliklere Göre Farklılıklarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Teknoloji Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta. 74.
- George, D.T., Umhau, J.C., Phillips, M.J., Emmela, D., Ragan, P.W., Shoaf, S.E., Rawlings, R.R., (2001). *Serotonin, Testosterone, And Alcohol In The Etiology Of Domestic Violence*. Psychiatry Research 104, 27–37.
- Gergen, K. J. and Gergen M. M., (1986). *Social Psychology*. 2th Edition, New York: Springer-Verlag.
- Gerrig, R. J., and Zimbardo, P. G., (2012). *Psikoloji Ve Yaşam*. Çev. Ed. Sart, G., Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Gezgin, D. M. ve Çuhadar, C., (2012). *Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi*. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2(2), 93–104.
- Giddens A., (2012). *Sosyoloji*. 1. baskı, Eylül, Kırmızı Yayınları, İstanbul: 588, 1065
- Gizir, Z. ve Baran, G., (2003). *Anaokuluna Devam Eden Dört-Beş Yaş Çocuklarında Sosyal Davranışların Gelişimi ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(25), 118-133.

- Gleason, K. A., Jensen-Campbell, L. A., and Richardson, D., (2004). ***Agreeableness As A Predictor Of Aggression İn Adolescence***. Aggressive Behavior, 30, 43-61.
- Goldberg, L. R., (1990). ***An Alternative “Description Of Personality”. The Big-Five Factor Structure***. Journal Of Personality And Social Psychology, 59, 1216-1229.
- Goldberg, L. R., (1993). ***The Structure of Phenotypic Personality Traits***. American Psychologist, 48(1), 26-34.
- Goldenberg, I., and Goldenberg, H., (2008). ***Family Therapy An Overview***. Brooks/Cole Cengage Learning.
- Gökler, R., (2009). ***Okullarda Akran Zorbalığı***. Uluslararası İnsani Bilimleri Dergisi, 6 (2), s. 511- 537.
- Greene, M.B., (2006). ***Bullying İn School: A Plea For Measure Of Human Rights***. Journal Of Social Issues 62, 63-69.
- Grant, A., (2009). ***Evidence-Based Practice And The Need For Paradigmatic Pluralism İn Cognitive Behavioural Psychotherapy***. Journal Of Psychiatric And Mental Health Nursing 16, 368–375.
- Griffin, R.S. and Gross, A.M., (2004). ***Childhood Bullying: Current Empirical Findings And Future Directions For Research***. Aggression And Violent Behavior, 9(4): 379-400
- Guedner, B. A., Isava, D. M., and Merrell, K. W. (2008). ***How Effective Are School Bullying Intervention Programs? A Meta-Analysis Of Intervention***. School Psychology Quarterly, 23(1), 26-42.
- Guttman, A., (1986). ***Sport Spectators***. P.P Viii. New York: Columbia University Press, 30.
- Güleç, M.Y., (2009). ***Psikomatik Hastalıklarda Mizaç ve Karakter***. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 1, 201-214.
- Gülücü, H., (2017). ***Üniversite Öğrencilerinin Meslek Ve Kariyer Seçimi İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki: İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri***

- Üzerine Bir Araştırma.** Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.125.
- Gümüş, Ö. D., (2009). **Kültür, Değerler, Kişilik Ve Siyasal İdeoloji Arasındaki İlişkiler: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma (Türkiye-ABD).** Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.374.
- Günay, T. ve Tiryaki, Ş., (2003). **Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin (Stöo) Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması.** Hacettepe Journal of Science, 14(1), 14-26.
- Gündoğdu, Y.B., (2016). **Psikanalitik Kişilik Kuramlarına Göre Gelişim Ve Değişimin İmkânı.** Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11(17),373-404.
- Güneş, F., (2013). **Sınıf Yönetimi Yaklaşımlar Ve Modeller.** PegemA Yayınları, Ankara.
- Güner, M., (2012), **Erich Fromm'un Ahlak Anlayışı.** Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 66.
- Güney, S., (2000). **Davranış Bilimleri.** (Gökçe Ofset, Ankara).
- Güney, S., (2011). **Davranış Bilimleri.** 6. bs. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hacısoftaoğlu, İ., Akcan, F., ve Bulgu, N., (2012). **Hayali Cemaatler Olarak Taraftar Toplulukları: Ankaragücü Taraftar Grupları Örneği.** Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences, 23(4), 159–176.
- Hart, D., (2017). **The 'Club Versus Country'debate: Investigating English Fan Loyalty Toward Club And National Teams.** Soccer Society, 18(7), 849-865.
- Hatipoğlu, D., ve Aydın., M.B., (2007). **Bastır Ankaragücü: Kent, Kimlik, Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık.** Ankara: Epos Yayınları, s. 159.
- Hazar, Ç., (2006). **Kişilik Ve İletişim Tipleri.** Selçuk İletişim,4(2), 125-140.
- Healey, J., (2011). **Dealing With Bullying.** Australia: The Spinney Press.

- Heath, A.C., (1994). ***Testing A Model For The Genetic Structure Of Personality: A Comparision Of The Personality Systems Of Cloninger And Eysenck***. Journal Of Personality And Social Psychology, 66, 762-775.
- Hellriegel, D., Slocum, J. W. JR., and R.W. Woodman,. (1992). ***Organizational Behavior***. 6. Basım. West Publication Company. N.Y. ABD.
- Hergenhahn, B. R., (1988). ***An Introduction to Theories of Learning***. (3. Baskı). New Jersey: PrenticeHall.
- Herring, S. C., (2002). ***Gender Violence: Recognizing And Resisting Abuse İn Online Environment***. Asian women, 14, 187-212.
- Hinduja, S., and Patchin, J.W., (2009). ***Bullying Beyond The Schoolyard: Preventing And Responding To Cyberbullying***. California: Carwin Pres.
- Hinduja, S. and Patchin, J. W., (2010). ***Bullying, Cyberbullying, and Suicide***. Archives of Suicide Research. 14(3), 206-221.
- Horzum, M. ve Ayas, T., (2013). ***Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Fakındalık Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi***. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(3), 195–205.
- Hoy, W. K., and Woolfolk, A. E., (1993). ***Teachers' Sense of Efficacy and the Organizational Health of Schools***. The Elementary School Journal, 93, 355-372.
- Hunt, K. A., Bristol, T. and Bashaw, E. R., (1999). ***A Conceptual Approach To Classifying Sports Fans Fan Motives And Behavior***. Journal Of Services Marketing, 13(6), 439–452.
- Hünerli, S., (2011). ***Türkiye’de Futbol İktidarı Ve Fanatizmin Karikatürlerde Yansıması***. Sanat Dergisi, (19), 97-107.
- Irak, D., (2015). ***Sporun Burjuvalaşması***. Oyunun Ötesinde Spor Sosyolojisi Çalışmaları, 292.

- Isır, T., (2006). **Örgütlerde Personel Seçim Süreci: Bir Kamu Kuruluşundaki Yönetici Personelin Kişilik Özelliklerinin Tespit Edilerek Personel Seçim Sürecinin İyileştirilmesi Üzerine Bir Araştırma**. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana. 455.
- İğdeli, F., (2018). **Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet Ve Siber Zorbalık Duyarlılıklarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi**. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir. 75.
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E.E., (2010). **Kişilik Kuramları**. Ankara: Pegem Akademi.
- İnanç B. Y. ve Yerlikaya E. E., (2012). **Kişilik Kuramları**, 6. Baskı, Pegem Yayınevi.
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E., (2014). **Kişilik Kuramları**. (9. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E., (2016). **Kişilik Kuramları**. Ankara: Pegem Akademi.
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya E.E., (2017), **Kişilik Kuramları**. (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- İnel, M. S., (1996). **Kimlik Oluşumunda Spor Ne Kadar Merkezde?**. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor A.B.D., Mersin.65.
- İrfaner, S., (2009). **Öğrenciler Arasında Gerçekleşen Zorbalık Eylemleri Ve Zorbalık Konusunda Öğrencilerin, Öğretmenlerin Ve Okul Yöneticilerinin Tutum Ve Görüşleri**. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 180.
- İyigün, N. Ö., (2011). **Psikolojik Kontratın Örgütsel Sapma Üzerindeki Etkisinde Kişilik Özelliklerinin Rolü ve Bir Araştırma**. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 306.
- John, O. P. and Srivastava, S., (1999). **The Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement, And Theoretical Perspectives**. Handbook Of Personality: Theory And Research, 2 (1999), 102-138.

- John, O. P., Naumann, L. P., and Soto, C. J., (2008). ***Paradigm Shift To Integrative Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement And Conceptual Issues.*** In Handbook Of Personality: Theory And Research. New York: The Guildford Press.
- Jones, I., (1997). ***A Further Examination Of The Factors Influencing Current Identification With A Sports Team.*** Perceptual And Motor Skills. 85, 257-258.
- Jöger, T., Amado J., Matos A. and Pessoa T., (2010). ***Analysis Of Experts" And Trainers" Views On Cyberbullying.*** Australian Journal Of Guidance & Counselling. 20 (2), 169–181.
- Juvonen, J. and Gross, E. F., (2008). ***Extending The School Grounds?—Bullying Experiences In Cyberspace.*** Journal of School health, 78(9), 496-505.
- Kacar, C., (2023). ***Sosyal Medya Kullanan Bireylerin Siber Zorbalık Deneyimlerinin İncelenmesi.*** Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. 57.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar Z., (2014). ***Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş.*** 16.Basım, Evrim Yayınevi, İstanbul: 83, 380.
- Kalaman, S., (2011). ***İnternette Özel Hayatın Gizliliğinin İhmal Edilmesi: Facebook.*** Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 143.
- Kalelioğlu, Ü., (2003). ***Depresyon ve Anksiyete Belirleyicisi Olarak Mizaç Ve Karakter Envanteri (TCI)'nin Kullanımı.*** Tıpta Uzmanlık Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Karaca, Y., (2019). ***Spor Seyircilerinin Zorbalık Davranışlarının İncelenmesi (Futbol Taraftarı Örneği).***Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.112.
- Karaca, M., Mutlu, T., ve Gencer, G., (2021). ***Siber Mağduriyet: Kavramsal Bir Çalışma.*** Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), 177-191.

- Karademir, Y. ve Kurnaz, H ., (2020). *Examination Of The Relationship Between The Identification Levels And Aggression Levels Of The Fans; Example Of Alanyaspor Fans* . Turkish Journal of Sport and Exercise , 22 (2) , 230-243.
- Karancı, A.N., Dirik, G. ve Yorulmaz, O., (2007). *Eysenck Kişilik Anketi -Gözden Geçirilmiş Kısaltılmış Formu'nun (EKA-GGK) Türkiye;de Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması*. Türk Psikiyatri Dergisi, 18(3), 254.
- Karşahin, H., (2012). *Gençlik ve Din, Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karataş, H. ve Öztürk, C., (2009). *Sosyal Bilişsel Teori İle Zorbalığa Yaklaşım*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 2 (2): 61-74.
- Kavuk, M., (2011). *İlköğretim Öğrencilerinin Sanal Zorba ve Sanal Kurban Olma Durumlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 233.
- Kaya, A., (2020). *Ergenlerde Siber Zorbalık Ve Mağduriyet Durumlarının, Başa Çıkma Ve Aleksitimi Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan. 131.
- Kaya,U.,(2023).[http://www.antalyaozelegitim.com/blog/psikolojik-degerlendirme-ve danisma/davranisci-yaklasim.html](http://www.antalyaozelegitim.com/blog/psikolojik-degerlendirme-ve-danisma/davranisci-yaklasim.html),_Erişim Tarihi (03.09.2023).
- Kayaoğlu, A.G., (2000). *Futbol Fanatizmi, Sosyal Kimlik ve Şiddet: Bir Futbol Takım Taraftarlarıyla Yapılan Çalışma*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 159.
- Kayaoğlu, A. G., (2004). *Futbolda Seyirci şiddeti: Sosyal Psikolojinin Katkıları ve Sınırlılıkları*. Türk Psikoloji Yazıları, 7(13), 79 – 101.
- Keith, S. and Martin, M.E., (2005). *Cyber-Bullying: Creating a Culture of Respect in a Cyber World*. Reclaiming Children and Youth. 13, 224-228.
- Kılıcıgil, E., (2003). *Psycho-Social Aspects Of Reactions By Football Fans Concerning Violence*. Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi. Spormetre.1(1):21-29.

- Kılıç, N., (2009). *İlköğretim 6, 7, 8. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalık Düzeylerinin Yordanması (Konya İli Cihanbeyli İlçesi İlçe Merkez Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara. 117.
- Kılıçbay, M. A., (2003). *Kimlikler Okyanusu*. Doğu Batı Dergisi, Kimlikler, Sayı:23, s.158.
- Kıvanç, Ü., (1993). *Aşka Bahane Aramasak....* Birikim Dergisi, 56, 19-32.
- Kim, J., LaRose, R., and Peng, W., (2009). *Loneliness As The Cause And The Effect Of Problematic İnternet Use: The Relationship Between İnternet Use And Psychological Well-Being*. CyberPsychology & Behavior, 12 (4), 451-455.
- King, A., (1997). *The Postmodernity of Football Hooliganism*. The British Journal of Sociology, 48(4), 576-593.
- Kiriakidis, S.P. and Kavoura A., (2010). *Cyberbullying: A Review Of The Literature On Harassment Through The İnternet And Other Electronic Means*. Fam Community Health, 33, 82-93.
- Koç, Z., (2006). *Lise Öğrencilerinin Zorbalık Düzeylerinin Yordanması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Araştırmalar Anabilim Dalı. Ankara. 259.
- Koçel, T., (2003). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Koçer, M., (2012). *Futbol Derneklerine Üye Olan Taraftarların Şiddet Ve Holiganizm Eğilimlerinin Belirlenmesi: Kayseri Örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32, 111-135.
- Konakay, G. ve Çelik, F., (2018). *Kişilik Kuramları Ve Psikolojik Sözleşme Etkileşiminin İşletmelere Yansıması*. Journal of Human Sciences, 15(1), 697-706.
- Konter, E., (2006). *Spor Psikolojisi El Kitabı*. Nobel Yayınevi, s.133.
- Korkmaz, A., (2016). *Siber Zorbalık Davranışları Sergileme Ve Siber Zorbalığa Maruz Kalma Durumlarının Karşılaştırılması*. TRT Akademi, 1(2), 620-639.

- Korkut, F., (2004). *Okul Temelli Önleyici Rehberlik Ve Psikolojik Danışma*. Ankara. Anı Yayıncılık.
- Koruç, Z., Bayar, P., Arslan, F., (2004). *Türkiye’de Futbol Fanatikleri: Sosyal Kimlik Ve Şiddet. Türkiye Futbol Adamları Derneği Ankara Şubesi Ve Spor Toto Genel Müdürlüğü Futbol Müسابakalarında Terörün Nedenleri Ve Önleme Yolları Bilimsel Araştırma Yarışması*. Ankara.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., and Agatson, W. P., (2008). *Cyber Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Wiley-Blackwell Publishing.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. and Agatson, P. W., (2012). *Cyberbullying: Bullying. the digital age* (2. bs.). Oxford, UK: John Wiley & Sons, Incorporated.
- Kowalski, R.M. and Limber, S.P., (2013). *Psychological, Physical, And Academic Correlates Of Cyberbullying And Traditional Bullying*. Journal of Adolescent Health, 53, 13-20.
- Kowalski, R. M., Toth, A. and Morgan, M., (2018). *Bullying And Cyberbullying İn Adulthood And The Workplace*. The Journal of Social Psychology, 158(1), 64–81.
- Kozacıoğlu, G. ve Gördürür, H. E., (1995). *Bireyden Topluma Ruh Sağlığı*. İstanbul: Alfa
- Kozanoğlu, C., (1990). *Türkiye'de Futbol: " Bu Maçı Alcaz!"*. Kıyı Yayınları.
- Kozanoğlu, C., (1996). *Türkiye’de Futbol: Bu Maçı Alcaz!*. 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 103, 109- 110.
- Kozanoğlu, C., (1999). *Beyond Edirne: Football And The National Identity Crisis İn Turkey. In: Armstrong G., Giulianotti R. (Eds) Football Cultures And Identities*. Palgrave Macmillan, London.
- Köknel, Ö., (1984). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köknel, Ö., (1985). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. Altın Kitaplar Yayınevi, 11. Basım, İstanbul.
- Köknel, Ö., (1986). *Kişilik*. Altın Kitapları, İstanbul.

- Köknel, Ö., (1989). **Genel ve Klinik Psikiyatri**. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Köknel, Ö., (1997). **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**. Altın Kitaplar Yayınevi, (14. Basım), İstanbul.
- Köknel, Ö., (2005). **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**. 17. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Köse, S., Sayar, K., Ak, İ., Aydın, N., Kalelioğlu, Ü., Kırpınar, İ., Reeves, R.A., Przybeck, T.R. ve Cloninger, C.R., (2004). **Mizaç ve Karakter Envanteri (Türkçe TCI): Geçerlik, Güvenirliliği ve Faktör Yapısı**. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, 14(3), 107- 131.
- Kraft, E. and Wang, J., (2010). **An Exploratory Study Of The Cyberbullying And Cyberstalking Experiences And Factors Related To Victimization Of Students At A Public Liberal Arts College**. International Journal of Technoethics, 1(4), 74–91.
- Kulaksızoğlu, A., (1999). **Ergenlik Psikolojisi**. Remzi Kitabevi (5. Basım), İstanbul.
- Kuper, S., (2003). **Futbol Asla Sadece Futbol Değildir**. Çev:Sinan Gürtunca, 2.Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul:34.
- Kural, S., (2017). **Futbol Süper Lig Takım Taraftarlarının Sporda Fanatizm Ve Şiddete İlişkin Görüşleri**. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara. 90.
- Kurtiç, N., (2006). **Futbol Seyircisini Saldırganlığa İten Psiko-Sosyo Nedenler (Sakarya İli Örneği)**. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Kuru, E., ve Var, L., (2009). **Futbol Seyircilerinin Spor Alanlarındaki Saldırganlık Davranışları Hakkında Betimsel Bir Çalışma: Kırşehir İli Örneği**. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (2), S.142.
- Kuzgun, Y., (1972). **Kendini Gerçekleştirme**. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, 10, 162–172.

- Küçükkaragöz, H. ve Baysal, A., (1993). *Psikolojik Danışma Bilişsel Yaklaşımlar*. Eğitim Bilimleri Dergisi.
- Lacey, B., (2007). *Social Aggression: A Study Of Internet Harassment*. Unpublished Doctoral Dissertation, Long Island University, ABD.
- Lazarus, R.S., (1991). *Progress On A Cognitive-Motivational Relational Theory Of Emotion*. Journal Of Research In Personality, 21, 1-39.
- Lenhart, A., (2007). *Cyber Bullying And Online Teens*. Pew Internet and American Life Project, <https://www.pewresearch.org/internet/2007/06/27/cyberbullying/> Erişim Tarihi (12.07.2023).
- Li, Q., (2010). *Cyberbullying In High Schools: A Study Of Students' Behaviors And Beliefs About This New Phenomenon*. Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 19(4), 372- 392.
- Livingstone, S. and Brake, D.R., (2010). *On The Rapid Rise Of Social Networking Sites: New Findings And Policy Implications*. Children & Society, 24(1), 75-83.
- Madden, M. and Smith, A., (2010). *Reputation Management And Social Media: How People Monitor Their Identity And Search For Others Online*. Pew Research Center. <https://goo.gl/ooiVSt> Erişim Tarihi (12.07.2023).
- Markus, H and Wurf E., (1987). *The Dynamic Self Concept: A Social Psychological Perspective*. Annual Review Of Psychology; 39: 299-337.
- Maslow, A. H., (1943). *A Theory of Human Motivation*. Psychological Review.
- Maslow, A. H., (1970). *Motivation and Personality* (third edition ed.). London: Harper Collins.
- Maslow, A., (2017). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çeviren: Okhan Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Matthews, G., Deary, I. J., and Whiteman, M. C., (2003). *Personality Traits*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.

- Mccrae, R. R. and Costa, P. T., (1985). *Updating Norman's "Adequacy Taxonomy": Intelligence And Personality Dimensions In Natural Language And In Questionnaires*. Journal Of Personality And Social Psychology, 49(3), 710-721.
- Mccrae, R. R. (1990). *Controlling Neuroticism In The Measurement Of Stress*. Stress Medicine, 6(3), 237-241.
- Mccrae, R. R. and Costa, P. T., (1991). *The NEO Personality Inventory: Using The Five-Factor Model In Counseling*. Journal Of Counseling Ve Development, 69(4), 367-372.
- Mccrae, R. R. and John, O. P., (1992). *An Introduction To The Five-Factor Model And Its Applications*. Journal Of Personality, 60(2), 175-215.
- Mccrae, R. R. and Costa, P. T., (1997). *Personality Trait Structure As A Human Universal*. American Psychologist, 52(5), 509-516.
- Mccrae, R. R. and Terracciano, A. (2005). *Universal Features Of Personality Traits From The Observer's Perspective: Data From 50 Cultures*. Journal Of Personality And Social Psychology, 88(3), 547-561.
- Mcleod, S. (2023) çeviri: Topçu, Asiye Betül. <https://gelecekbilimde.net/davraniscil-yaklasim-davraniscilik/> Erişim Tarihi (03.09.2023).
- Meier, H. E., Strauss, B. and Riedl, D., (2017). *Feminization Of Sport Audiences And Fans? Evidence From The German Men's National Soccer Team*. International Review For The Sociology Of Sport, 52(6), 712- 733.
- Mendez, I., Jorquera, A. B., Ruiz Esteban, C., Martinez Roman, J. P., Fernandez Sogorb, A., (2019). *Emotional Intelligence, Bullying And Cyberbullying In Adolescents*. International Journal Of Environmental Research And Public Health, 16, 1-9.
- Merikangas, S., Venevoli A., Dierker L. and Grillon C., (1999). *Vulnerability Factors Among Children At Risk For Anxiety Disorders*. Biol Psychiatry, 46, 1523-1535.

Mermerkaya, İ.M. (2023) https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kisilik_kuramlar
Erişim Tarihi (12.07.2023).

Metin, K. E., (2017). *Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Siber Zorbalık Yaşama Düzeyleri Ve Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.91.

Mischel, W., (2009). *From Personality And Assessment (1968) To Personality Science, 2009*. Journal Of Research In Personality, 43(2), 282-290.

Mohl, P.C. and Weiner, M.F., (2000). *Other Psychodynamic Schools*. Kaplan HI Ve BJ Sadock BJ (Eds.), Comprehensive Textbook Of Psychiatry, 7th. Ed.,Williams Ve Williams, "Chapter 6.3", Baltimore.

Morris, C. G., (2002). *Psikolojiyi Anlamak*. H. Belgin Ayvaşık ve Melike Sayıl (Çev.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Mulin, B.J., Hardy, S. and Sutton, W.A., (2000). *Sport Marketing, Human Kinetics*, Çeviri TFF FGM Futbol Eğitim Kurulu 2009.

Murdock, N. L., (2013). *Psikolojik Danışma Ve Psikoterapi Kuramları*. (Çev. Ed. Akkoyun, F.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Murphy, P., Williams, J., Dunning, E., (1990). *Football On Trial: Spectator Violence And Development In The Football World*.

Mutlu, Ç. ve Şahin, T. (2014). *Spor Pazarlaması Açısından Futbol Kulüplerine Taraftar Olma Nedenleri*. Turar Turizm ve Araştırma Dergisi, 3 (1) , 43-59.

Myers, B. I. and Myers, P. B., (1980). *Gifts Differing: Understanding Personality Type*. Mountain View, CA: Davies-Black Publishing.

Nazlı, S., (2014). *Aile Danışmanlığı*. Anı Yayıncılık.

Neurotransmitter" at Dorland's Medical Dictionary.

Nichols, M., and Schwartz, R., (1998). *Family Therapy*. Foreword By Salvador Minuchin. Allyn And Bacon.

- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer H., Ortega R. and Menesini E., (2010). ***Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries***. Australian Journal of Guidance & Counselling 20 (2), 129–142.
- Norman, W. T., (1963). ***Toward An Adequate Taxonomy Of Personality Attributes: Replicated Factor Structure In Peer Nomination Personality Ratings***. The Journal Of Abnormal And Social Psychology, 66(6), 574-583.
- Nowell-Smith, G., (1981). ***Television-Football-The World' in T. Bennett (ed.) Popular Television and Film***. London.
- Nuccitelli, M., (2014). ***Cyberbullying Examples, Bullying And Cyberbullying Tactics***. <https://goo.gl/aonpby> Erişim Tarihi (12.07.2023).
- O'Keeffe, G. S. and Clarke-Pearson, K., (2011). ***The Impact Of Social Media On Children, Adolescents And Families***. Pediatrics, 127(4), 800–804.
- Oktaý, H., (2007). ***İlköğretim Ve Ortaöğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Motivasyonu Ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi***. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 153.
- Olafsen, R. N. and Viemerö, V., (2000). ***Bully/Victim Problems And Coping With Stres In School Among 10-To-12 Year Old Pupils In Aland, Finland, Aggressive Behavior***. 26, 57–65.
- Olweus, D., (1978). ***Aggression In The Schools: Bullies And Whipped Boys***. DC: Hemisphere Press (Wiley). Washington.
- Olweus, D., (1993). ***Bullying At School. What We Know And What We Can Do***. Oxford, UK: Blackwell.
- Olweus, D., (1999). ***Bullying Prevention Program***. Boulder, CO: Center For The Study And Prevention Of Violence, Institute Of Behavioral Science'', University Of Colorado At Boulder.
- Olweus, D., (2003). ***A Profile Of Bullying At School***. Educational Leadership, 60(6), 12– 17.

- O "Moore M. and Kirkham C., (2001). *Self-Esteem And It'S Relationship To Bullying Behaviour*. Aggressive Behavior,; 27: 269- 83.
- Or, E., (2009). *Taraftar Memnuniyeti*. İstanbul: TFF-FGM Futbol Eğitim Yayınları.
- Orçun, Ç. ve Demirtaş, M. C., (2015). *Gelişen Futbol Ekonomisinde Taraftarların Kulüp Değerlerine Olan Bakış Açıları: Bucaspor Örneği*. Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(1).
- Ortega, R., Mora-Merchán, J. A. and Jäger, T., (Eds.) (2007). *Acting Against School Bullying and Violence: The Role of Media, Local Authorities and the Internet (E-kitap)*. Landau: Empirische Paedagogik. https://iamnotscared.pixel-online.org/data/database/publications/618_Acting_against_school_bullying_and_violence.pdf Erişim Tarihi (09.04.2024).
- Özarslan, M., (2010). *Örgütlerde İş Tatmini ve Kişilik Tipi İlişkisi, Vali Yardımcılarına Yönelik Kurumsal ve Uygulamalı Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya. 99.
- Özbay, A., (2013). *Ergenlerde Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet, Aleksitimi Ve Öfke İfade Etme Biçimleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, L.K. ve Acarkan, İ., (2010). *Çocuklarda Mizaç Farklılıkları ve Kişilik Gelişimi*. Lika Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, M. ve Akar, F., (2011). *Lise Öğrencilerinin Siber-Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 4(4), 605-626.
- Özdemir, O., Özdemir,G. , P., Kadak, M.T., Nasıroğlu, S., (2012). *Kişilik Gelişimi*. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,4(4), 566-589.

- Özel, S., (2013). *Lise Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet, Depresyon Ve Benlik Saygısı İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 108.
- Özen, Y. ve Gülaçtı, F., (2010). *Benlik-Kavramı Ve Benliğin Gelişimi Bilen Benliğe Gereksinim Var Mı?* Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt-Sayı: 12-2
- Özenç Uçak, N.Ö. ve Güzeldere, Ş.O., (2006). *Bilişsel Yapının ve İşlemlerin Bilgi Arama Davranışı Üzerine Etkisi*. Hakemli Yazılar / Refereed Papers Türk Kütüphaneciliği, 20(1). 7-28.
- Özer, G., (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorbalık Yaşama Düzeyleri İle Siber Zorbalığın Öğrenciler Üzerindeki Etkileri Ve Öğrencilerin Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 109.
- Özhan, Ş., (2015). *Kişilik Özellikleri Ve Nostalji Eğiliminin Marka Sadakatine Etkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. 245.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç., (2004). *Örgütsel davranış (2. Bs.)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, B., (2023). *Türkiye’deki Y Kuşağı Mensubu Bireylerin Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyet Alguları: Bir Alan Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 77.
- Öztürk, M., (2020). *Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık Ve Mağduriyet Yaşantılarında Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Ve Dürtüselliğin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. 132.
- Öztürk, P., ve Koca, C., (2018). *Futbolda Kadınlar: Bir Sosyal Alan Olarak Kadın Futbol Takımının Analizi*. Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri, 10(3),150-163.
- Paksoy, E., (2014). *Futbol Fanatizmi, Taraftar Kimliği: Beşiktaş Çarşı Taraftarlarının Taraftarlıkla İlgili Davranışlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep. 90.

- Palmer, E. ve Thakordas, V., (2005). ***Relationship Between Bullying And Scores On The Buss-Perry Agression Questionnaire Among İmprisoned Male Offenders [Electronic Version]***. Aggressive Behavior,31, 56- 66.
- Paris, J., Zweig-Frank, H., Ng Ying Kin, N.M.K., Schwartz, G., Steiger, H., Nair, N.P.V., (2004). ***Neurobiological Correlates Of Diagnosis And Underlying Traits İn Patients With Borderline Personality Disorder Compared With Normal Controls***. Psychiatry Research 121, 239–252.
- Patchin, J.W. and Hinduja, S., (2006). ***Bullies Move Beyond The Schoolyard: A Preliminary Look At Cyberbullying***. Youth Violence and Juvenile Justice, 4(2), 148-169.
- Patrick, C. L., (2011). ***Student Evaluations Of Teachings: Effects Of The Big Five Personality Traits, Grades And The Validity Hypothesis***. Assessment And Evaluations İn Higher Education, 36(2), 239-249.
- Peabody, D. and Goldberg, L. R., (1989). ***Some Determinants Of Factor Structures From Personality-Trait Descriptors***. Journal Of Personality And Social Psychology, 57(3), 552-567.
- Peker, A., Eroğlu, Y. ve Ada, Ş., (2012). ***Ergenlerde Siber Zorbalığın Ve Mağduriyetin Yordayıcılarının İncelenmesi***. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 185-206.
- Peker, A., (2013). ***İnsani Değerler Yönelimli Psikoeğitim Programının Problemlı İnternet Kullanımı ve Siber Zorbalık Üzerindeki Etkisi***. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya. 225.
- Pervin, L.A., (2003). ***The science of personality.2***. New York: Oxford University Press.447.
- Plotnik, R., (2007). ***Psikoloji'ye Giriş***. Tamer Geniş (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Polat, F. Y., (2022). ***Dijital Medya Döneminde Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyet***. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. 114.

- Polat, Z. D. ve Bayraktar, S., (2016). *Ergenlerde Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyet İle İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi*. Mediterranean Journal of Humanities, 115-132.
- Pornari, D. C. and Wood, J., (2010). *Peer And Cyber Aggression In Secondary School Students: The Role Of Moral Disengagement, Hostile Attribution Bias, And Outcome Expectancies*. Aggressive Behavior, 36, 81-94.
- Poyraz, H., (2007). *Fanatizm, Bağlanma Ve Ahlak*. Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, 53, 27-36
- Püsküllüoğlu, A., (2001). *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*. 2. Basım. Arkadaş Yayınları. Ankara.
- Rigby, K., (2003). *Consequence Of Bullying In Schools*. Canadian Journal Of Psychiatry, 48(9), 583-590.
- Rigby, K., (2011). *What Can Schools Do About Cases Of Bullying*. Pastoral Care in Education, 29(4), 273-285.
- Roberts, B. W. and Delvecchio, W. F. (2000). *The Rank-Order Consistency Of Personality Traits From Childhood To Old Age: A Quantitative Review Of Longitudinal Studies*. Psychological Bulletin, 126(1), 3-25.
- Rogers, C. R., (1951). *Client-Centered Therapy*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Rogers, C. R., (1959). *A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework*. NY: McGraw-Hill.
- Rogers T. B., Kuiper N. A., Kirker W. S., (1977). *Self-Reference And The Encoding Of Personal Information*. Journal Of Personality And Social Psychology; 35: 677-688.
- Roland, E., (1989). *Bullying: The Scandinavian Research Tradition*. in D. P Tattum & D.A. Lane, (Eds.) Bullying in Schools. Stoke-in-Trend: Trendham Books.
- Rotter, J. B., (1954). *Sosyal Öğrenme ve Klinik Psikoloji*. New York: Prentice- Hall.

- Rotter, J. B., (1966). *Generalized Expectancies for Internal and External Control of Reinforcement*. Psychological Monographs, 80, 1-28.
- Sadock, B. J., Kaplan, I. H., Sadock, V. (2007). *Comprehensive Textbook Of Psychiatry*. 3. Cilt. Çeviri: Aydın, H., Bozkurt, A. Güneş Kitapevi, Ankara, S: 2064, 2087.
- Sağ, Ç.S., (2022). *Görsel Sanatlar Öğretmen Adayı Seçim Sınavında Yeni Bir Boyut: Kişilik Testi*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli. 143.
- Sakallı, H., (2015). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın. 169
- Saltık, Y., (2002). *Türkiye'de Taraftarlık Anlayışı ve Futbolda Holiganizm*.
- Sanders, C.E. and Phye, G. (Edited). (2004). *What Is Bullying? Bullying: Implication For The Classroom*. Elsevier Academic Press.
- Santrock, J. W. (2016). *Yaşam Boyu Gelişim*. (Çev., Ed., G. Yüksel). Nobel. (s. 22-391) (Orijinal Çalışma 2001'de yayımlandı).
- Sarı, B. A., (2018). *Mizaç Özellikleri Ve Gelişime Etkileri*. Türkiye Klinikleri J Child Psychiatry-Special Topics, 4(1), 5-9.
- Sarı, S., (2020). *İlkokul 2. Ve 3. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyleri İle Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Kars Ve Bursa Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa. 101.
- Sarıtaş, M., (1997). *Yönetimde Kişilik Faktörü, Eğitim Yönetimi*. 527-548.
- Sayar, K., (2003). *Kültürel Bakış Açısından Benlik Ve Kişilik*. Yeni Symposium", 41(2), 78-85.
- Sayın, A. ve Arslan, S., (2005). *Duygudurum Bozuklukları İle Huy, Karakter ve Kişilik İlişkisi*. Türk Psikiyatri Dergisi, 16(4), 276-283.

- Schenk, A. M. and Fremouw, W. J., (2012). ***Prevalence, Psychological Impact And Coping Of Cyberbully Victims Among College Students***. Journal of School Violence, 11(1), 21–37.
- Schultz, D.P. and Schultz S.E., (2001). ***Modern Psikoloji Tarihi***. (Çev: Y, Aslay) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Schultz, D. P. and Schultz, S. E., (2005). ***Theories of Personality***. (8 th edition). Wadsworth Cengage Learning.
- Schultz, D. P. and Schultz S. E., (2007). ***Modern Psikoloji Tarihi***. Üsküdar, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Schultz, D. P. and Schultz S. E., (2013). ***Theories of Personality***. Belmont, CA, Wadsworth, Cengage Learning.
- Schultz, D. P., and Schultz, S. E., (2015). ***Theories of personality. Cengage Learning***.
- Seçer, İ., (2014). ***Akran Zorbalığına Uğrayan Ergenlerin Mağduriyet Algulamaları Ve Kullandıkları Başa Çıkma Stratejilerine Grupla Psikolojik Danışmanın Etkisinin İncelenmesi***. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum. 279.
- Seçkin, Z., (2017). ***Örgütlerde Mobbing Ve Siber Zorbalık***. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Selçukoğlu, Z., (2006). ***Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı Bilişsel Yaklaşım Temelli Psikolojik Danışma Sürecinde Danışman Ve Danışanın Sözel Ve Sözel Olmayan Davranışları Üzerine Nitel Bir Araştırma***. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 198.
- Senemoğlu, N., (2004). ***Gelişim, Öğrenme Ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya***. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Serin, H., (2012). ***Ergenlerde Siber Zorbalık/Siber Mağduriyet Yaşantıları Ve Bu Davranışlara İlişkin Öğretmen Ve Eğitim Yöneticilerinin Görüşleri***. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.148.
- Sevi, E.S., (2009). ***Psikobiyolojik Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Kuramı: Mizaç ve Karakter Envanteri (TCI) ile Beş Faktör Kişilik Envanterinin (5FKE)***

Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir,121.

Shariff, S., (2005). ***Cyber-Dilemmas İn The New Millennium: School Obligations To Provide Student Safety İn A Virtual School Environment.*** Mcgill Journal Of Education, 40(3), 467–487.

Sharp, S. and Smith, P., (2002). ***School Bullying: Insights And Perspectives.*** Routledge.

Smith, G. J., (1988). ***The Noble Sports Fan.*** Journal Of Sport And Social Issues, 12(1), 54-65.

Smith, P. K., Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano&P. Slee., (1999). ***The Nature of Scholl Bullying: A Cross National Perspective.*** London and New York: Routledge.

Smith, P. and Ananiadou, K., (2003). ***The Nature Of School Bullying And The Effectiveness Of School-Based Interventions.*** Journal Of Applied Psychoanalytic Studies, 5(2), 189-209.

Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. and Tippett, N., (2008). ***Cyberbullying: Its Nature And İmpact İn Secondary School Pupils.*** Journal Of Child Psychology And Psychiatry, 49(4), 376-385.

Smokowski, PR. and Kopasz, KH., (2005). ***Bullying in School: An Overview of Types, Effects, Family Characteristics, and Intervention Strategies.*** Children & Schools, 27 (2):101-10.

Somer, O., Korkmaz, M., Tatar, A., (2002). ***Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin Geliştirilmesi-1: Ölçek Ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması.*** Türk Psikoloji Dergisi, 17(49), 21–33.

Sudak, M. K. ve Zehir, C., (2013). ***Kişilik Tipleri, Duygusal Zeka, İş Tatmini İlişkisi Üzerine Yapılan Bir Araştırma.*** Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(22), 141-165.

Sullivan, K., (2000). ***The Anti-Bullying Handbook.*** Auckland, New Zealand, Oxford.

- Stallings, M.C., (1996). ***Genetic And Environmental Structure Of The Tridimensional Personality Questionnaire: Three Or Four Primary Temperament Dimensions***. Journal Of Personality And Social Psychology, 70, 127-140.
- Szerovay, M., Itkonen H. and Vehmas H., (2017). ***'Glocal' Processes In Peripheral Football Countries: A Figurational Sociological Comparison Of Finland And Hungary***. Soccer & Society, 18(4), 497-515.
- Szymanski, S., and Smith, R., (1997). ***The English Football Industry: Profit, Performance And Industrial Structure***. International Review Of Applied Economics, 11(1), 135-153.
- Şahin, H.M., (2003). ***Sporda Şiddet ve Saldırganlık***. Ankara, Nobel Yayınları, 1. Baskı.
- Şahin, M., Aydın, B. and Sarı, S. V., (2012). ***Cyber Bullying, Cyber Victimization And Psychological Symptoms: A Study In Adolescents***. Cukurova University Faculty of Education Journal, 41(1), 53-59.
- Şahin, M. ve Akbaba, S., (2017). ***Okulda Ve Sanal Ortamda Zorbalık Ve Empati***. Ankara, Nobel Kitabevi.
- Şimşek, Ö., (2006). ***İnsan Dinamiği Kişilik Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması***. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi. Sakarya. 92.
- Tabuk, M. E., (2022). ***Futbol Taraftarının Sosyolojik Tipolojisi***. Sporda Araştırma Ve Değerlendirmeler, 69-88.
- Tachis, S., and Tzetzis, G., (2015). ***The Relationship Among Fans' Involvement, Psychological Commitment, And Loyalty In Professional Team Sports***. International Journal Of Sport Management, Recreation Tourism, 18(1), 1- 25.
- Theodoropoulou, V., (2007). ***23 The Anti-Fan Within The Fan: Awe And Envy In Sport Fandom***. In J. Gray, C. Harrington & C. Sandvoss (Ed.), Fandom: Identities and communities in a mediated world (pp. 316-327). New York, USA: New York University Press.

- Talimciler, A., (2003). *Türkiye’de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1.Baskı.
- Talimciler, A., (2006). *Sosyolojik Açıdan Futbol Fanatizmi*. Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 15: 91-104.
- Talimciler, A., (2008). *Not Football But Business: Industrial Football*. İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi, 26, 89-114.
- Talimciler, A., (2017). *Image Of Masculinity in Soccer Fan: The Case Of Bucaspor, Göztepe ve Karşıyaka Fans*. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi 1, no. 1: 27-57.
- Tamer, N. ve Vatanartıran, S., (2014). *Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları*. Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying, 1(2), 1-20.
- Tanrıkulu, T., Kınay, H. ve Arıcak, O. T., (2013). *Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması*. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(1), 38–47.
- Tarhan, M., (2015). *Kişilik Faktörlerinin İktisadi Kazanca Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 70.
- Taşmektepligil, M. Y., (2016). *An Assessment Of The Attitudes Of Three Big Football Teams' Supporters İn Turkey Towards Fanaticism*. Universal Journal of Educational Research 4(11): 2669-2676.
- Tatlılıoğlu, K., (2014). *Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Kuramı’na Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Tarih Okulu Dergisi, 7(17), 939-971.
- Tazegül, Ü., (2021). *Egzersiz ve Spor Psikolojisi*. Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 258.
- TDK., (2023). <https://sozluk.gov.tr/> Türk Dil Kurumu Sözlükleri.
- TDK., (2024). <https://sozluk.gov.tr/> Türk Dil Kurumu Sözlükleri.

- Tekin, Ö. A, Turan, S. N., Özmen, M., Turhan, A. A. ve Kökçü, A., (2012). *Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkiler: Ankara'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama*. Journal of Yaşar University, 27(7) : 4611 – 4641.
- Tepeköylü, İ., (2016). *Türkiye De Futbol, Taraftar Olgusu Ve Beşiktaş Çarşı Grubu*. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (56), 380-390.
- Tippett, N., and Wolke, D., (2014). *Socioeconomic Status And Bullying: A Meta-Analysis*. American Journal Of Public Health, 104(6), e48–e59.
- Tremblay, R. E., Harput, W. W. and Archer, J., (2005). *Developmental Origins of Aggression*. New York: The Guilford Press,
- Tunç, E. ve Aliyev, R., (2015). *Lisansüstü Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi*. Gaziantep University Journal of Social Sciences (<http://jss.gantep.edu.tr>) 14(4):949-963
- Tunç, T., Karakaş, F., Çankaya, S., Taşmektepligil, M.Y., (2016). *Futbol Taraftarı Fanatizm Ölçeğine Göre Polis Adaylarının Tutumları*. Türk Spor Ve Egzersiz Dergisi, 18 (2), 123-127.
- Türk, B. ve Şenyuva, G., (2021). *Şiddet Sarmalı İçinden Siber Zorbalık: Bir Gözden Geçirme*. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi , (10) , 462-479.
- Türkçapar, H., (2007). *Bilişsel Terapi Temel İlke Ve Uygulamalar*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Türkoğlu, S., (2013). *Ergenlerin Problemleri İnternet Kullanımları İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İstanbul. 107.
- Tok, M., Demirbüken, S., ve Karateke, A., (2016). *Kadın Taraftarların Özdeşleşme Düzeyleri ve Küfürlü Tezahürata Yaklaşımlarının Belirlenmesi (Göztepe Kadın Taraftarlar Örneği)*.
- Toklucu, M., (2001). *Taraftarın Senle....* İstanbul: İletişim Yayınları.

- Trail, G. T., James, J. D. and Fink, I. S. A., (2000). ***Theoretical Model Of Sport Spectator Consumption Behavior***. International Journal Of Sport Management.1 (3): 154-180.
- Uluçay, D. M., ve Melek, G., (2017). ***Türkiye’deki Okullarda Siber Zorbalık: Bir Literatür Değerlendirmesi***. Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 8 (30), 91-106.
- Uzun, S., (2020). ***Yaşlılarda, Kadınlarda ve Adölesanlarda Kişilik Algısı Değişimi ve Nedenleri***. İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), 431-449.
- Ünlü, S., (2001). ***Psikoloji***. A. Hakan (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Üstünel, R. ve Alkurt, Z., (2015). ***Futbolda Şiddet Ve Düzensizliğin Önlenmesi İçin 6222 Sayılı Yasanın Getirdiği Yeni Bir Uygulama: Elektronik Bilet Ve Yaşanan Sorunlar***. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 25(2), 143
- Tezcan, M., (1987). ***Kültür ve Kişilik***. Ankara: Bilim Yayınları.
- Wakefield, K. L. and Wann, D. L., (2006). ***An Examination Of Dysfunctional Sport Fans: Method Of Classification And Relationships With The Problem Behaviors***. Journal Of Leisure Research, 38 (2), 168-186.
- Wakefield, K. L., and Sloan, H. J., (1995). ***The Effects Of Team Loyalty And Selected Stadium Factors On Spectator Attendance***. Journal Of Sport Management, 9(2), 153-172.
- Walvare, M. and Heirman W., (2011). ***Cyberbullying: Predicting Victimisation And Perpetration***. Children & Society, 25, 59–72.
- Wang, J., Iannotti, R. J. and Nansel, T. R., (2009). ***School Bullying Among Adolescents In The United States: Physical, Verbal, Relational And Cyber***. Journal Of Adolescent Health, 45(4), 368–375.
- Wann, D.L., Melnick M.J., Russell G.W., Pease D.G., (2001). ***Sport Fans: The Psychology And Social Impact Of Spectators***. Routledge Press, New York.

- Ward Jr, R. E., (2002). ***Fan violence: Social problem or moral panic?***. Aggression and Violent Behavior, 7(5), 453-475.
- Weiten, W., (1992). ***Psychology Themes and Variations***. 2. bs. California: Brooks/Cole Publishing, 440.
- White, F.J., (1996). ***Synaptic Regulation Of Mesocorticolimbic Dopamine Neurons***. Annu Rev Neurosci 19:405–436.
- Willard, N., (2007). ***Cyberbullying And Cyberthreats***. U.S.A. Research Pres.
- Williams, J., Dunning, E., and Murphy, P., (1989). ***The Luton Town Members Scheme: Final Report (with New Postscript)***. Sir Norman Chester Centre for Football Research, Department of Sociology, University of Leicester.
- Wolak, J., Mitchell, K.J., and Finkelhor, D., (2007). ***Does Online Harassment Constitute Bullying? An Exploration of Online Harassment by Known Peers and Online-Only Contacts***. Journal of Adolescent Health. 41, 51-58.
- Vandebosch, H. and Van Cleemput, K., (2008). ***Defining Cyberbullying: A Qualitative Research Into The Perceptions Of Youngsters***. Cyberpsychology & Behavior, 11 (4), 499-503.
- Vandebosch, H. and Van Cleemput, K., (2009). ***Cyberbullying Among Youngsters: Profiles Of Bullies And Victims***. New Media & Society, 11(8), 1349–1371.
- Yaman, E., Eroğlu, Y., ve Peker, A., (2011). ***Başa Çıkma Stratejileriyle Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık***. İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Yaman, E. ve Peker, A., (2012). ***Ergenlerin Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyete İlişkin Algıları***. Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 11(3), 819-833.
- Yaman, E. ve Sönmez, Z. (2015). ***Ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimleri***. Online Journal Of Technology Addiction And Cyberbullying, 2(1), 18-31.
- Yanbastı, G., (1990). ***Kişilik Kuramları***. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Yanbastı, G., (1996). ***Kişilik Kuramları***. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

- Yazıcı, H., (1997). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Eysenck'in Kişilik Kuramına Dayalı Olarak Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.63.
- Yazıcı, H., (2009). *Öğretmenlik Mesleği, Motivasyon Kaynakları Ve Temel Tutumlar: Kuramsal Bir Bakış*. Kastamonu Eğitim Dergisi, 17(1). 33-46.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Finkelhor, D. and Wolak, J., (2007). *Internet Prevention Messages Targeting The Right Online Behaviors*. Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 161, 138-145.
- Ybarra, M. and Mitchell, K., (2007). *Prevalence And Frequency Of Internet Harassment Instigation: Implications For Adolescent Health*. Journal Of Adolescent Health; 41: 189-95.
- Yemez, B. ve Alptekin, K., (1998). *Depresyon Etiyolojisi*. Psikiyatri Dünyası, 1, 21-25.
- Yeşilyaprak, B., (2011). *Gelişim-Öğrenme- Öğretim*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yıldırım, A., Celikten, M., Desiatov, T., Lodatko, Y., (2019). *The Analysis Of Teachers Cyberbullying, Cyber Victimization And Cyber Bullying Sensitivity Based On Varios Variables*. European Journal of Educational Research, 8(4), 1029-1038.
- Yıldız, H., ve Açak, M., (2018). *Lise Öğrencilerinin Futbol Fanatiklik Düzeylerinin İncelenmesi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19 (3), 738-748.
- Yıldız, M., Fişekçioğlu, G. B., Çağlayan, H. S., Tekin, M., Şirin, E. F., Akyüz, M., (2007). *The Effect Of Football Spectators' Social-Economic Structure On Violence (Sample Of Karamanspor)*. Erzincan Journal of Education Faculty. 9(2):145- 158.
- Yıldızoğlu, H., (2013). *Okul Yöneticilerinin Beş Faktör Kişilik Özellikleriyle Çatışma Yönetimi Stili Tercihleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. 205.

- Yılmaz, S., (2018). *Beş Faktör Kişilik Kuramına Göre Muhasebe Ve Finansman Öğretmenlerinin Alan Yeterliklerinin Kişilik Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi Ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya. 66.
- Young, JE., Klosko, JS., Weishaar, ME., (2003). *Schema Therapy: A Practitioner's Guide*. New York: The Guilford Press;
- Yurdakul, Y., (2020). *Siber Zorbalık Farkındalık Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Farkındalıklarına Ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi*. Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 195.
- Yurtsizoğlu, Z., ve Gül, O., (2022). *Spor Takımı Taraftarının Etnosentrik Tüketim Eğilimi*. Yönetim Bilimleri Dergisi, 20(45), 589-612.
- Zalaquett, C. P. and Chatters, S. J., (2014). *Cyberbullying In College*. SAGE Open, 4(1), 1–8.
- Zel, U., (2001). *Kişilik ve Liderlik*. Seçkin Yayıncılık San. Ve Tic. AŞ. Ankara.
- Zel, U., (2006). *Kişilik ve Liderlik*. 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Zel, U., (2011). *Kişilik Liderlik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Zelyurt, M. K., (2019). *Futbol Taraftarlığı, Özdeşleşme Ve Kimlik: Taraftarlıktan Fanatizme...* Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(1), 85-105.
- Zimbardo, P., (2015). *Şeytan Etkisi: Kötülüğün Psikolojisi*. Çev:Canan Coşkan, 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul: 473, 482.

İnternet Kaynakları

<https://esik-yontemi.nedir.org/> Erişim Tarihi (15.09.2023).

<https://pdrbirimi.com/bitisiklik-kurami-watson-guthre/> Erişim Tarihi (15.09.2023).

EKLER

EK 1. KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1. Yaşınız:

2. Cinsiyetiniz:

1) Erkek 2) Kız

3. Eğitim Durumunuz:

1) İlköğretim 2) Ortaöğretim 3) yükseköğretim

4. Mesleğiniz: 1) İşçi

2) Memur

3) Serbest Meslek

4) Emekli

5) Çalışmıyor

5. Gelir Düzeyi: 1) Gelirim yok

2) 5000- 8000 TL

3) 8000- 10000 TL

4) 10000- 15000 TL

5) 15000 ve üstü

6. Medeni Hali:

1)Bekar

2) Evli

7. Maçları nereden Takip edersiniz?

1) Stadyum 2) TV

3) İnternet 4)Hepsi

8. Maçları İzleme Sıklığınız:1) Düzenli Olarak 2) Sık sık 3) Ara sıra 4) Nadiren

9. Maçları nasıl izlersiniz?

1) Oturarak

2) Ayakta

3) Bazen oturarak bazen ayakta

10. Deplasman Maçlarına gider misiniz?

- 1) Her zaman 2) Sık sık 3) Bazen 4) Hiç gitmem

11. Bir Taraftar Derneğine Üye misiniz? 1) Evet. 2) Hayır.

12. Sosyal medya hesabınız var mı? (WhatsApp, Facebook, Twitter, İnstagram, v.b)

- 1) Evet 2) Hayır

13. Sosyal medya hesabınızı en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?

- 1) Eğlence 2) Mesajlaşma 3) Sesli ve Görüntülü Paylaşım 4) Hiçbiri

14. Sosyal medya hesabınızı en çok hangi cihaz ile kullanıyorsunuz?

- 1)Akıllı telefon 2) tablet ve bilgisayar 3)Diğer

15. Maç öncesi Alkol kullanıyor musunuz?

- 1) Evet. 2) Hayır.

16. Maç öncesi takım taraftarları ile bir araya gelir misiniz?

- 1) Evet. 2) Hayır.

EK 2. SPOR SEYİRCİSİNİN SİBER ZORBALIK DAVRANIŞLARI ÖLÇEĞİ

Bu ölçek spor seyircilerinin siber zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Her ifadeyi okuduktan sonra Facebook, Twitter, Youtube, Instagram v.b. sosyal medya siteleri üzerinden NE SIKLIKTA yaptığınızı liste üzerindeki sayıların üzerine (X) işareti koyarak işaretleyiniz.

Not: Anket formuna isminizi yazmayınız. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

M.Kürşat URUŞ

ASLA YAPMAM 1 2 3

4 5 HER ZAMAN YAPARIM

1- Rakip takımın seyircilerine hakaret içeren mesajlar paylaşırım.	1	2	3	4	5
2- Rakip takımın simgelerini (atkı, forma, bayrak vs.) aşağılayıcı videolar yayınlıyorum.	1	2	3	4	5
3- Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek fotoğraflar yayınlıyorum	1	2	3	4	5
4- Rakip takımın yönetici, oyuncu ve seyircilerini küçük düşürücü paylaşımlar yaparım.	1	2	3	4	5
5- Rakip takımın seyircilerini tehdit içerikli mesajlar gönderirim.	1	2	3	4	5
6- Rakip takımın seyircisine cep telefonundan rahatsız edici mesajlar gönderirim	1	2	3	4	5
7- Rakip takımın seyircilerinin hoşuna gitmeyecek haberler yayarım.	1	2	3	4	5
8- Lütfen bu kısmı cevaplamayınız	1	2	3	4	5

EK 3- SPOR TARAFTARI ÖZDEŞLEŞME ÖLÇEĞİ (STÖÖ)

Sayın Taraftarlarımız,
Bu çalışma, “İğdır Futbol Kulübü Taraftarlarının Kişilik Özellikleri, Taraftarlık ve Siber Zorbalık Düzeyleri Üzerine Betimsel Bir Araştırma” üzere tasarlanmış olan bir Yüksek lisans bitirme tezi projesidir. Yanıtlarınız kesinlikle gizli kalacaktır. Verdiğiniz içten ve samimi cevaplar için teşekkür ederiz.

1-Taraftarı olduğunuz takımın maçlarını kazanması sizin için ne kadar önemli?

Önemli değil	1	2	3	4	5	6	7	8	Çok önemli
---------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	-------------------

2-Taraftarı olduğunuz takım için kendinizi ne derece güçlü bir taraftar olarak görüyorsunuz?

Fanatik olmayan	1	2	3	4	5	6	7	8	Çok fanatik
------------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	--------------------

3- Taraftarı olduğunuz takım için aileniz/arkadaşlarınız sizi ne derece güçlü bir taraftar olarak görüyorlar?

Fanatik olmayan	1	2	3	4	5	6	7	8	Çok fanatik
------------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	--------------------

4-Desteklediğiniz takımla ilgili haberleri yayın organlarının herhangi birisinden(gazete, radyo, t.v. internet) ya da stadyumdan ne sıklıkta takip ediyorsunuz?

Hiçbir zaman	1	2	3	4	5	6	7	8	Her zaman
---------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	------------------

5-Desteklediğiniz takımın taraftarı olmak sizin için ne kadar önemlidir?

Çok önemsiz	1	2	3	4	5	6	7	8	Çok önemli
--------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	-------------------

6-Taraftarı olduğunuz takımın ezeli rakiplerinden ne düzeyde hoşlanmazsınız?

Fark etmez **1 2 3 4 5 6 7 8** **Hiç hoşlanmam**

7-Bulunduğunuz yerlerde (okul, ev, araba v.b.) ya da kıyafetlerinizde destelediğiniz takımla ilgili eşyaları (poster,kaşkol, forma v.b.) ne sıklıkta bulundurur veya taşırsınız?

Hiçbir zaman	1	2	3	4	5	6	7	8	Her zaman
---------------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	------------------

EK 4: Eysenck Kısılık Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu

Lütfen aşağıdaki her bir soruyu, 'Evet' ya da 'Hayır'ı işaretleyerek cevaplayınız. Doğru veya yanlış cevap ve çeldirici soru yoktur. Hızlı cevaplayınız ve soruların tam anlamları ile ilgili çok uzun düşünmeyiniz.

	Evet	Hayır
1. Duygu durumunuz sıklıkla mutlulukla mutsuzluk arasında değişir mi?		
2. Konuşkan bir kişi misiniz?		
3. Borçlu olmak sizi endişelendirir mi?		
4. Oldukça canlı bir kişi misiniz?		
5. Hiç sizin payınıza düşenden fazlasını alarak açgözlülük yaptığınız oldu mu?		
6. Garip ya da tehlikeli etkileri olabilecek ilaçları kullanır mısınız?		
7. Aslında kendi hatanız olduğunu bildiğiniz bir şeyi yapmakla hiç başka birini suçladınız mı?		
8. Kurallara uymak yerine kendi bildiğiniz yolda gitmeyi mi tercih edersiniz?		
9. Sıklıkla kendinizi her şeyden bıkmış hisseder misiniz?		
10. Hiç başkasına ait olan bir şeyi (toplu iğne veya düğme bile olsa)aldınız mı?		
11. Kendinizi sinirli bir kişi olarak tanımlar mısınız?		
12. Evliliğin modası geçmiş ve kaldırılması gereken bir şey olduğunu düşünüyor musunuz?		
13. Oldukça sıkıcı bir partiye kolaylıkla canlılık getirebilir misiniz?		
14. Kaygılı bir kişi misiniz?		
15. Sosyal ortamlarda geri plânda kalma eğiliminiz var mıdır?		
16. Yaptığınız bir işte hatalar olduğunu bilmeniz sizi endişelendirir mi?		
17. Herhangi bir oyunda hiç hile yaptınız mı?		
18. Sinirlerinizden şikâyetçi misiniz?		
19. Hiç başka birini kendi yararınıza kullandınız mı?		

	Evet	Hayır
20. Başkalarıyla birlikte iken çoğunlukla sessiz misinizdir?		
21. Sık sık kendinizi yalnız hisseder misiniz?		
22. Toplum kurallarına uymak, kendi bildiğinizi yapmaktan daha mı iyidir?		
23. Diğer insanlar sizi çok canlı biri olarak düşünürler mi?		
24. Başkasına önerdiğiniz şeyleri kendiniz her zaman uygular mısınız?		

